Gb 23

T9

TRIAS
DISSERTATIONUM
PHYSICO-MEDICARUM
CHOROGRAPHIAM MEDICAM
POTISSIMUM SPECTANTIUM,

QUARUM

I *De Aëre, Aquis & Locis Lipſienſibus*

II *De Salubritate Sileſiæ,*

III *De Incolatus montani Salubritate*

INSCRIBUNTUR,

QUÆQUE IN ILLUSTRI

ACADEMIA LIPSIENSI

PUBLICE QUONDAM HABITÆ SUNT

AUTHORE & PRÆSIDE

CHRISTIANO MICH. ADOLPHI.

Philoſoph. & Medic. Doctore, Facult. Med. Aſſeſſore, S. R. I. Academiæ Nat. Curioſ. Collegâ, B. M. V. Coll. Collegiato,

JAM IN HUNCCE FASCICULUM COLLECTÆ.

LIPSIÆ,

SUMPTIBUS JOH. CHRISTIANI MARTINI.

M DCC XXV.

SOCIETY OF LONDON · MEDICAL

I.

DISSERTATIO PHYSICO-MEDICA DE AERE, AQUIS ET LOCIS LIPSIENSIBUS,

IN

ILLUSTRI ACADEMIA LIPSIENSI

PUBLICE HABITA

DIE II. APRIL. AN. MDCCXVII.

H. L. Q. C.

AUTORE & PRÆSIDE

D. CHRISTIANO MICHAELE

ADOLPHI.

PROOEMIUM.

EXploratum eſt atque manifeſtum, pro vario cœlo variam eſſe hominum naturam, variam ſanitatem & vitam, varios morbos, imo mores quoque varios. Magni ideo intereſt, quali aëre fruamur, puro tenui, ſereno, & ſalubri valemus, reficimur, atque gaudemus, ab impuro craſſo, inconvenienti languore afficimur & ægrotamus. Quodſi autem aëris, qui in nullo loco eſt qui in alio, conſideratio adeo ſit neceſſaria, optandum omnino eſſet, ut jucundum pariter atque utiliſſimum hoc ſtudium â curioſis naturæ & medicinæ indagatoribus ulterius ex dignitate inveſtigetur, promoveatur, amplietur, ita futurum eſſet ſperamus, aërologia ut perficiatur magis, & Chorograghia medica inſtauretur, quæ ab H. VELSCHIO, in Somn. vind. & LINDENIO, in manuduct. ad med. *inter deſiderata medica merito adhuc reponuntur. Medico itaque hic labor, hoc opus ſit, imprimis certo in loco medicinam facienti, ut ſecundum ipſius Hippocratis ductum exacte conſideret aërem & affectiones potiſſimum ejus perſpectas reddat ſibi, quomodo ille ſe habeat pro urbium & locorum ſitu, telluris & aquarum indole, atque pro diverſo ſolis & ventorum acceſſu & receſſu, &c. ex quibus omnibus mutationes & alterationes ſuas mutuatur, & in ea conſideratione ad ſpecialia quoque deſcendat, ut ſalubritatem aut inſalubritatem loci perſpiciat exinde, quæ ad morborum Epidemiorum maxime & Endemiorum procreationem faciunt, quæque hominum ad morbos diſpoſitiones indicant, & quæ in ſalutem rurſus eorum cedere poſſunt, &c. Natura enim loci, quæ per urbes, oppida & pagos variat, ubique & mala habet ſua peculiaria, eaque format, ac*

non raro etiam temperat ea ac corrigit, ut ſæpius diverſa admodum vix unquam plane eadem facie appareant. Adeoque in ſalutari medica arte, in cognoſcendis iis, quæ exinde debemus expectare, quæque quibusve avertere, juvare, moderari, corrigere aut contraniti, & in hiſtoriis & obſervationibus medicis conſcribendis, quibus medicina certior redditur, augetur & ſtabilitur, ac Medicus conſummatus rerumque ſuarum certus evadit, magnæ hæc ſunt conſiderationis, maximæque utilitatis, &c. Sed de his & ſimilibus etiam Pathologorum libri utplurimum ſilent. Agnoverunt quidem hoc optime jam Veteres, quibus examinandi nimirum naturam cujuscunque regionis corpori humano an nocivæ an proficuæ, methodus ideo uſitatior erat, ac huic potius quam pharmaceuticis remediis ſtudebant. Etenim laudi maximæ, magno illo medicinæ parenti HIPPOCRATI *ducitur, quod per varias regiones itinera fecerit, experimentaque inſtituerit & medicinæ effectus & ſucceſſus per multa loca cognoverit, ut habent* WIGANDUS, *atque* SORANUS. GALENUS *& varias peregrinationes terra marique diſcendi cauſa laudatiſſime ſuſcepit. Ideo & ſua laus merito ac commendatio manet eos Viros cordatos ac diligentes, qui noſtra hac ætate meditationes ſuas ac ſtudium in indagandis iis, quæ ab aëris conſtitutione, ac victu, ac vivendi ratione cuivis loco propria, atque ex manifeſtis mechanico-phyſicis cauſis proficiſcentibus, ac quæ tam ex præcedenti quam præſenti tempeſtatum conſtitutione dependent, iisdem prædicendis riteque curandis collocarunt, quorum celebr.* SYDENHAMIUS, RAMAZZINUS *laudatiſſimi ſunt anteſignani. Atque cum viderim operæ pretium fuiſſe* MARSILIO CAGNATO *ac* LANCISIO *de aëre romano,* RENATO MOREAUVIO *de aëre Verſalienſi,* CÆS. GRAMMIO *de aura chilomienſi,* BARTHOLINO *de aëre Haffnienſi, aliisque egregiis Viris de aliorum locorum aëre illorumque conditione peculiares*

liares libellos comparandi, convenientiſſimum hinc & ego judicavi, eſſe hic aëris Lipſienſis, celebris loci, ſoli felicis, inclytæque telluris, qualemcunque etiam conſiderationem, eſſe deſcriptionem. Suadet hoc pergratæ mihi habitationis locus, hortatur ac movet reiteratis etiam vicibus communis Medicorum Præceptor HIPPOCRATES *in elegantiſſimo tractatu* DE AERE, AQUIS ET LOCIS. *Equidem ex ſpecula quaſi jam proſpecto cenſuram, quam Tu, L. B. qui paginas has de Lipſienſi aëre, a. & l. conſcriptas evolvere vel inſpicere dignatus fueris, ſis laturus, nempe in illis parum eſſe Lipſicæ elegantiæ, parum convenientiæ, parum accuratæ elaborationis, quod Lipſienſium guſtui judicioſo & delicatiſſimo placere vel iis arridere poſſet. Fateor lubenter, eas eſſe rudes adhuc & non ſatis exaſciatas, eſſe pro politiſſima Lipſia non ſatis politas. Aërem tradunt & ventos inſtabiles, interruptos, intempeſtivos, ſæpius parum ſuaves, horridos, aſperos, non raro oculis mentique adverſos. Tractant terram incultam, inæqualem, ſterilem, ſibi relictam paſſim non niſi inanem, proferentem zizaniam loliumque urendum. Tractant eædem ſylvas incomptas hiſpidis vepribus ubique interdiſtinctas & lucos obſcuros formantes. Loquuntur de pratis, agris, herbis & floribus, plantisque acceptis atque adverſis ſine ordine abundantibus. Exhibent eædem ſimplicem & turbidam aquam, ſiſtunt copioſam in urbe hominum turbam, ac inconditum ſæpius accurentium agmen. Quodſi itaque non ſatis excultus tibi labor videatur, cogites, hunc genium atque indolem aëris, ventorum, terræ, aquæ, & tumultuantium turbarum referre, cum reique ipſius natura convenire, ideoque veniam dabis ſcriptis, interrupta conturbataque meditatione, literis conſignavi; Inſuper & habebis me excuſatum; ſi forte tibi quædam non arrideant, quia vera ſunt, utilia noxiaque tradantur neceſſe enim eſt, eoque hæc magis utiliter afferuntur, e quibus ad emendationem gradus ſit.*

§. I.

LEctiſſima Lipſia eſt, cujus conſiderationem jam aggredimur phyſico-medicam. Primum igitur oculis metiamur ſingula fixis. Contemplemur ejus interiora pariter ac exteriora circumjacentia loca, regionem, ſitum, ventos, aquam, tellurem, campos, prata, ſylvas, hortos, & quæ in hoc genere præcipua cognituque digna ſunt, ut ad ſingulorum penſitationem nobis conſtet, quæ aëris nos undique ambientis, & quem continuo inſpiramus, ſalubritatem faciunt, quæ minus.

§. II. Aëris enim, (fluidi illius ex diverſis particulis conflati, immenſo ſpatio diffuſi, omniaque complectentis, omniaque pervagantis) ſtatus diverſus quoad compagem per affectiones conſpicui, juxta ſolem, lunam, planetas reliquos, cœteraque forſan ſydera, ex varia regionum natura, variaque conditione aut poſitu, quomodo ea ſe habeant invicem, qualiaque effluvia in aërem mittant, potius deducitur. Nimirum, quod aër alius non ſolum ſit humidus magis, alius ſiccus &c. ſed & quoque alius his, alius aliis effluviis ſit impraegnatus, alius fœtidis, putridis, nocivis, alius rurſus fragrantibus, laudabilibus blandis, balſamicis, ſalibus volatilibus (ob quæ in noſtra Europa præ aliis aër avenionenſis celebris habetur) & ſimilibus, iisque quandoque, diverſiſſimæque naturæ particulis, quoad magnitudinem, figuram, texturam & motum inibi congeſtis, dictis debetur: pro varietate enim tempeſtatum, ſolis & aquarum diverſi generis exſpirationes in aërem ſemper emittuntur. Per ſolem ex humidis &c. partibus innumeræ attolluntur & trajectione ipſius aëris pro diverſis telluris locis perpetuo partes quædam a reliquarum compage ſeparantur & in aëream maſſam ſub exhalationum, halituum, vaporum, atomorum forma deferuntur, & non raro admiſſæ in fauces ac nares per aërem vel ſapore odoreque percipuntur. Quæ cum non ſint eædem omnes ſimul & ubique ſemper, & ſi quædam junctim adſint, ab aliis iterum cauſis diſſimilisque naturæ effluviorum occurſu invicem facto ac mixtione quandoque & confermentatione disjiciuntur, avertuntur, impediuntur, deſtruuntur, immutantur, alterantur,

tur,

tur, corriguntur. Pro effluviorum igitur horum in atmoſphæra abundantia aut paucitate, diverſitate, rarefactione, aut condenſatione, agitatione intenſiori aut remiſſiori eadem ut aut craſſa magis eſt aut tenuis, pura aut impura, calidior aut frigidior, ita & ſalubris quoque aut inſalubris magis &c. Nec minus aëris pondus pro vario locorum ac regionum ſitu & poſitu admodum variat; cum enim partes illius elaſticæ ſint ac plicabiles aliæque aliis ſuperincumbant, ut inferiores a ſuperioribus incumbentibus premantur, ſequitur quod inferiores preſſæ arctius inter ſe jungantur denſiores magis & ſpisſiores reddantur & graviores; ſuperiores vero tenuiores, expanſæ explicatæque magis ſint. Quo magis igitur eædem terræ ſunt propiores, eo graviores quam terra remotiores & altiores, eò tenuiores. Quod ex varia mercurii currentis in tubo Torricelliano contento ſuſpenſione ſatis eluceſcit, prout in locis excelſioribus & vel declivioribus aut etiam ſubterraneis experimentum inſtituitur, quales obſervationes bene multæ legendæ ſunt in P. Fr. Tert. de Lanis Magiſt. art. & nat. T. II. L. VI. c. V. Per hanc aëris gravitatem aut levitatem majorem aut minorem & hinc pendentem preſſuram liquidi interioris ad tuendum vitalem in animalibus circulum neceſſarium elaterium varie afficitur, intenditur aut remittitur & temperatur atque ſimul ſolidarum partium in corporibus animalium renitentia augetur aut minuitur, propulſioque ſanguinis per vaſcula pulmonum, muſculorum, cutis aut promovetur aut inhibetur, aut conſervatur, quod ex animalculis campanis vitreis incluſis & aëris extractione antliæ pnevmaticæ ope colligere eſt, ubi illorum vita varie mutari poteſt. Ejusmodi cauſæ, ſalubritatem aut inſalubritatem aëri inferentes; non nobis patent ſtatim & ſemper, ut etiam halitus nunc viſibiles ſunt, nunc inviſibiles, nec diligentiori indagine, nec altiori, etiam non raro impetrantur, ſi accipiamus, quæ referuntur nobis, ut fertur a Plinio, Lib. 2. c. 96. Crotonem & Locros ob ignotam cœli quandam benignitatem peſtem ſenſiſſe nunquam, viciniam ſæpiſſime. De Charonia & Siciliæ oppido habetur, eam adeo eſſe inſalubrem, ut pauci adoleſcant ibi, licet optime alias poſita ſit. Nondum pariter Scriptorum

ptorum conſenſus convenit (habita & forte victus reliquorumque ratione) cur Florentiam, quæ cum quavis Italiæ urbe ſalubritate certat petechiæ & apoplexiæ frequentes infeſtent, & cur Neapoli, quæ huic vix ea ratione ſecunda urbs cenſetur, pauciſſimi ſeneſcant, cur Carpetanos, tertianæ quartanæque febres frequentes afficiant, cum tamen univerſa eorum regio una cum Metropoli omnium conſenſu aëris ſalubritate & aquarum bonitate emineat, adeo, ut Hiſpaniarum Reges quondam permoti ſint, hanc cum Toleti urbe antiquiſſima Regum Regia permutandi eligendique Madritum. Curque Venetiis ea pars urbis, quæ ad D. Nicolai tractum protenditur, morbis minus obnoxia ſit, & magis longævos homines producat. Egnatius lib. 8. exempl. c. 4. Conf. Fidelis, de Relat. Med. p. 13. Rurſus ejusmodi eſt, quod e contrario quoque ſint quædam regiones & loca, quæ inſalubria videntur, quarum tamen incolæ ſani, vegeti atque vivaces deprehenduntur, imo dantur quædam, quæ a certis quibusdam morbis plane immunes, tamen vix aliis bonitate aëris præditi ſunt, ut in Hungaria inſalubri alias regione ob aërem humidum & gravem morbus comitialis, æque ac in Belgio ſpaſmus rarus, & in Scotia quartana febris ignota plane eſt, vid. Donius, de reſt. ſalubr. agri Rom. p. 7. & p. 11. addit idem Romæ ſtationem equitum cuſtodiæ pontificiæ ac inquiſitionis carceres in inſaluberrimo manifeſto loco eſſe poſitos, ſalubrius tamen ibi homines vivere & præ aliis Romæ locis ſenio confectos reperiri; quod etiam Lanciſius confirmat Hiſt. Rom. epidem. cap. 2. In magna ægrotantium epidemia lue frequentia ædes Inquiſitionis nullo morbo tentatas fuiſſe, qua de re hic hanc rationem addit, quia aër e vicinis fornacibus tepefactus eſſet & loci ſitus ab aquilonibus tectus.

§. III. Atque aër cum effluviis omnis generis, quæ in eo volitant quibusque ille eſt imprægnatus, & quibus vehiculum ſe præſtat, per varias vias, meatus & media, per os, nares, aures, œſophagum, aſperam arteriam, per alimenta ſalivam, inſpirationem, &c. De quibus conſulendi ſunt Pechlinus, Part. I. Medico Phyſ. Obſ. 52. Poterius, Obſ. Cent. 2. 62. J. B. Scaramuccius, in M. C. Decur. 2. an. 9. Obſ. 204. Subtilibus craſſioribus

ribus magis humidis & terreſtribus, etiam (quas Dygbæus ſpeculo cauſtico calcinatos aſſerit) medicamentoſis bonis malisque, morboſis, contagioſis viſceribus maſſæ ſanguineæ ac humoribus advehitur; eosque & eorum motum & mixtionem afficit & alterat varie, iis maxime, quæ ſunt e genere ſalino-ſulphureorum, tenuiorum agiliorum, fermentativorum, cauſticorum quarum tenuitatem & ſubtilitatem, penetrationemque ex illis experimentis colligere potes, quibus ſulphur vulgare & antimonii in ſpiritum fumantem redigi poteſt, ut argentum ciſtis ligneis incluſum fuſco colore induat, aut quando argentum vivum corpori humano inungitur, aut cantharides manu detentæ vel emplaſtro applicatæ in meatibus urinariis dolores excitant, ut expertus eſt illuſtris Boyle, v. ejus tr. de ſubtil. effluv. Et ut corporum partes fluidæ varie ſic afficiuntur, ita & ſolidæ earumque tonus pro indole aëris alterantur quoque. Quis eſt, qui neſciat, a frigore cutem conſtringi, ab humido & tepido eam rariorem reddi atque flacceſcere, coria molliora fieri & funes longiores, fides relaxari, carnem ac vaſa interjacentia ab aëre calido langeſcere? &c. Amplius inferendum eſt aërem cum variis mixtus omnia ambiat, feriat, penetret, cumque præſertim in omnia fermenteſcibilia & fermenteſcentia magnam habeat potentiam, ut hominum & animalium corpora, ita & vegetabilia eſculenta & potulenta alterare, &c.

§. IV. Jam jamque rectâ ad Lipſiam noſtram, ut quæ habemus inſtituta perſequamur. Oculis primum itaque ſi metiamur, undique urbem curioſis atque attentis, ac ordiamur ab ortu, & ab interioribus urbis in urbe quaſi conſtituti, deprehendimus ejusdem ædes illarumq; frontiſpicia, feneſtras & oſtia maxima ex parte orientem (optimam plagam) ſalutare autem & oppoſitas e regione totidem fere occaſum; minorem earum propemodum numerum meridiem & vice verſa pari ordine ſeptentrionem ſpectare. Forum ut amplum eſt, planum atque ſpatioſum, ita & plurimæ plateæ largæ & longæ ac regiæ; quibus vel urbs Panormitana, vel Pariſiorum Lutetia, vel Granata Hiſpaniæ & Linzium Auſtriæ, utpote quæ urbes hoc nomine præ aliis apud Autores celebres

ſunt vix elegantiores, monſtrabunt; interjacentibus tamen nonnullis arctioribus minoribusque; quæ transverſæ majores dividunt, pauciores earum ad orientem & ſeptentrionem, plures ad meridiem & occidentem directæ excurrunt, & ventorum ex his oris ſpirantium incurſus liberius excipiunt. Et licet illarum aliquæ ſint paululum inflexæ & rurſus aliquæ ita diſpoſitæ, ut ædificia habeant objecta, adeo magni tamen momenti id vitium apud nos eſſe vix exiſtimamus, uti quidem multi exiſtimant, & ſi ambabus largimur, inflexas præ rectis & liberum exitum habentibus minus eſſe commodas, ut intuentibus minus illis jucundum etiam præbent ſpectaculum: Flexura enim umbroſas aut tenebricoſas reddit & ſol & venti oblique magis petunt eas, nec libere, & per rectam lineam perflant, nedum ex omni parte admittuntur, & attingentes obſtaculum quoddam & plura quaſi inveniunt latera, aërem ibi concluſum quaſi collidunt & turbant, inæqualemque reddunt, hic dividunt; illinc in unum velut colligunt agmen & exhalationes pulveresque in iis non ſatis ejiciuntur, ſed diverſimode moventur ac retinentur magis, ſicque aër ibi craſſus atque impurus manet, atque aëri in civitate alteratio haud ſatis conveniens inducitur. Nihil quoque cauſæ nobis eſt, ut nos exiſtimemus cum veteribus Romanis platearum anguſtias ſalubritati nobis uti ipſis magis conducere, de quo tempore Neronis I. R. poſt urbis incendio excidium palam conquerebantur atque veteris Urbis formam, ut tutamen adverſus ſolis æſtum & inclementiam ventorum præferebant, ut habet locus apud Tacitum in Annal. Lib. XV. n. 43. ubi ſequentia leguntur. „Erant qui crederent veterem illam formam ſalubri„tati magis conduxiſſe: quoniam anguſtiæ itinerum & altitudo „tectarum non perinde ſolis vapore perrumperentur; ut nunc „patulam latitudinem & nulla umbra defenſam graviori æſtu ar„deſcere. Ratio ſtatim liquet, quoniam in anguſtis viis aër umbroſus, impurus, variisque exhalationum modis infectus ex iisdem urbis locis excitatis craſſus, denſus atque retentus, & in ſeipſum quaſi reſtrictus ob defectum motus & ventilationis eſt. Hæc civitatum illarumque viarum atque itinerum conditio tantæ conſiderationis eſt, ut obſervet & referat Quercetanus, vid. Dia-

Diætet. polyhiſt. p. 195. Toloſanam urbem ſæpe peſte fuiſſe tentatam, ex putridis humiditatibus marini venti inquinati, advectis, dilatatis vero urbis vicis & compitis purgatisque ex iis diligenter ſtercoribus, aëre captato libero liberaque ventorum tramite, ſicque ventilatione meliore aëris procurata, urbem ab illo conſueto contagio liberatam fuiſſe: Varia adhuc inſuper interiora urbis ita quoque ſe habent, ut ibi ſemper fere ſenſibilis aëris ventilationi inſerviens, efficiatur ventus, ut ſunt forum atque inprimis templorum areæ ſpatioſæ quippe ſi aer in aream amplam tranſit in ædificia non ſolum alliditur, reſilitque & expanditur magis, ſed & in angulos anguſtioraque loca circumpoſita ſe recipit & in adjacentes plateas inæqualiter licet ſic ſpirans pertranſit. Non alibi vero ventorum copia major, quam in area templi Divi Thomæ: oppugnatur hæc urbis pars usque quaque maxime ab occidentalibus ventis, & eorum primum impetum recipit, qui ordinario cum ſtrepitu & vehementia ſpirant, multasque denſas & aquoſas caligines & nubes ſuſcitant. Majori enim copia in iſta cœli plaga ex humidorum & paludoſorum iſtorum locorum exhalationibus vernali præſertim autumnalique tempore in aëre generatur, ac liber aditus per demiſſiorem ſitum conceditur, ibique per arctiores fauces & angi portus comprimuntur, ſicque acuuntur repercuſſione ædificiis publicis objectis ſinuationeque per angulos agitati, inter ſe quaſi pugnant ac multiplicantur, ac die nocteque ſonitu magno ſæviunt.

§. V. Urbis ea pars, quæ ad orientem & meridiem protenditur, elatiorem obtinet ſitum patentes nec inpeditos obſtaculis agros longe lateque protenſos ſpectantem, firmioremque propemodum & ſicciorem terram, unde & infeſtantibus quondam hoſtibus urbem, hæc regio opportuna modo fuit, ut cuniculos agerent, reliqua enim occultum opus & munitiones non accepit. Ubi huc oculis ventum eſt, ante omnia meridiem verſus adhuc muri craſſi celſique atque elatæ moles portarum, arcis & ædificiorum publicorum prominent, quas extus alti aggeres & fortes circumveniunt, qui ventos meridionales inſalubres avertunt ſimul & coërcent commode. Hacque ſitus

conditione Lipſia auram refocillantem captat, æſtate & ſolis aditum etiam ante productam diem admittit, teporem recipit hyeme; nec langueſcentem eum circa veſperam habet. Reliqua, quæ ab occidente ad ſeptentrionem excurrit decliviori magis humidoque loco fundata eſt, maxime ea in longitudinem urbis porrecta platea, quam incolæ Prulium vocant, quæ ut plerique non ſine cauſa credunt, a palude nomen accepit. Imprimis vero occidentalis angulus, quo per portam itur Ranſtadienſem omnium declivior eſt, unde & omnes ſordes, ſive ex ductibus platearum communibus, ſive ex latrinis repurgatis redundantes, ibi ex tota propemodum urbe confluunt, & per aquagium commune effluunt. Hinc de hac civitatis parte obſervatum eſt, conclavia in plurimis ædibus præſertim in Prulio ad terram madita eſſe, adeo ut repoſita ibi facile madefiant ſitum contrahant, & mucore quodam lanuginis inſtar molliuſculo & candido brevi obducantur & vermibus exedantur. Ex his itaque memoratis infraque ulterius memorandis ſtatim apparet, Lipſienſis aëris ſalubritatem quoque pro ipſius urbis partium varietate variam eſſe. Nemo facile noſtratium inficias ibit, v. gr. in plateis Grimmenſi & Petrina proximeque adjacentibus & confiniis in majoribus ſpatioſis & rectis ſalubrius vivere, quam in Prulio, plateis ſylvæ (Haynſtraſſe) Fleiſcher-Gaſſe &c. & minoribus arctioribus & reflexis atque concluſis.

§. VI. Domus privatæ, quas plateæ continent, magna ex parte lapideæ ſunt, decenti feneſtrarum diſpoſitione, numero & magnitudine conſpicuæ & quoad interiora quoque ſat ſpatioſæ ac amplæ, quarum plurimarum ſplendida ſtructura, ſplendidusque ordo, forma certantium omnium intuentium oculos in ſemet convertit haud immerito, ut & ſemper inter tres elegantiſſimas Germaniæ urbes juxta Wratislaviam & Monachium numerata ſit, vid. Cluverius Geograph. Lib. 3. c. 13. §. 4. Ædes ephyreas eas eſſe dixeris, de quibus dici poſſet:

Arcibus æquandæ ſunt & ſunt turribus ædes,
Principis eſt magni regia quoque domus.

Jampridem Lipſiæ aureæ ſublimia tecta & marmora huc longinque

que adveƈta & a Jul. Cæſ. Scalig. memorata ſint, & forte non ingratum erit, totam hic legere Inſcriptionem;

Lipſia, ſe oſtentans ſublimibus aurea tectis
 Lumina dum ſaturat mens perit icta fame
Vecta quibus ratibus longinquæ marmora terræ?
 Unde frequens flavi pura nitela Tagi?
Huc Cyprum huc Temeſum huc Arabas huc Serica dices
 Sedibus evulſa huc Indica regna ſuis.
Cum gemma bibitur vincuntur nectare gemmæ:
 Sed linguæ varius vincit utrumque nitor
Nec Germana tamen vitiatur Lipſia luxu
 Aſt hunc Germanum Lipſia magna facit.

Sed o domus antiqua, quam diſpari domino dominaris! Longiſſime hodie mutata, longiſſime decora atque amœna aucta Lipſiæ facies eſt, & ſplendor oblectans, dives commerciorum fœnus atque ſublimis dignitas eminent, & adhuc indies ad delitias & decorem omnis lapis eruitur, cæduntur gentium ſylvæ, æris ferrique uſus jam auri argentique quoque in exſtruendis & decorandis domibus, ut Fabii Papirii verba ap. Senecam. Libr. 2. Contr. 1. huc mihi trahere liceat. Eædem inſuper ubique fere in faſtigia alta inſurgunt, quæ tres contignationes in plurimis, in multis quatuor explent, imo quædam altius adhuc extolluntur. Hæc plurimarum Lipſienſium ædium conditio eſt, haud tamen negandum (quod omnibus urbibus eſt commune) multas etiam eſſe arctas, ligneas, male materiatas, minus perſpirabiles, minusque illuſtratas a ſole, umbroſas, tenebroſas & feneſtris parvis, anguſtis, raris inſtructas, quæ olim ratio ædificandi fuit, an aëris vitium hoc ipſo modo avertere voluerint (ut quondam fert ſententia Medicorum) jam affirmare aut diſquirere, noſtrarum partium non eſt, neque hujus loci. Hoc potius addere nobis jam convenit, habitationes longe eſſe ſalubriores, quarum feneſtræ in optimas cœli plagas bene ſunt diſpoſitæ, ſique ſint altæ & largæ, ut perſpiratio liberior concedatur, & ſalubrioris auræ acceſſus & illuſtratio ſolis, ſique aër forte avertendus ſit aut alterandus, ex facili ob-

turando easdem id fieri poteſt. Reliqua eo nomine in medicam veniunt conſiderationem, quod ædificia ex lateribus coctilibus, & lapidibus erutis extructa frigidiora ſint, & ſalubrius & amoenius ibi æſtate imprimis vivatur; frigidiorem enim efficiunt aërem ipſa hæc ædificia & plateas perſpirantem, quia ætherem rarefactum licet ad quandam diſtantiam a ſe repellunt & reflectunt denſiora eundemque intra ſe ad centrum premunt coguntque. Quæ vero parietibus ligneis, luto ſaltem vel calce coagmentatis, ſunt ædificata, aër quidem ſiccior ſed tepidior, æſtate igitur minus conveniens ibi exiſtit. Conf. Verulam. Hiſt. N. p. 954. Atque domus bene materiatæ & ex craſſis & firmis parietibus, nec facile rimis obnoxiis conſtructæ, adverſus coeli flatuum vaporumque injurias tutum inhabitantibus præſtant præſidium. Hinc Cartaginenſes, ut ſe contra aëris ventorum, imbrium & maris halituum inclementiam magis ſe munirent ædificiorum parietes pice obducebant. Spatioſa vero ædificia, & ampla, & in quibus præſertim tranſitus conceditur, a ſole magis illuſtrantur & aëre ventisque perflantur, adeoque ad aëris puritatem & ſalubritatem multum confert id ipſum. Domus cæterum nimis altæ, ſi imprimis plateæ ſint arctiores aërem ibi minus ſalubrem, obſcurum, ſuffocatum, minus illuſtratum minusque perflatum & impurum magis efficiunt. Hanc aëris impuritatem & denſitatem eo magis percipiunt, quo propius ad terram habitant, ſuperiores enim contignationes in ejusmodi locis ordinario ſunt ſalubriores, effluvia enim heterogenea impura, humida, craſſa, adeoque graviora circa terram potius retinentur, pura vero ac tenuia altius moventur. Dicto faciunt fidem plurima Italiæ loca, exhalationibus nocivis famoſa, præſertim ad lacum avernum, ſpelunca canina, ubi exhalationes animantia necant circa humum exceptæ, ad certum nam ſaltem ſpatium aſcendit noxa, ultra quod ſine ea ſpiritus ducitur. Sic etiam in Inſulis ubi Piper naſcitur, quæ Bantam, Pedir, Sumatra, Mozambiqua Java vocantur, eam eſſe ſoli effluviorum malitiam, ut advenis terra inſiſtere ſit periculoſum & humi dormire lethale. vid. H Mundius in operibus medico-phyſicis p. 47. ſcribit. Spectat huc hocque pariter

decla-

declarat Mariotti experimentum in nitri collectione, per quod deprehendit in contignatione domus quarta nitrum non regenerari ex terra nitroſa elixiviata. Siquidem & conſtat in inferioribus ædificiorum partibus ſalia deliqueſcere citius, imo omnia corpora, quo ſublimius in aëre hærent, eo ſicciora ſunt, argumento, majorem eſſe in locis terræ vicinis aëris humiditatem & gravitatem, &c. Qui rem e propinquo magis arguunt, in modo domus Lipſienſes conſtruendi, leve quoddam vitium ponunt, nec ſine ulla prorſus ratione: nimirum multas earum ex veteri adhuc ævo relictas faſtigia per contignationes habere exerta ac tecta prominentia ſuper impoſita propemodum omnibus, plurimis adſtructa eſſe meniania & inferioribus partibus ſuggrundia, cum aërem hic caliginoſum reddant ac quaſi concludant, anguſto ſuperius ſpatio relicto, ac effluvia inibi retineantur magis, obverſis egrediendi obſtaculis. Hoc incommodo imprimis Londinum Angliæ Caput laborat, in quo exporrecta ædium tecta magnam quoque platearum contegunt partem, quod in Lanſii reprehenditur conſultationibus contra Britan. pag. 567,

§. VII. Ipſa urbs una cum ſuburbiis numeroſiſſimam alit incolarum copiam, Mercurio atque Minervæ amica, grata hinc peregrinorum hoſpita. Academia enim præclara omnium bonarum literarum cuſtode atque altrice celeberrima & florentiſſima, atque emporio frequentiſſimo & opulento mercatus celebratiſſimos concelebrante, artificum, opificum & mechanicorum omnis generis officinis admodum inſignis. Quotidie hinc inde commeantium & diſcurrentium multitudo vias occupat & obſtrepunt, fremuntque, ut in emporiis conſuevit negotia, frequentiſſime hic exteri commercia quærunt, emtores & venditores etiam longiſſime remoti huc accedunt ſæpiſſime. Atque Academiæ alumni magno in numero, quam vix alibi, per horas frequentant collegia. Nulla hic ſolitudo, nullus hic locus vacuus eſt, nullus angulus, quem frequentia inhabitantium non occupet, nulla domus deſerta eſt, imo ædificiorum conclavia hinc inde populo ſunt tota repleta. Idcirco de Lipſia dicendum, quod de urbibus magnis & frequentibus civitatibus dicitur pro-

pemo-

pemodum omnibus, aërem ibi non ſatis exiſtere purum & tenuem, ſed variis & copioſiſſimis effluviis heterogeneis, fœtidis, impuris, ex hominibus, animalibus, hypochauſtis, officinis, ſtabulis, cloacis, latrinis fimi cumulis & ſcrobibus, quisquiliis, purgamentisque variis continuo exhalantibus, imprægnatum, & ex omni parte quaſi concluſum atque retentum. Horum effluviorum variorum & noxiorum ut plurimum, in urbibus undique concurrentium turba & copia omnis omnium ibi convenit, & in unum quaſi agmen coacervatur, ſi maxime in anguſtum coëunt ſpatium, aliorum in alia diverſorum impulſus fit & arietatio nec facile depelluntur. Non ſolum impurus ideo redditur aër & craſſus, ſed & calidior, is enim majorem ſemper calorem concipit, quam tenuis & purus. Hinc in minoribus oppidis & pagis ac rure, quæ loca liberior, purior & ſalubrior aër afflat, quæ ros matutinus, occultum vitæ populum, humectat, quæ fragrantia florum in pratis, agris, ſylvis, montibus convallibusque recreat, homines in domiciliis humilibus & arctis luto, ſtramine ac ligno ſaltem coagmentatis, licet degentes, firmiori ac conſtantiori ordinario fruuntur ſanitate, vigore atque longævitate iis, qui urbes majores & populoſas, pallatiaque ſuperba, alta ac ſpatioſa optimeque materiata inhabitant. Expertis omnibus conſtat, quando in aëre ſereno & ruſticano verſantur homines, corporis & animi vires eſſe liberiores, eſſe auctiores, atque ſe ſentire alacriores protinus, appetitum augeri omnesque actiones inſtitui expeditius &c. Imprimis vim liberioris aëris deprehendere licet, ſi convaleſcentes morbo diuturno cubiculo lectoque affixi, imprimis qui phthiſi aut laborarunt aut laborant, in rus conferant ſe, ſenſibiliter enim ibi recreantur. Rurſus urbium fœtorem percipient certius rure redeuntes. Hinc apud Medicos morbi certi urbibus populoſis & magnis frequentes, in pagis autem & ubi liberiori aëre & limpidiori fruimur, rariſſimi noti ſunt, ut aſthma, tuſſis, phthiſis, peſtis, catarrhi, febres malignæ, malum hypochondriacum, colica, podagra, ventriculi debilitates, nephritis & calculus, hectica, ſcorbutus, & ſpeciatim parturientium graviſſimi & periculoſiſſimi labores, & ſimiles plures, qui aëris vitio adſcribuntur, ſi excipias quosdam, qui ex

vita

vita ſedentaria, curis, inordinata diæta, crapula &c. procedunt. Memoratu dignum hinc eſt, quod Plutarchus in problem. habet, Templum Æſculapii Romæ ideo extra urbem ædificatum fuiſſe, quia major ibi aëris ſalubritas concederetur. Nam ex hominum, pecudum, merciumque multitudine & opificum laboribus aliorumque adeo multorum & diverſorum corporum multa quoque peregrina in aërem mittuntur effluvia, vix enim corpus tam ſolidum eſt, quod poros non habet, nullum adeo compactum, quod non effluvia emittit. Hoc haud difficilè credat, qui curioſiſſimo Sanctorio credit, tantam fere effluviorum copiam per inſenſibilem tranſſpirationem excerni in ſolo homine, quantam vix plurimis diebus per alias vias ſenſibiliores & ex ſola exſpiratione ſingulis diebus ad ſemilibram vaporum exire, aut qui ſemel ſaltem frigidiori aëre equorum v. g. corpora fumantia vidit, qui manum ſpeculo vel diſco ſtanneo polito admovit &c. Adeatur hac de re Celeberr. D. D. Vateri Diſput. de tranſpiratione. Horum omnium plurima effluviorum ſcilicet ſunt inſalubria, pauciſſimi enim homines perfecte ſunt ſani & qui laudabiles poſſident humores, plures ſunt hypochondriaci, ſcorbutici, cachectici, tabidi, qui pudorem ſpirant, hircumque olent, halitumque emittunt fœtentem, &c. pauciſſima quoque alia ex aliis corporibus animatis & inanimatis ſalubritati conducunt. Accedit multitudo latrinarum, cloacarum, ſterquiliniorum atque ſtabulorum frequentia, in quibus & circa ea fimus in cumulos congeritur, ad plures menſes remanet & putredinem concipit, fumosque denſos & calidos ſpargit, ex quo demum per urbem in rus exportatur, commota camarina totam inficiens fœtore viciniam. Ob ejusmodi fœtores & juncta platearum arctitudine v. g. Conſtantinopolim ſæpius peſtis invadit, vid. Heberer. Lib. 2. Servit. Ægypt. cap. 48. p. 303. & Vienna Auſtriæ adeo multis morbis obnoxia cenſetur, de quo conf. Gerbezius in Chronolog. med. p. 125. Ex eadem ſordium cumulatione febres malignas & peſtilentes inductas eſſe refert Dimerbrock de peſte p. 154. Lutetiæ Pariſiorum & Toloſæ Gallorum. Conf. & Palmarius in epiſt. & præfat. in Lib. de febre peſtil. Quare præclare & ex dignitate a JCtis factum eſt, qui

ſalubritatem aëris, in qua omnino ſalus etiam civitatum eſt poſita, ſibi habent commendatiſſimam, inveniuntur apud eos circa hoc ipſum paſſim multa peculiaria interdicta Prætorum v. g. ut cloacæ purgentur, hyeme non æſtate, Gloſ. in c. 21. §. 1. ff. quod vi aut clam. de nocte non die, Ripa de peſte c. 4. de rem. præſ. contr. peſte N. 65. ne in vias publicas ſtercora projiciantur & morticina & pelles L. 1. §. 5. ff. de via publ. & ſi quid in ea fact. &c. Ne intra mœnia porci, anates, aliave animalia ſordida alantur. Stryck de J. Senſ. D. 5. c. 2. n. 32. Atque apud Romanos veteres jam conſtituti erant ædiles plebis, ut Halicarnaſſæus refert, curantes, ne aëri per cloacas, aquæ ductus, vias &c. immunditiеs aliqua inferretur. Ejusmodi certius nocent, ſi loci ſolum per ſe eſt lutoſum & humidum platearum ſpatium arctum & cœli ſitusque ratio his famulatur. Sicuti enim homines refocillantur & confortantur, odoratui gratis ſpiritus animales augendo, incidendo ac attenuando, ut in cerebro volatiles partes majori in copia ſecernantur, ac reficiendo oblectandoque, ut odorum hinc maximus in medicina uſus: Ita ingratis & maxime iis, quæ a corruptione & putreſcentia proveniunt, humores & ſpiritus male afficiuntur, conturbantur, corrumpuntur &c. Hoc probe perſpexerunt, qui Publico ſumma cum laude proſpiciebant, nam autoritate eorum, haræ Anno 1680. metu peſtis ingruente ad eam avertendam lege publica indictaque mulcta ſunt ejecta. vid. Vogel. Annal. Lipſ. p. 785. Ob hanc quoque hominum pecudumque multitudinem hancque excrementorum copiam & ex cura neglecta & immunditie in caſtris adeo multi morbi imprimis ſi, in regionibus calidis & paluſtribus locata ſunt, incumbunt militibus, ex adverſo vero ſi hi puriori aëre ſæpius reficiantur, adeo multas calamitates ſitim famemque atque defatigationes continuas perferunt. In hanc rem notabile eſt, quod Deus T. O. M. uti videre eſt ex Deuteron. c. 23. populo Iſraelitico munditiem in caſtris ſapientiſſime præcepit. Hinc forte magna ex parte magna calamitatum Ilias, quam miles germanus in Hungaria per tot annorum ſeries in expeditionibus expertus eſt, cum in Turcarum caſtris omnia ſalva eſſent, qui munditiei

ſunt

ſunt ſtudioſiſſimi. Mirum itaque non eſt, ſi & in urbe noſtra non raro æſtate fœtor adverſus ex cura neglecta nares feriat, in plateis inprimis minoribus & arctioribus & in ſuburbiis ubi ima plebs habitat, quæ meſſe tenus, ut dicitur vivunt ſua, ubi & ædes plerumque ligneæ & calce aut luto ſaltem coagmentatæ ſunt, & quarum hypocauſtorum cubiculorumque ſpatium arctum, in quibus ſole meridiano caligant, neque ventis perflatum ſatis, in quibus tot cloacæ, & magna illuvies & immundities affluit, quarumque interdum canales & ductus, communes quoque ſunt minores & arctiores neque ſatis repurgati, ſed ſordes & aquæ retinentur & ſtagnant diutius in ipſis repletis, quæ ſola cauſa fuit, Lugduni Batav. & Alexandriæ Ægypti, luis pernicioſiſſimæ diu graſſatæ vid. Pechlinus Obſ. p. 244. & Dapper in deſcr. Africæ. Quin cives noſtri norunt hos ductus per ædificia vicina ſerpentes diuque concluſos neque purgatos purgantes de repente mortuos eſſe aut morbo maligno correptos. Quare ſalutis publicæ intereſſet, ſi infima plebs, quæ ut plurimum minus munditiei gerit curam, & opifices multi in ſpatioſis & ventis patentibus domiciliis plateisque & inſulis ſeparatis habitationes ſuasque officinas ponerent.

§. VIII. Equidem, (ut ad antecedentia paululum recurramus) incolarum frequentia, ſi modo habitationes, ædificia atque plateæ ſint ſpatioſæ ſatis, & ſi purgatio quotidie & ſedulo inſtituatur, adeo aëri non obeſſet. Hæc enim inſalubritas ex parte corrigitur tam per ipſam hominum per domos atque plateas currentium diſcurrentiumque frequentiam, qui itu redituque aërem movent & ventilant, quam & potiſſimum per ignem, qui in culinis & fornacibus accenditur, accenditur vero eo frequentius, quo frequentiores urbes incolis ſunt, imprimis ſi ligna concremantur reſinoſa, qualia ſunt abietum, fagorum, pinorum, juniperi, per eum item, qui inter ipſas ædes inſtruitur pro doliorum impicatione &c. Ignis enim celerrimo ſuo motu & ventilatione aëris purgat eum ab omnibus vaporibus humidis, noxiis, malignis &c. easque exturbat, partes balſamicas, oleoſas, ſalinas, volatiles, ſpirituoſas, acidulas, laudabiles, ex lignis concrematis putridas figentes corrigentesque, aëri per vapores

communicat. Sicque per ignem corrigitur aëris quies, gravitas & intemperies. Notiſſimum eſt, quantum valeat ignis luculentus accenſus in plateis & ædificiis, conclavibus in peſte & morbis malignis & contagioſis. Ad quem ipſum ſcopum veteris jam pice, ſulphure, aſphalto optimo cum ſucceſſu uſi ſunt. Memorabile ad hoc præcipue eſt, (ut plura exembla non addam) peſtem, quæ Venetias An. 1556. afflixit, Murani incolis (inſulæ 2. mill. ipſis remotæ) qui omnes fere artem vitriariam exercent pepercisse dicitur, fornacum cauſa aſſiduc ibi ſuccenſarum. Hoc adhuc præcipue ſcitu ac memoratu dignum eſt, ex obſervatione Excell. D. D. Frid. Hoffmanni ex illo tempore ex quo carbonibus foſſilibus Halæ uſi ſunt ſalis coctores, incolas propemodum neſcire purpuras, petechias atque malignos morbos ejusmodi ob virtutem, quæ exinde exſurgit balſamicam. Cum enim ea ex quotidiana ſalis in urbe coctura incredibilis ferme aquæ quantitas in auras propellatur, fieri non potuit, quin illa de cauſa totus aër humidus fieret urbique; incumberet, unde tunc ea, ibi morborum genera maxime regnabant, quæ littus boreale accolentibus ſunt familiaria ſcorbutus &c. quæ correxit ille ex foſſilibus carbonibus vapor commixtus. Conf. ejusdem propempt. inaugurale de vapore carbonum foſſilium innoxio. Quare (ut incidenter ſaltem hoc addam) reſponſio facilis fuiſſet & expedita, cum aliquando quæſtio exorta, num urbi ejusque ſalubritati conduceret, ſi in ipſo agro Lipſienſi ex lignis e longinquo allatis carbones uſtularentur.

§. IX. In ſpecie indicandum eſt, civitatibus populoſis ex conſuetudine, ut Lipſiæ quoque ea invaluit in ipſis ædificiis ſordida linteamina purgandi. aëris imminere labem, eoque magis, quo arctiora ſunt eadem aëreque liberiori non perflata. Frequentes lotiones linteaminum ejusmodi ſordidorum aquis ſaponatis ferventibus ac laborioſe agitatis particulas excrementitias ſalino-ſulphureas exhalantibus evehentibusque viſcido ſubtiliſato junctas, aërem inſalubrem reddere imo peſtem inferre refert Dimerbrock de peſte c. 12. Curioſa in hanc rem eſt obſervatio, peſtem, quæ ſuperiori ſeculo in Bohemia & Sileſia graſſata eſt, frequentius in illas ædes irrepſiſſe, in quibus ſordida lota

eſſent

eſſent lintea, confer. Behrens ſelect. diætet. pag. 25. Saponem illitam notat Boccone Obſerv. curioſ. p. 463. ad putredinem conferre maxime in pannis lineis. Præter hæc aër ejusmodi ex linteaminum ſordidorum lotionibus inquinatus mirum obeſt maxime pulmonibus & infert aſthma, tuſſim, imo phthiſin atque vomitum. Conf. Ramazini de morbis artif. c. 23. Amplius adhuc & ſpeciatim magis quoque dicendum eſt, effluvia alkalina ex coctione lixivii & cinerum evoluta aërique communicata, alias licet ſint laudabiles, quandoque eſſe non nociva, ubi nimirum variolæ, morbilli, purpuræ, putridique alii morbi ſæviter infeſtant: In his enim acidula proſunt, alkalica vero acidum deſtruunt, ſicque & curationi horum morborum & reconvaleſcentiæ reſiſtunt. Hoc ut credam, me movet obſervatio haud ſimplex, qua conſtat, in illis Sileſiæ oris, ubi pro linteaminibus candefaciendis lixivium quotidie coquitur & in linteamina effunditur, pueros variolis morbillis, ut purpura & ſimilibus putridis morbis laborantes, in illis habitationibus & in vicinia decumbentes citius interire aut ægrius convaleſcere. Quare conſuetudo illarum civitatum merito venit laudanda, qua lotiones ejusmodi extra urbem ad profluentes inſtituunt aquas.

§. X. Sed relicto pauliſper urbis fumo ædificiorumque umbra atque aëre intra interiora ejusdem delibato, per proximam viam, qua porta patet, extra urbem paululum pedes quoque moveamus, & liberiorem modo auram extra pomœria capiamus. Ubi in noſtro curioſæ exſpatiationis itinere ſtatim urbem egreſſi videmus, quod eam cingant foſſæ ſat largæ, quæ in parte elatiori, qua orientem nimirum ſpectat, ſiccæ ſunt, demiſſiori & majorem partem complectente, qua in meridiem ſcil. occidentem & ſeptentrionem vergit aquis ſtagnantibus, craſſis, refertæ & fœculentæ, magno ſordium cumulo ſqualidæ, quæ tetra, putrida omnibus ſenſibilia omnibusque adverſa, atque peſſima effluvia reddunt & inſalubria. Si tales igitur foſſæ ſedulo repurgarentur exinde in incolas haud vile emolumentum purioris aëris omnino poſſet redire. In hoc argumentum notat P. Salius Diverſus de Feb. peſtil cap. 20 §. 143. Patriam ſuam exſiccatione aquarum in foſſis publicis ſtagnantium a fe-

bribus peſtilentialibus quotannis autumno graſſantibus fuiſſe liberatam. Et notabilis in hanc rem locus apud Hippocratem occurrit Epid. Lib. I. S. 3. Ægr. 1. ubi de Philiſco loquitur die ſexto febre lethifera mortuo, memoratque, quod ad muros ejus habitatio fuerit, quo & mihi commendatio Mercurialis placet, qui optime advertit Hippocratem ex deſtinato habitationem addidiſſe, ut omnibus conſtet ejusmodi locum maxime eſſe inſalubrem, quia maximus ibi ſordium eſſet confluxus atque affluxus ac cadavera pecudum, aliæque impuritates conjicerentur. Similiter Ramazinus notat de Princip. Valet. tuend. p. 22. ſeq. Mutinæ febres malignas epidemias multos e medio tuliſſe, circa murorum ambitum habitantes, ſalvis omnibus civitatis interioribus domicilia habentibus. Ex hoc quoque Foreſtus Lib. 6. de febri & morbis epid. p. 162. Civitatem Delphenſem inſalubrem eſſe dicit & febribus peſtilentialibus imo ipſi peſti ſæpius obnoxiam, quod in declivi aquas non habeat currentes & foſſas anguſtas ab aquis ſtagnantibus putridisque non purgatas. Huc etiam Cl. R. Lentilii obſervatio facit, quam in Epiſt. ad Cl. Lanciſium addidit, quod ad mœnia civitatis Stutgardiæ olim ſtagnum ampliſſimum fuerit, & eam ob cauſam hæc civitas febribus intermittentibus endemiis iisque diuturnis & pertinaciſſimis afflicta; & ex quo hoc ſtagnum exſiccatum ſit, dictæ febres & de frequentia & de indole remiſerint. Agnoverunt hoc optime hujus urbis Primates, qui A. 1680. ob peſtis metum inter alia etiam foſſam Hallenſem expurgandam curabant, vid. Vogel. Annal. Lipſ. p. 785. Cives ideo, qui ad mœnia & foſſas habitant, gaudeant equidem de conceſſo ipſis amœno proſpectu, ſed ſuſpecta quoque ſua merito habeant bona ſuasque quas ex hoc ſibi capiunt delicias. Nec adeo impenſe ſibi ideo gratulentur hujus urbis alumni de exſpatiationibus illis ordinariis & quotidianis circa mœnia & foſſas ambulatione & curruvectione recreationis & ſanitatis gratia factis, quoniam tunc hæc ſqalida, tetra & putrida effluvia exinde emantia propius & certius ſub motione corporis, reſpiratione & inſpiratione exinde aucta (corporis enim exercitia jove malo male cedunt), in ſeſe recipiunt atque afficiuntur. Quare noſtrates exſpatiationes potius

ad

ad ambulacra, agros & hortos, præſertim orientem ſeptentrionemque ſpectantes, & ad quos per Grimmenſem atque Hallenſem præſertim portas itur, ſibi eligant.

§. XI. Non procul a moenibus præterlabitur civitatem atque adeo arcem alluit a parte auſtrali, occidentem verſus Plisna fluvius ex Nariſcorum montibus decurrens. Cofluunt etiam alii Alyſter & Para remotiori tamen ſpatio, hic ex Sudetis montibus, ille ex Colditiano nemore devolvuntur. Singuli infra mediocritatem fere ſubſiſtunt, tartuoſa faciunt itinera, & per præruptas ac profundas vias relictis altis ripis ſerpunt, & aquas tepentes, turbidas, fœculentas, guſtui ingratas vehunt, tardius moventur & in cœnoſa viſcida & pingui gurgite decurrunt, inde & piſces numeroſos, (imprimis Para,) alunt & ab urbis ſuburbiique ſordibus magis inquinantur, & ſi per æſtatem fervidiorem deficiunt aquæ, remanente cœnoſo limo, putridas exhalationes fœtoremque emmittunt, multas ranas, hirudines, & vermes generant & nutriunt. Igitur iterum iterumque hic optandum eſſet horum loco, purior & velox beneque poſitus & ob commoditatem & ob ſalubritatem fluvius, ut ſemper optatum eſt, ut Pliſna, Elyſtra, Vultavia, Albi committantur. Refert. Diog. Laert. Empedoclem cum Selmunt. ex vicini fluvii fœtore peſtis exorta eſſet, alios duos in aquas illius corruptas miſiſſe, ut ex purioris commixtione, corrupta corrigeretur motusque ejus velocior redderetur, eoque ſolo medio ac remedio regionem a corruptione permanſiſſe immunem. Exploratum eſt, ipſos lacus, alias inſalubrem regionem reddentes, ſi currentes amnes eos percurrant, minus noxios eſſe. Aqua enim fluendo quam magnus & velox purusve fluvius trahit, & qui per terram arenoſam & remotam procedit, &c. ventos aërem ventilantes & purificantes movet, circa eos enim ſemper ſpirantem ventum quendam ſenties, quo nomine Nilus ſemper imprimis eſt laudatus atque ejus aquæ adeo magno in pretio ſunt habitæ. Cum aqua enim res propemodum ita ſe habet, ac cum aëre, ambo ex motu plurimum mutuantur ſalubritatis, ambo a vitio, quod remiſſo motu mox contrahunt vindicantur. Ex fluminibus etiam rapidioribus particulæ aqueæ ſubtiles ſub vaporum

ſpecie

ſpecie exfluxæ magis elevantur, quæ atmoſphæram humectando tempore æſtivo eoque ſicciore nimis, effluvia forte noxia & maligna, ſulphurea, volatilia actenuia egregie temperant, mutant ac figunt. Romæ inſalubris eſt omnis aër, juxta Tiberim autem habitantes, meliori fruuntur ſanitate. De cætero fluviorum ex meridie decurrentium mala conditio notatur ex Hyppocratis effato. vid. de a. a. & loc. cum ejusmodi aquam vehant ſalſam, craſſam atque male olentem, idem ſentit ac ſcribit Avicenna 2. p. d. 2. c. 16. Præterea fluvius, ſi imprimis lente procedat in cœnoſo gurgite, aërem auſtrinum per ſe inſalubrem effluviis humidis replet, magisque inſalubrem reddit. Ejusmodi quoque fluvii, qui tarde moventur ad inſtar aquarum ſtagnantium a ſole tepeſcunt facile, veloces & qui cum impetu magis ſuas undas trahunt difficilius; hinc Padus, apud Italos eo nomine audit male & Phaſin omnium lentiſſimum jam Hippocrates noſter damnat, referens accolas, totos pallidos eſſe atque inflatos. Aquæ dein & ſoli vitium, (ut obiter modo hoc attingamus) non modo inde in potum &c. ſed & in incolas aquarum, piſces tranſit. Notiſſimum enim cuilibet eſt, piſces in aquis limpidioribus enutritos, ſvaviorem guſtui ſalubrioremque carnem & dapes menſis concedere iis, qui in aquis cœnoſis, viſcidis, turbidis, lentis, impuris & ſtagnis, piſcinis capiuntur, ſimilem enim dant cibum, ſimileque nutrimentum, viſcidum nimirum & craſſum, unde piſces fluviatiles, & imprimis ii, quos ſaxatiles vocant, communi ore ſaluberrimi & gratiſſimi habentur, imo differentia in carnibus, oculis ſtatim obſervari poteſt, v. g. eorum, qui Albi, Sala, Mulda, & Rheno capiuntur, longe eſt candidior, eorum, quos Spreha & Havela fluvii alunt, illi nam limpidiorem & claram, hi vero turbidam aquam vehunt. Ex hoc harum aquarum ſcrutinio antea indicato ſequitur facile indicium; qualis ſit indolis aqua, quæ in ipſa urbe, ubi tot latrinæ, cloacæ, & quotidiana impurarum aquarum proluvia, quorum humiditates redundantes tandem cum ipſis fontibus ſubterraneis commiſcentur, ac ſuburbiis ex ipſis puteis hauritur, aut per canales adducitur. Illa, ſi per noctem in vaſe ſervetur aut in olla coquatur, aliquid terræ calcareæ aut gypſeæ in fundo relinquit, hæc turbida, vappida

foecu-

fœculenta & ſitu quaſi corrupta. Qui peregre ad nos accedunt & aqua noſtra ſe lavant, dicunt, quod ea hiſpidam quaſi cutem reddat; nec negari poteſt eam paulo largius & crebrius potam quosdam in ventre & hypochondriis flatus, imo tormina non raro excitare & ventriculum debilitare. Aliàs etiam hæc puteorum conſtructio a Medicis non probatur, qua tectis teguntur ac concluduntnr & per antliam hauritur aqua, ejusmodi enim ſubterranea, nec ſolis radiis pervia, ut deſes ſtagnansque minus ſalubris cenſetur, & homines ejusmodi bibentes præſertim morbis & febribus putridis, hydropi, alvi profluviis, internis obſtructionibus, inflationibus, tumoribus, aliisque multis morbis obnoxios reddi. Hinc ab incolis ipſis unicus ſaltem puteus ſalubrem aquam diſtribuens, ille enim, qui ante portam Grimmenſem (der Bettel-Brunn) conſpicitur, numeratur, quod tamen in comparatione aliorum intellectum volumus. Cereviſia tamen, quæ ex coctura ejus recipitur, non adeo culpanda, ac quidem vulgo ubique fieri ſolet, ſiquidem multas bonæ & ſalubris cereviſiæ notas poſſidet, ſi recens eſt, nec corrupta & acida, guſtui non adeo ingrata, cito per diureſin redditur, laxat alvum, appetitum excitat, nec caput offendit nec hypochondria; ac permultos ſcio, qui pro ſalubritate eam, excluſis multis aliis cereviſiis pro ſalubribus habitis, cum ſperata euphoria biberunt.

§. XII Ab oriente meridiem verſus, & rurſus ab occidente ad ſeptentrionem ſuburbia, modico diſtantia intervallo, ab ipſius urbis mœnibus ædificiis frequentia ſunt, interjacens ſpatium hortis aut pratis paludoſis complectitur, In occidentali lanienæ ſunt locatæ ac poſtrema pars ſeptentrionalis officinis coriariis relicta eſt. Quemadmodum enim ejusmodi ſordidæ officinæ ex neceſſitate extra urbem & ad flumen, ita & utilitate ſunt ablegatæ. Apud Romanos jam olim lege cautum erat, ut cerdonum officinæ extra urbem ultra Tiberim eſſent, ut ex Martiali conſtat L. 6. c. 4. aër enim ob tetrum odorem iis erat adverſus atque abomitationi, ea propter Judæi, qui ibi habitabant, ut Philo de Lege ad Cajum refert, male olebant, qua de re & locus apud Juvenalem notus eſt ſat. 15.

Nec te faſtidia mercis
Ullius ſubeant ablegandæ Tiberim ultra.

Præter ſordium enim putridarum & cadaveroſarum, quæ a præparatione coriarum conjiciuntur, quoque adipis, quo coria inunguntur, foetor, viciniam replet atque inficit, de quo, & quod imprimis officinæ ejusmodi in medio urbis Lutetiæ Pariſiorum locatæ eſſent, conqueritur Palmarius in epiſt. & præfat. in Lib. de feb. peſtil. Ab his opificiis coriariis aerem infici & peſtem procreari etiam aſſerit Joh. Coſtæus. Dimerbrockius lib. II. de peſte p. 150. refert, obſervatum fuiſſe, peſtem nunquam in ulla alia Pariſiorum urbis parte gravius ſæviſſe, quam in qua ſordidi ejusmodi atque alii opifices habitabant. Sed uti alias habetur illud: ubi venenum, ibi remedium; ita & coriariis gratis naſcitur, quo corrigere aerem poſſent; ſegmenta puto e præparatis coriis, ungulæ & cornua, oſſa ſub arida, corii præparati præſegmina in ignem conjicienda. Licet eadem concremata foetidos inſuavesque odores atmoſphæræ inferant, ideo tamen etiam illi ſalubres eſſe poſſunt, diſtinctione habita foetida, corrupta, putrida, inter & inſuavia, ſic aſa foetida, ſulphur accenſum, & pulvis pyrius foetent, ſed proſunt, foetidus plumarum aut ungularum fumus ſuffocationi hyſtericæ aliisque morbis ſpaſmodicis prodeſt. Variis in locis plebs habet expertum ejusmodi igni injecta illorumque exinde inſurgentem nidorem habitationes ſuas a peſtis lue tutas & ſalubres præſtare: imo arbitratur Ranchinus de purit. rerum p. 279. ejusmodi foetida efficacius contagioſa effluvia depellere. De cetero Jenenſes referunt annales, urbem olim ex mactatis in ædibus atque plateis pecudibus ob foetidos vapores & redundantibus copioſis aquis, quibus purgabantur, magnum ſenſiſſe incommodum, adeo, ut Div. Joh. Fridericus II. Saxon. Dux juſſerit An. 1551. demum extra urbem ad Salæ ripam communes lanienas locandas. Licet etiam per exhalantes e mactatis pecudibus quotidie ſpiritus animales, ſpirituoſæ aeris partes augeantur, quas ſi ſpiritum mundi, quem Hermes Triſmegiſtus, Pythagoras, Plato, Stoici affirmaverunt, vocare velles, jam non refragabor; laudabiles vero hæ a minus laudabilibus his ſuperantur longe. E re quoque eſſet, ſi &

aliæ

aliæ officinæ extra urbem proſcriberentur, ex quibus quotidie effluvia minus ſalubria & adverſa aëri accedunt, ut ſunt pellionum, & eorum, quæ candelas ſebaceas & ſaponem præparant &c. Per obſervationes enim conſtat penes has habitantes, & magis adhuc hos labores tractantes, inappetentia perpetua, nauſea & doloribus capitis, vertigine, oculorum rubore, reſpiratione difficili laborare, ac fœminas uterinis affici paſſionibus. Conf. Ramazzini de morbis artif. cap. 16. & Borrichius in Obſ. 86. Vol. V. Act. hafn. In hunc cenſum quoque veniant, qui chordas ex animalium inteſtinis præparant vid. Zachias Tom. I. lib. 5. 4. 97. Modo laudatus Ramazzinus verendas quoque habet Stannariorum & omnium eorum, qui mercurium tractant, opificinas. vid. p. 41. conf. & B. Ettmull. Colleg. Conſult. Caſ. 17. His adderem tabernas eorum, qui piſces induratos &c. & ſæpius corruptos, veteres caſeos item & lardum, adipem & ſebum vendunt, quæ ſane non commodum ſpirant odorem, quare & A. 1680. ad avertendam peſtem lege publica cautum erat, ne hæ tabernæ in medio urbis impoſterum eſſent locatæ vid. Vogelii Annal. Lipſ. p. 785. Nec ſine ulla ratione alibi macella in civitatis extremitate collocantur, quoniam Celeb. Lanzonius in Eph. German. N. curioſ. Cent. III. Obſ. 68. de morbis Lanionum loca ejusmodi ſuſpecta fere quoque reddidit ob exhalationes cadaverinas ex mactatis evaporantes. Inde fœdo faciei colore laniones tinctos eſſe perhibet & cachexiæ, hydropi, obſtructionibus viſcerum, ſcorbuto, ictero pertinaciſſimo, vertigini, pedum intumeſcentiæ, vomitui &c. obnoxios. Ejusmodi exhalationes cadaverinæ, licet exeant, recenter mactatis animalibus, nocivas tamen gratioſiſſima Facultas noſtra Medica Lipſ. eas eſſe dixit. vid. B. Ammanni Med. Crit. Caſ. 82. ubi de pellibus recenter abſtractis res agitur. Si igitur pelles modo abſtractæ, in quibus pauciſſima carnis & pinguedinis quantitas ſupereſt, putredinem concipiens, ſuſpectæ, ea ratione ſint, multo magis eſſe poſſunt adeo multa animalium cadavera in macello per plures dies imprimis tempore æſtivo venum expoſita.

§. XIII. In ſuburbii orientalis parte extrema cœmeterio pro exportandis funeribus locus, optimo conſilio, ut decet, conceſſus eſt, pauciſſima enim funera intra mœnia aut in ipſis templis humantur. Effluvia nam ex ſepulchris inprimis non ſatis profundis & eorum frequenti apertione exſpirantia non poſſunt eſſe non nociva. Si enim in ſimplicibus cavernis & locis diu concluſis aër inibi corrumpatur, quod pauco & concluſo accidit facile, adeo, ut apertis eis, venenatus halitus exhalet, cujus rei notabilia exempla legere quis poteſt apud Julium Capitolinum in Vero & Gvainerium de peſte Cap. I. num. III. magis aër in ſepulchris diu concluſus & iis apertis exiens putridis miaſmatibus refertus erit ejusmodi. Damnum hoc certius exſurgit, ubi ſepulchrorum ſpiraculis exitus in cœmeterium aut in ipſas ædes ſacras conceditur, quod ubique plane abeſſe deberet. Refert Screta Tract. de febre caſtrenſ. Sect. I. §. 5. p. m. 72. quosdam curioſitate ductos ſubterraneas Romæ collapſorum ſepulchrorum ſpeluncas intus videndi, a fœtidis exhalationibus fuiſſe necatos. Hanc cauſam & ulterius exponit Celeber. Muraldus colleg. anatom. lect. 3. p. m. 58. ſeq. Namque in templis ejusmodi & cœmeteriis ſæpius putridus fœtor nares offendit, licet & non is ſemper eas feriat, ea tamen eſt multorum effluviorum vis, ut per multa notiſſimum eſt, quæ afficiat, modo non perceptibili ſemper, hinc refert Ramaz. de morb. artif. c. 18. p. 128. quod nullum ſenem veſpilionem viderit. Salutis ideo publicæ intereſt in urbium interioribus & templorum pomoeriis, multo minus in ipſis templis ubi magna hominum concio convenit locum ſepulturarum non dare. Ea propter merito Lilius Gregorius Gyraldus Ferrar. de variis hum. modis cap. 5. conſvetudinem notanter taxat funera in templis humandi, cum olim loca iſta ſub Chriſtianæ imprimis religionis innitiis ſolum, martyribus relicta eſſent. Nec deſunt, qui autumant adverſus hic odor ut pellatur, morem illum Romanenſium introtroductum eſſe in templis thure & myrrha ſimilibusque ſvave olentibus vapores excitandi. Nec minus veteres Romani hoc in paſſu cautiſſimi erant, ut ex monumentis hiſtoricis, & ex lege 12. tabul. in urbe ne ſepelito, eſt notum. Nam Imperatoribus ſaltem

apud

apud eos, virginibus veſtalibus, & viris de patria optime meritis, famaque clariſſimis, vid. Gruter. P. 460. No. I. locus lege publica erat conceſſus, ut vetus marmor monſtrat. Quæ lex a Theodoſio M. v. eod. de ſepulch. violat. L. 6. eſt repetita, & a Concil. Bracarenſi I. can. 18. A. DLXIII. ſancita. vid. Spanheim Hiſt. Eccl. p. 1081. Apud alios non minus hoc obſervatum eſſe ſcimus, ſic legimus in ſacris Bibliis, filium viduæ demortuum, cui noſter Salvator reſtituit vitam, extra urbis portam portatum fuiſſe. Atque ipſe Chriſtus in ſepulchrum in horto extra urbem repoſitus eſt. In iisdem legimus Abrahamum locum ſepulchri emiſſe in agro, quo omnes Patriarchæ ſepulti eſſent &c. Quid? quod ut ad rem, Lipſiamque redeamus, cui ſimile accidit. Refert enim Peifferus in Lipſ. Lib. 4. p. 508. de obſidione A. 1546. facta ſequentia: „Moris erat, ne terram hyberno frigore tum „aſperam magno labore ſæpius aperire neceſſe eſſet, ut quolibet „die unam tantum eamque grandem foveam in Paulinarum „ædium veſtibulo, quod vicum Grimanum reſpicit egererent, „in quam ſimul omnium quotquot illo die aut mortis aut ho„ſtium telis abſumti eſſent, mortua corpora componebantur. „Unde factum eſt, ut comulo cadeverum de foſſorum humo „non ſatis alte ingeſta contecto, æſtivis deinde diebus ingrata „dulcedine noxius quidam putreſcentium corporum halitus, „ſolis excitus radiis, ſpiraret, neceſſitasque afferretur, Paulina„rum ædium procuratoribus, locus illum ad tres & amplius pe„des terra aggeſta attollendi. Unde aream illam in altitudinem „creviſſe nonnihil etiamnum hodie animadverti poteſt. Ad hoc notatu adhuc dignum mihi epitaphium Celeberr. Verheyenii propria manu ſcriptum, ac pro omni teſtamento relictum, videtur, uti eſt videre Anat. C. H. ſecunda edit. compendio vitæ addito, quod ejusmodi eſt: „P. Verheyen Med. „Doct. & Prof. Partem ſui materialem hic in cœmeterio condi „voluit, ne templum dehoneſtaret aut nocivis halitibus inficeret. „Requieſcat in pace. Re itaque ſe habente, Lycurgus Spartanorum Legislator ſapientiſſimus ex alio cum Plutarcho laudandus vid. Par. Lib. I. p. m. 97. quod ſanciverit, ut, omni ſuperſtitione ablata, mortui intra urbem humarentur, monumentaque po-

nerentur prope templa, ut ſc. hujusmodi ſpectaculis adoleſcentes adſveſierent, & ne mortis recordatione perturbarentur, neque eam exhorrerent.

§. XIV. Undique extra urbem ædificiis interdiſtincti ſunt horti amœniſſimi atque nitentes in magnum ornamentum magnamque civium peregrinorumque ad nos iter facientium voluptatem, quorum non alibi facile major reperitur copia, atque non modici modo, quales Platonis olim aut Catonis fuerunt, panduntur, ſed & plures maximam admirationem tibi movebunt, ejusmodi, qui omnium deliciarum ſunt ſedes, & quos Adonidis aut Alcinoi Heſperidumque Boeticis vel Corcyræis viridariis ſimiles forte eſſe dixeris, quique vel in media hyeme veris opes & gratias atque amœnitates monſtrare & oculos paſcere atque exhilarare naresque recreare poſſunt. Qua vergit ad orientem extra ſuburbia amplum agrorum ſpatium olitorii horti complectuntur, in quibus olera, legumina, plantæ, herbæ, radices edules ſeruntur, coluntur ac irrigantur. Quæris, an copioſi horti ſalubritati etiam aeris conducant, aut an aer in hortis ac circa eos ſit ſalubris? De his conſtans multorum, Autorum eſt ſententia, copioſos eos maxime in loco & aëre humido, tepido, craſſo, impuro, ad oblectamenta conceſſos minus ſalubrem aërem reddere ob fimum ibi coacervatum diutius non raro ſervatum & ſtercorationes plantariorum frequentes atque pulvinorum, ut enim Galenus 3. Epid. 1. conc. 14. loquitur, cloacas latrinasque in hortos repurgant. Hanc in rem notabile eſt, quod Heſiodus ſtercorationes agrorum circa urbes damnet, ratus magis ſalubritatem aëris quam fertilitatem eſſe ſpectandam. Subſunt quoque aliæ cauſæ inſalubritatis, æque ſi non magis verendæ, ut zizaniæ, lolii, olerum, leguminum recrementorum, variorum vegetabilium in hortis rejectorum cumulatorumque putredines, qua de re funeſtum exemplum refert A. Luſitanus cent. 3. curat. 814. Annumerantur his ab iis quotidianæ repetitæque irrigationes, quibus aëri humiditas inducitur, quare aërem eo nomine hortorum inſalubrem Galenus pronunciat, ſiccioribus vero naturis convenire eum Fidelis de Relat. Med. cap. 5. p. 41. ſcribit. His addunt multi

cultu-

culturam vegetabiliorum noxiorum, ut buxi, taxi &c. quam tamen utpote in regione temperata ſoloque ſubhumido nos adeo vix amplius timemus ac ne manducata quidem. Nec prorſus ſecundum alios alienum eſt, aerem in ipſis hortis eo modo etiam eſſe inſalubrem, qui earum reſpicit poſitum, ad fœcunditatem enim facit poſitus hortorum verſus meridiem & occidentem, quarum vero plagarum adſpectus ſanitati contrarius eſt, ſeptentrionalia & orientalia latera, quæ ſaluberrima ob frigiditatem plantis contrariam utplurimum vario modo vitilibus, dumis, vepribus, arboribus proceris &c. conteguntur, auraque reficiens impeditur & avertitur. In ſpecie quoque eos ſuſpectos magis habent hortos, quibus permultæ inſunt pergulæ aut ambulacra, quorum parietes ex dumis aut vepribus ſuperne committuntur ad radiorum ſolarium moleſtiam mitigandam, quia vapores ibi retinentur diutius. Addere quis poſſet, quod examina inſectorum frequentiſſima habeantur ibi & quod ex Anglorum ſententia, ſub maturatione fructuum horæorum effluviis multis fermenteſcibilibus, acidis, atmoſphæram implerent, quæ ad humores perducta ſimilem motum inducerent iis, unde inprimis dyſenteriæ, diarhææ tunc temporis frequentiſſimæ & epidemiæ evenirent, quibus, qui in hortis & circa eos habitant, propius certiusque corriperentur. Inſuper hortulani morbis multis, febribus putridis atque malignis, purpuris, cachexiis, obſtructionibus viſcerum, hydropi, doloribus capitis, dentium, paralyſi atque ſimilibus obnoxii obſervantur. Conf. iterum Ramazzinus de morb. artif. cap. 40. Simile obſervatum reliquit P. Zachias P. Q. M. lib. 5. tit. 4. Q. 7. Conf. & modo adductus Galenus 3 Epid. com. 14. Eo & eorum collimat commentatio, qui 3. Epid. com. 13. notant, Hippocratem notanter addidiſſe, ægrotum in Dæalcis horto habitaſſe. Idem ſentiunt ac ſcribunt JCti prohibentes, ne quiſquiliæ olerum, leguminumque putredines habeantur. Vid. Stryk. de Jure ſenſ. Diſſ. 5. n. 35. ſq. His pariter jungunt ſimilia in vicinis aquis macerationem lini aut cannabis (cujus tamen apologiam Paſchalius inf. lib. 2. de cur. morb. ſcripſit) aut ſparti & fimi intra ædes retentionem. Conf. & ſæpius adductus atque laudatus

Ramaz.

Ramaz. l. c. Schenckius Obſ. lib. 7. obſ. 8. de febr. Kircherus ſcrut. peſtis Sect. 1. §. 1. ut & Sim. Pauli in quatripart. botan. Petr. a Caſtro punctic. aliique plures.

§. XV. Ejusmodi equidem allegantur ad aerem hortorum ſuſpectum reddendum, ſed juxta illud quod in liberiori aere ſint locati, ſubeſt ipſis in hortis quoddam, quod aerem quoque, ſi minus etiam laudabilis ſit, ſalvare ac corrigere poteſt: Arborum, herbarum, florumque ſuavium & præſtantium fragrantiam, aurantiorum, limoniorum, rorismarini, caryophil:, jaſmini, roſarum atque lauri &c. Vid. Verulam. h. n. p. 954. (ex cujus arboretis ſalubritas aeris Antiocheni collecta eſt,) atque ſimilium, quorum oris atque temporibus noſtris frequentiſſimus jam uſus eſt, imo omnium vegetabilium gratum odorem, qui quidem non ſemper percipitur, bene vero a pluvia & imprimis mane veſpertino & vernali tempore, ſi nominaverimus rem ipſam certe indicavimus. Commemoremus porro repercuſſionem aeris ac ventilationem per arbores a parietibus, quibus circumdantur ac defenduntur, horti maxime, ſi vepres in altum aſcendant, aut ſi ad ſepta arborum ſeries ſint poſitæ, aeris acceſſum admittentes ventilationemque juvantes, ibi enim putaret quis ventum ſemper lenem in partes ſpirare oppoſitas. Quæ præponderent rationes, videat æquus Cenſor. Eſt & alia aliqua adhuc ſalubritatis cauſa, quæ obtinetur fodiendo terram, ex qua, ſi ſolum ſolidius ſit, & macrum magis, ſalubris atque reficiens odor in auras exſurgit, facile perceptibilis maxime iis, qui in terram procidunt & aliquantum manent ibi, ex quo vegetiores agilioresque, cibumque appetentes ſurgunt, quo nomine imprimis humus Ægyptiaca præclara eſt. Plura vid. apud. Fer. Imper. Hiſt. nat. p. 289. Hinc imprimis aſthmaticis & phthiſicis conferre probat Baglivius ſuadens ipſis ut arva colant iidem, vid. oper. p. 387. & Baco de Verulan. H. N. cent. X. p. 954. ubi viri ampliſſimi meminit longævi, qui mane ſemper ex gleba recenti pura odorem excepit. Mihi nondum memoria excidit, me in novellis Gallicis ante aliquot annos legiſſe, Regem Galliarum Lud. XIV. forte mortalis vitæ faſtigio haud contentum ex multis per multa expertum, nullum genus hominum iis, qui terram

cole-

colerent foderentque eſſe vivacius, in horto, qui Verſaliæ eſt, ejusmodi labores exercuiſſe quotidie.

§. XVI. Ut noſtra contemplatio non debet ſaltem intra urbis ſuburbiique mœnia, aggeres, maceries, vacerras plancasque claudi, ita & in patulo campo ſpectanda eſt conditio rerum ſecundum Hippocratis præceptum, volentis, ut univerſa terra conſideretur, nudane ſit, an arboribus conſita, an denſa, & aquoſa, an aquis carens, & an concava ſit, & æſtuoſa, vel alta & frigida. Urbem igitur eaque quæ ea complectitur loca, paulisper relicturi, nos ſtatim vel invitos invitat & allicit amœnum illud Lipſienſe nemus, ſive illa, quæ a parte occidentali urbi proxime jungitur ſylva, (der Roſenthal dicta) ad meridionalem & ſeptentrionalem plagam arboribus proceris varii generis quercubus imprimis denſa ſerie obſita, dumis ac virgultis copioſiſſimis intercreſcentibus opaca atque umbroſa & in magnum ſpatium longitudinem multo magis quam latitudinem extenſa. Ad auſtralem regionem qua unius horæ itinere itur hanc rurſus, ad occidentem protenſam iter facientes offendunt. Sylva hæc, licet magnum oblectamentum Lipſienſibus afferat, in ſolo tamen cœnoſo, humido, (quod ordinario arboribus dives eſt,) ac paluſtri aërem ſpiſſum, humidum, ſuffocatum, a ſole minus illuſtratum, turbidum, gravem & corruptum reddere magis poteſt, ſi eam medica cenſura feriat: Sub ſylvarum enim umbra variis exhalationibus ex ſoli indole excitatis, nec attenuatis, nec diſperſis aer imbutus manet, namque & ibi hyeme, nive liqueſcente, vere, autumno vero maxime ex pluviis frequentibus humiditates diutius ſubſiſtunt, lacunæ fiunt cœnoſæ, neque facile exſiccantur, ſed ſenſim aere calidiori accedente putredo concipitur, quæ putredinoſæ particulæ, per totum fere, (utpote in loco depreſſo condenſoque,) annum ibi detinentur & ad civitatem vento ſemper imprimis ex occidente ſuperveniente feruntur. Per ſylvas etiam nebulæ non ejiciuntur, & ubi commorantur nebulæ, ibi & aer & aqua nocent. Inſuper & in vulgus notum eſt, loca ejusmodi ſylvis altis denſisque interdiſtincta frequentioribus humectari pluviis aere humido circa illas collecto, alliſo, compacto, circumacto. Sic obſervaſſe refert

Excellentiſſ. & Clariſſ. D. G. E. Stahlius in introd. in nov. Meteoroſcop. cap. 9. p. 75. Circa Martisburgum & Lipſiam ſæpius pluvias decidiſſe; Halæ vero minime. Memoriæ proditum eſt paſſim, Antiquis in uſu fuiſſe poſitum, aerem ſylvarum ſucciſione purgare. Atque hodie adhuc loca paludoſa optime corriguntur, ſi opacæ ſylvæ demantur & per canales apertos perpetuo liber aquarum decurſus inſtituatur. Equidem ab aliis nec effluvia ſolum a ſoli vitio accuſantur, accuſantur quoque ea, quæ ab arboribus proveniunt ipſis in ſylvis creſcentibus; Sic de quercu forte, quæ numeroſiſſima hic ineſt quibusdam causa ſuſpicandi quædam erit, Helmontio qui credunt referenti vid. Tim. peſt. p. 52. ex numeroſa quercu in ſylva quadam exiſtente aerem aliquando lintea in proximis ædibus ſpirante auſtro, colore imbuiſſe flavo. Conf. & Dioſcorides L. 4. c. 24. Bauhinus Inſ. plant. L. a. c. 3. an autem prægnantem cauſam adeo habeant, videant ipſi, & annon numeroſa in ſpecie quercus effluvia potius ſalubria communicet, de qua exempla ex Paulini erbaulichen Luſt. p. 543. ut & de tilia, quæ hinc inde haud raro luxuriat, de qua & urbs noſtra quondam die Linden-Stadt nominata eſt, petantur. Aſt ut offendiculum ita & juvamen aliquod aeri noſtro addit hæc ſylva, nimirum, quod ea proferat ac alat magna in copia allium præſertim ſylveſtre, adeo ut & aerem per totam æſtatem odore ejusmodi impleat, cujus ſale volatili proficuo aer ambiens ex parte corrigitur, & quod magnum in ſpatium longe lateque extenſa proceris atque frondoſis arboribus frequens ventos occidentales & meridionales nobis inſaluberrimos ex parte avertere poſſit. Si & paulo elatiori loco locata eſſet, ſimul ventorum orientalium & ſeptentrionalium circa urbem agitationem reflectendo eos ut replicato motu peterent eam, augere poſſet commodius & utilius. Seorſim hic memoratur, ut quoddam in noſtra humo rarum, ſylva nempe abietina, hyeme quoque virens, quoniam in ſiccis, arenoſis & montoſis creſcunt locis, ad ſeptentrionale latus prope Breitenfeldiam clade Cæſariorum quondam nobilem ſita, quæ reſinoſa, balſamica adeoque ſalubria effluvia in viciniam mittit, vix vero tanta eſt, quæ aeris per ventos ſeptentrionales ventilationem impedire poſſet, neque vepribus & virgultis

intri-

intricata, ſed, ut abietum indoles eſt, earum cacumina ſurſum aſcendunt, ut ſtemmata aerem transmittant liberius.

§. XVII. Situs cœterum, ſi ulterius in noſtra contemplatione & conſideratione procedamus, univerſæ urbis licet undiquaque per multa milliaria obtineat planitiem, liberos aëris agitationes admittentem depreſſior tamen ratione vincinorum & circumjacentium locorum, licetque ipſa in acclivi paulo loco poſita ſit: Si enim quis undique ſe convertat oculis, aut iter inſtituat, elatiorem ſenſim regionem videbit, excepta ſylva, hæc quousque etiam protenditur, humiliorem propemodum præ ipſa urbe obtinet ſitum. Depreſſior ejusmodi ac declivis ſitus, humiditatum collectioni atque effluviorum, cum aëre majori commiſtioni difficiliorique ejectioni famulatur, atque aër ejusmodi in locis quaſi concavis a ſole contactus calidior eſt aperto nec eo tamen minus denſior tanquam minus purgatus. Attamen is vix tantus eſt, qui aërem penitus concludat aut intercipiat adeo notabiliter, aut radios percutiat ſolares &c. Inſuper ex modo adductis & ex modo adducendis fit palam: Lipſiam ob ſitum ſuum hyeme habere ſolem, æſtate ex parte umbram, quæ pro optima locorum conditione ſemper eſt habita. Unde Varro L. I. de re ruſt. c. 12. qui villam ſuam ad orientem poſuit converſam dixitque ſe habere æſtate umbram, hyeme ſolem.

§. XIIX. Evenit præterea, quod quotannis nec unica ſaltem vice præterfluentes fluvii circumjacentem declivem occidentalem & ſeptentrionalem regionem inundent, quando a copioſis pluviis aut nivibus liqueſcentibus, aquæ ex altioribus & remotioribus locis, ex quibus affluunt, redundant in campos Lipſienſes & maxime in prata adjacentia ibique perſiſtunt diutius, ordinario autem totum latus ſat ſpatioſum pratenſe & tantum non paludoſum ad ſeptentrionalem plagam & orientalem usque excurrentem (die Gerber-Wieſen) per totum autumnale, hyemale vernaleque tempus aqarum colluvie inundatur. Quæ in ſolo per ſe paluſtri atque cœnoſo peſſima eſt conditio; ſtagnantes aquæ effluviis lentis ejusmodi replent atmoſphæram & inde eo magis ipſa ſtagnatione ac mora pejores

redduntur. Tunc & gramina non ſolum pro foeno defecta non exiguo damno corrumpuntur, ſed & ſolum mucagine coenoſa obducitur, unde tandem putredinem concipit tellus, ingratumve foetorem de ſe ſpargit & putridis exhalationibus, quibus nihil nocentius, aërem inquinat, ex quo putridi, maligni morbi facile procreantur neque alio tempore apud nos magis ingruunt iidem. Dicto faciunt fidem, inundationes frequentes Nili (ſaluberrimi alias fluvii) totam regionem inundantes, frequenter peſtem inferentes, ſi diu nimis, in terra etiam licet ſalubri perſiſtant, ut paludoſa exinde fiat & putrida tellus, & venti auſtrales aut æſtus accedant, ut immodicis vaporibus aqueis repleatur aër, & putridus evadat. vid. Dapper in Deſcript. Africæ p. 127. ſeq. Atque inundationibus ejusmodi atticam peſtem adſcribit Diodorus Siculus Lib. 12. Ab allis multis obſervatum eſt per aquarum inundationes frequentes & magnos morbos ſubnaſci, imo novos atque malignos prodire, cujus rei exempla poſſunt legi apud Bonfinium Decad. 1. L. 8. Bened. Sylvatic. Conſil. 14. cent. 1. Montanum Eph. G. N. Curioſ. anno IX. ex Ramazzini obſerv. Pechlin. obſerv. XVII, Cober. de morb. caſtrenſ. D. III. obſ. 5. Foreſt. lib. VI. de febr. & morb. epid. graſſant. p. 162. Lanciſ. tr. de noxiis palud. effur. Livium, Valerium Max. &c. Ab excell. atque longe celeberrimo D. Frid. Hoffmanno, recenſitum habeo, D. Schæfferum Practicum quendam Magdeburg. ſolertiſſimum ex ventis orientalibus per inundationes Albis ad urbem Magdeb. accedentibus, purpuras petechias, atque ejusmodi febres exanthematicas atque malignas copioſas brevi inſequuturas prædixiſſe obſervationibus per multas annorum ſeries, factis. Hinc omnes illæ civitates maris fluminumq; inundationibus ſubjectæ, frequentem patiuntur peſtem, ut Roma, Venetiæ, Ancona, Conſtantinopolis, Smyrna, Cairus, Alexandria & circa univerſum Archipelagum, totus item Danubii propemodum per Hungariam tractus, &c. Peſſima circa has inundationes quoque cauſa eſt, & incolas proxime lædit, ſi aquæ inundationes in domicilia, in hypocauſta ac cellas redundant adeo, ut aquis tota ſæpius repleantur hæc loca, cui incolæ ſuburbiorum Halenſis & Ranſtadienſis maxime

ſunt

ſunt ſubjecti, quoniam variæ ſimul quoque impuritates ex ſterquiliniis &c. eo abripiuntur longiusque ibi ſubſiſtunt, & recurrentes udapavimenta ac parietes relinquunt ex quibus locis prodeuntibus vaporibus tetris, aër certius citiusque corrumpitur & corporum tranſpiratio adeo neceſſaria præpeditur. Hanc ipſam non minimam eſſe cauſam ſuſpicor nullibi urbis noſtræ locorum frequentiores eſſe morbos incolis familiares ex putredine maxime oriundos & præſertim febres eæque varii generis acutæ, purpuratæ & chronicæ, apoplexias, paralyſes ſoporoſi affectus, pectoris deſtillationes, tuſſes, phthiſis, pleuritides, peripnevmoniæ, rheumatiſmi, arthritides & ſimilia mala, frequentioraque funera quam his ipſis in locis, maxime ſi poſt ejusmodi colluvies venti frigidi flaverint.

§. XIX. Cum regio ipſa univerſa plana undique pratenſis & ad orientalem & ſeptentrionalem plagam fere campeſtris nuda atque aperta ſit, calidior ideo cenſetur merito atque minus tempeſtatum variationibus ſubjecta, quibus obnoxia maxime ſunt loca, quæ circumpoſitos habent montes. Cæterum tamen amoeniſſima & adſpectu perjucunda eſt, quoque te vertas objecta variarum rerum facie acceptiſſimus tibi conceditur proſpectus mire oculos mentemque delectans ac recreans, & quæ ſpectatores moratur. Pulcherrimum ſane ſpectaculum virentiſſimam planitiem longe lateque patentem variisque quæ ſumma voluptate afficiunt, interdiſtinctam videri. Viſuntur viridaria ac horti lectiſſimi, viſuntur gemmantia prata, Hipponienſibus Brutiorum aut interamnæis in Umbria laudæisque apud Inſubres graminum florumque ubertate haud inferiora, fluctuantes ſegetes, paſcua, læta nemora, quæ Lucania nemoroſa his vix potiora oſtendet, viſuntur fluvii, qui proſerpendo regiones ambiunt ac rigant amoenitatemque augent &c. Attamen non quoq; negandum, magna ex parte eam eſſe uliginoſam & paludoſam in meridionali & occidentali præſertim regione & non ad unius ſaltem milliaris ſpatium. Talis paluſtris regio juxta alia jam indicata etiam ob aëris inæqualitatem inſalubris, nam circa meridiem calidior aër eſt, circa veſperam & per noctem imprimis autumno frigidior, quo nomine ideo etiam Hungaricus aër ma-

 le au-

le audit. Ad orientalem vero plagam ſtratis interſtincta eſt tellus firmioribus, arenoſis, ſiccioribus. Hinc vere præſertim & autumno matutino veſpertinoque tempore fumi craſſi & nebulæ frequenter apparent. Regio atque talis inſalubrior eſt, ſi ad occidentem & adhuc magis ſi ad meridiem libere magis expoſita ſit, quoniam ventorum per ſe inſalubrium, (quia nimirum humidi) per has oras ſpirantium augetur inſalubritas, ut per ventos earum particularum atmoſphæræ inhærentium: Venti enim agitatione ſua magna moleculas ſalino ſulphureas, ſi quæ jam adſint acuunt ac illas cum reliquis corporibus hominum altius invehunt inprimuntque. Ideo e. g. eo nomine in Latio loca ob pomptinas paludes ſuſpecta ſunt maxime, atque omnis tractus in Italia ab Hiſtria Ravennam usque, Samnii item regio campeſtris & tractus Beneventanus circa Teleſiam, in Apulia circa Salapiam, in Campania Romana, Oſtia & Terracina &c. potiſſimum autem ager Patavinus, qui æſtivo temporere fere lethalis habetur vid. Donius de reſtit. agri Rom. ſalubr. p. 86. Ob hanc ipſam cauſam Hungaria inſalubris quoque cenſetur. Ea propter & Fr. Valleriola Locor. Com. Lib. 2 p. 311, civis Arelatenſes adeo impenſe hortatur ac movet, ut paludes incolis infenſiſſimæ adjacentes exſiccentur, animum curamque intendant omnem. Hinc non adeo mala inventione, peſſima tamen profecto intentione Clearchus Tyrannus, ut cives occulto crimine tolleret e medio, ſub media æſtate educens exercitum caſtra civium in plano paludoſoque loco, militum vero in altis, umbroſis, horridis aſpectu montibus poſuit interfluentibus aquis, longiusque expugnationem protraxit, donec cives exorientibus a vitio loci morbis perdidiſſet ſuos, notante Sabellico Lib. 8. Aër quippe frequentius omnium a vaporibus ejusmodi qui continue ex paludoſis locis exſpirant, humidis craſſeſcit, qui inter mixtas ſæpius fœdas habent impuritates ſalino ſulphureas, acres, malignas, corruptas, putridas, ex variis exhalationibus certis temporibus per mixtionem productas, & per reactionem forte exaltatas, calore ſolis intenſo. Cujusmodi illæ ſint, apparet, dum rores atque pruinæ quandoque arborum atque plantarum fœcunditatem perdunt eisque variega-

tas

tas maculas inurunt & eas corrugant corrumpuntque. Magis hoc confirmant obſervationes, referentes deguſtata vegetabilia tali nocivo rore, (qui frequens locis calidioribus & humidis Hungariæ, Siciliæ, Hiſpaniæ & Indiæ eſt) atque pruina imbuta, labiis atque faucibus ulcuſcula. & nudis pedibus contacta, puſtula excitaſſe. conf. Miſc. N. C. Dec. III. an. 9. Obſ. 93. Hinc & nebulæ non raro odore gravi fœtido infectæ habentur. Nullibi etiam adeo multos morbos endemios & epidemios ſcorbutum maxime & alios ſimiles imo malignos videbis, quam in locis declivibus paluſtribus, denſis ſylvis frequentibus &c. Atque adeo aër pratorum inſalubris cenſetur. conf. Ramazinus de morb. artif. c. 40. a quo varii morbi eorum, qui circa prata habitant memorantur. Experientia vero exploratum eſt, paludes ſi exſiccentur & aquæ paluſtres deriventur, redire regioni & emendationem aëris & ſalubritatem, teſtatur hoc P. Sal. Diverſ. de ſua patria & Th. Jordanus de peſt. phoen. tr. 3. c. 2. de agro piſano.

§. XX. Ex alio aliud ſequitur vitium. Per regionem enim uliginoſam fungorum & fœtidarum herbarum copia eſt ac non ſolum ranarum bufonum &c. multitudine ſcatet ea, ſed & muſcarum papilionum, aranearum, erucarum, locuſtarum & culicum aliorumque vermium magnus eſt ea propter proventus atque ejusmodi inſectorum denſa colluvies & intra ædificia ſpeciatim & cimicum præſertim magna propago, qua cubilia præſertim infeſta ſunt. Ex inſectis ejusmodi campeſtribus fila meteorica vulgo dicta procedunt, quæ paſcua ſæpe animalibus noxia reddunt, quæ hic magno numero majorique quam qui alibi videtur, verno autumnalique tempore circumvolitant; arboribus plantisque adhærent, quæ quidem a Phyſicis vulgo ex ſoli glutinoſi fibroſis particulis coaleſcentibus adſcendere dicuntur, quod tamen conceptu difficilius eſt; Mihi vero ex propinquo examinanti obſervare licuit genus eſſe inſectorum, minutisſimarum araneolarum quæ in agris ejusmodi atque pratis per gramina & ſtipites &c. telas ſuas arachnæas texunt ducuntque, quæ a ventis dein abripiuntur perducunturque hinc inde. Terra enim ejusmodi uliginoſa, non modo ſi armatis inſpiciatur

oculis,

oculis, copioſa foliorum, ſeminum, florum, caulicum, radicum, herbarum putreſcentium ſe iſtis congeries ſiſtit, conf. Leighius Actis Erud. Lipſ. Ao. 1701. p. 512. ſed & tota ſcatet vermibus, quod experimento fit palam, ſi hyeme fruſtum in calidum deportetur hypocauſtum. Inſectorum vero & malorum animalculorum copia quæ in regionibus paludoſis ut v. gr. de Hungaria habetur frequentisſime invenitur notam aëri haud bonam imprimit quod Verulamius exponit vid. Oper. p. 923. ea propter etiam Roma ac in Hiſpania Valentia ſunt famoſæ. De Hungaria modo nominata mihi in mentem incidit, me aliquoties legiſſe, ibi in certis præſertim locis ad Danubium ſitis muſcas invenire in magna quantitate, adeo venenoſas ut ſi equos aut boves ictu læſerint, eorum corpora præter modum inflari & intra paucos dies mori & ſi muſcatalis quidam aures aut nares irrepſerit, animalia extemplo interire. Certiſſimum ſignum diu habitum fuit inſequentium morborum, malignorum imo non raro peſtis &c. quando ingentia inſectorum examina obſervata ſunt. Teſtimonia petantur a Joh. Damaſceno aph. 132. Riverio obſ. 9. p. 697. Verulam. oper. pag. 923. Valeriola obſ. Lib. II. p. 95. Hæc cuncta ſale cauſtico gaudent & aërem ſimilibus nocivis imprægnant particulis, atque juxta alia mala phthiſin dein præſertim inducunt facile, quod exemplo eorum probatur qui bombyces alunt & ſerica tractant. Hæcque in plantis copioſiſſima ovula ponunt, quæ dein homines iisdem manducatis ſimul in corpus aſſumunt. Major adhuc aëri labes impendet ſi moriuntur & putreſcunt ranæ, locuſtæ &c., cujus exempla paſſim reperiuntur multa, vid. Petrus á Caſtro de peſt. Neapol. & Genuenſ. p. 43. ſeq. Ipſæ ſacræ literæ memorant quoddam Exod. cap. VIII, 14. Auguſtinus lib. de civit. Dei cap. 31. & Oroſius lib. 5. cap. 11. ſcribunt, in Numidia a locuſtis mari demerſis & inde a fluctibus in littus rejectis peſtilentiam ortam eſſe, quæ ingentem hinc inde hominum ſtragem edidit. Notabile illud eſt, quod annales noſtri referunt de magnis inſectorum examinibus ex Lithuania venientibus An. 1542. & Poloniam, Sileſiam, Miſniam &c. infeſtantibus. In recenti erit memoria magna illa locuſtarum copia An. 1693. Miſniam, Thuringiam,

Voigt-

Voigtlandiam &c. pervadens, quam inſequentibus annis multi morbi maligni atque petechiales inſecuti ſunt. Hinc naturæ conſulti autumant (ut obiter hoc adjiciam) ex Dei ſapientiſſima providentia ſingulari, aves quasdam hirundines, rubeculas, corrucas, paſſeres &c. culices, muſcas aliaque ejusmodi inſecta captantes eſſe creatas, ut aërem iis purgarent.

§ XXI. Solum quoque de reliquo reliquum omne pingue eſt atque fœcundum & alendis frugibus mite, nusquam hic ſteriles dominantur arenæ, unde agri feraciſſimi & ruris fœcundi, dives ibi copia, quæ pleno fluctuat arvo & concredita quæque ſemina multiplici reddit fœnore, nec interquietii (ut ajunt) unquam indigent, quæ etiam loca ſemina non ferunt, pabulis opimis vigent atque luxuriant, ut ter quaterque falces patiantur. Felices ideo agri Lipſienſes felicis Arabiæ parum ſecundi aut Ægypti, Campaniæ, aut Siciliæ. Arboribus inſuper fructibus, plantis & herbis varii generis frequens noſtrum eſt ſolum. Lucroſum idcirco quidem eſt ac ea propter quidem merito laudandum, ſed & ob hoc ipſum non adeo ſalubre cenſetur, ut ex contrario arenoſum, aridum, montanum & ſterile quidem, ſed ſalubrius magis habetur. Id teſtantur Africæ regiones vid. P. du Val. Geogr. General. P. I. p. 210. &c. & in noſtri Orbis Terrarum parte Marchiæ Brandenburgicæ, Voigtlandiæ, Helvetiæ, Rhetiæ ſeptentrionaliumque climatum incolæ, qui præ aliis Europæis juxta Anglos & Gallos ſunt ſani, robuſti, atque longævi. Quippe talis viſcoſa & humida humus corrumpit aërem effluviis viſcidis, lentis, humidis, craſſioribus ſuis Hinc Sardinia Inſula ut fertiliſſima laudatur, culpatur vero ut peſtilens. Hinc Romanæ Eloquentiæ Parens Cicero Q. Fratrem monet, ut valetudinem curet, memor, quod cum optime valeret, tamen eum in Sardinia eſſe. Atque in epiſtol. Tigellium quendam Sardonum hominem eſſe ait patria ſua peſtilentiorem. Atque ejusmodi mitis terra æſtate & tempeſtate ſicca facile ac cito aërem copioſo pulvere replet. Ex ſoli deinceps (ut obiter ſaltem hoc moneamus) indole ut aëri ita & frumentis oleribusque herbis plantis arborum fructibus imo animalibus & cibis, per conſequens quoque qui exinde parantur, vitium etiam

ſubnaſci patet, v. gr. de paſcuis agro Lipſienſi interdiſtinctis hoc in vulgus notum eſt, oves in iis enutritas ut viſcidioribus & pinguioribus intra 3. annorum ſpatium ulceribus pulmonum & hepatis non raro vermiculis copioſis ſcaturientibus morte interire (ſie freſſen ſich faul) ex quo indicio quondam quidam inſalubritatem regionis æſtimabant, Vitruvius enim ita ſcribit: „Veteres oppida & ſtativa caſtra condituri inſpiciebant jecino„ra pecorum, quæ paſcebantur in his locis, quæ ſi livida & vi„tioſa deprehendebant, ſolum vertebant, alio commigrantes. Atque ex agris uliginoſis, limoſis, inquinatis & viſcoſis vegetabilia ſuccreſcunt, quæ ſimile nutrimentum deinceps concedunt. Cibi enim exinde parati ob frigiditatem, ut dicunt, ac humiditatem maxime ſunt inſalubres. Sic fructus, qui circa Phaſin fluvium in Getarum regione naſcuntur, omnes inſalubres eſſe dixit Hippocrates lib. de aëre, aq. & loc. conf. Ferrandi imperati Hiſt. Nat. Lib. VIII. c. 12. p. 284. & Lemnius in O. N. Mir. P. II. Lib. 6. cap. 19. Sub nimia enim humiditate putredo concipitur, ſeminaque inficiuntur, ſalina & ſulphura cauſtica luxuriant & corruptio quædam inſurgit. Hinc ejusmodi frumenta citius a vermibus arroduntur, citiusque ſitum contrahunt & corrumpuntur & liquores exinde parati citius aceſcunt. Verum frumenta, quæ in aridis & arenoſis agris & collibus ſuccreſcunt meliora & a Medicis habentur. Pariter (ut plura non adducamus ne longius diſcedamus) vinum, quod, ut exploratum eſt in locis præaltis, circa fluvios ſitis, ſabuloſis, lapidoſis, aridis, ſalubrius longe eſt, eo quod planis a fluminibus remotis pingvibus ſubnaſcitur locis, illud tenue atque ſubtile invenitur, quod per anguſtiſſima emunctoria citius tranſit, nihilque craſſi heterogenei in corpore relinquit, hoc vero calculum obſtructionesque varias viſcerum producit, illud ejusmodi mala curat atque præſervat. Nullum enim eſt dubium, terram, quæ vegetabilia alit ac fovet, ſuccum, quem accipiunt per eorum radices & tubulos, ſuam quoque indolem, ſuas proprietates ſingulares impertiri. Imo ex ſolo guſtu differentiam percipimus, ſic in Belgio ob ſolum præhumidum arborum fructus, plantæque minus ſapidum referunt ſaporem, nec vulgo ignotum eſt æſtatem

ſiccam

ſiccam præ humido meliores ſapidioresque fructus proferre. Confirmat hoc ipſum vegetabilia effluvia eorum, quæ ſub terra conduntur, alterare, ſic. v.g. notiſſimum eſt vineas hochheimenſes celebratiſſimas, quoniam magna ex parte continent carbones foſſiles, vinum inde ſuccinum quaſi ſpirans concedere &c. Cochleæ porro, quæ in locis arenoſis, montoſis, circa vineas, reperiuntur longe teneriores & ſalubriores iis, quæ in terris limoſis, cenſentur. Conf. Lemnius in Occult. Nat. mirac. P. 1. Lib. V. Cap. Præferuntur etiam alias carnes ferarum juxta alias etiam ea ex cauſa, quod animalia domeſtica, quæ aluntur in ſtabulis impuris ac foetidis, talem hauriant aërem & quod ſimiles procreentur humores carnes quoque alterantes conf. Wirdigius in Medic. ſpirit. curioſa P. II. c. 12. Intereſt hujus, quod præter alia & Hippocratis teſtimonio Lib. de a. a. & L. hauſtum habemus fructus, plantas, animalia, gemmas, mineralia, quæ in eo terræ tractu, qui orientem ſolem reſpicit, creſcunt, bonitatis, præ cæteris nota gaudere. Conf. modo cit. Ferrand. Imper. l. c. c. 9. p. 280. Tandem etiam applicatione facta explicatius de noſtro ſolo ſimul perſpicere jam licet, quoniam eſt pingue, molle & nigrum, quod facile humeſcat ac diſſolvatur, facileque iterum a calore humorem extrudente areſcat: etenim ſi per paucas ſaltem horas pluvia cadit, coenum mox abundat, rurſum ſi per paucos ſaltem dies ardor ſolis fervet, protinus exſiccatur, adeo ut pulverem copioſam mox ſpargat, cujus miſcela tunc elevatis nimirum in aerem pulverulentis & arenoſis particulis incommodus redditur, exinde enim & oculi & pectus atque pulmones læduntur, ſi copioſe illæ illabantur, & inſpirentur, de quo vitio Arabia deſerta ac loca vicina ut & in nova Hiſpania urbs Mexicana laborant, ut peregrinatores ſcripto teſtantur.

§. XXII. Circa aëris conſiderationem venti imprimis non ventis (ut ajunt) tradendi, quos Summus rerum Arbiter ac Moderator Deus, ad cuſtodiendam coeli terrarumque temperiem dedit, (ut cum Seneca loquar quæſt. natur. Lib. 7. c. 18.) Quietus & non ſatis motus aër magis magisque noxia colligit & retinet effluvia, magis corrumpitur & ad putredinem eſt valde proclivis, verbo venenum æmulatur, ut recte agitatus me-

 dicinam

dicinam univerſalem. Notiſſimum eſt Auſtriam aut ventoſam dici, aut venenoſam, & de Avenione ſpeciatim habetur morbos ibi, ſi non venti regnent, regnare, quale etiam de noſtris regionibus eſt obſervatum, quemadmodum Johann Fiedlerus, in der Müglischen chronica P. 1. p. 88. ſcribit, quod Anno 1382. per totum annum nullus ſpiraverit ventus, ex quo multi morbi epidemii inſecuti fuerunt. Hi namque ſunt ſcopæ terræ gentis humanæ ſedis & domicilii, quæ eam ſimulque aërem everrunt & mundant, ut verba Baconis de Verulam. in præfat. ad hiſt. vent. jam mea faciam. Igitur ſunt maxime attendendi, ſenſibiles illi aëris motus, quiq; ſenſibiliter aëris mutationem ſive in melius ſive in deterius ſæpius quoque inferunt, adductis ex aliis locis aut bonis aut malis qualitatibus: Omnis enim aëris conſtitutio à ventis potiſſimum dependet: ac ſi aër tantam potentiam poſſideat, tanto majorem ventus. Singula autem loca certis quibusdam ventis ſunt expoſita. Et ſunt quidam, quorundam imo multorum ſatis vernaculi quaſi venti, qui non adeo longe lateque vagantur, ſed proximum tantum feriunt locum & ad alios non facile transmittuntur, quique non immediate ſemper magis ab Univerſi cardinibus & ex longinquo procedunt, ac privatim quaſi regioni aut obſunt aut proſunt, ſic v. g. Scython Athenas, Japix Calabriam, Apuliam Apulus, Pamphyliam Chagneus, Galliam Circius pervadit, & Galliam in ſpecie Narbonenſem, Narbonenſis ideo dictus, exagitat. Cauſa horum eſt ſitus regionum aut urbium, quoad vicinos montes, aquas, maria, lacus, fluvios, ſylvas, ad ſolem ſitum, effluvia ſubterranea forte. v. g. Vaporibus reſolutis, in anguſtum aliquod ſpatium intra montes a nubibus coactus aer ſi cum impetu tranſit, aut ſi ventus, ex quacunque etiam ora ſpirat & in contraria parte montes aut denſas ſylvas petit objectas, tranſitum vero per eas non inveniens retrovertitur, in majus ſpatium disjungitur aucto niſu interjacentem civitatem redit &c.

§. XXIII. Equidem Lipſia peculiarem ſenſibilem & notabilem adeo ventum, aut ſtationarium dictum, aut certo anni tempore, certo die horaque, certo menſe aut anno revertentem, per certumque ſaltem tempus durantem, qui ſeorſim nomine-

minetur & deſcribatur, neſcit, cum neſciat montes, maria, flumina, littora grandia aut alia, quæ præcipue ejusmodi producere poſſent, & modo ſunt indicata. Nec adeo etiam ea id dolet, cum univerſalibus ventis ſint inferiores, quoniam ſunt ſegniores, non adeo agitati neque adeo expurgati. Venti nam ſimiles eſſe fluminibus Averhoës ait 2. Meteor. cap. 2. qui excurrendo fiunt majores, accedente in progreſſu ſubinde materia, pabulo augmentoque a vaporibus &c. Frequentiores apud nos primum occidentales venti obſervantur, qui in noſtram temperatam regionem & quidem ad Lipſiam ſuper copioſiores paludes per non unius milliaris ſpatium jacentes delati, in nubes denſas condenſantur, hinc & impetuoſiſſimi hi omnium ſunt & procelloſi, & ſi cum ſeptentrionalibus junguntur, quod ſæpiſſime etiam accidit, vehementiſſime ſæviunt & damnoſiſſimos producunt effectus, ut arborum dejectionem, tectorum deturbationem, imo ædificiorum integrorum horrendam ruinam ac ſubverſionem, ſuntque nebuloſi, pluvioſi, nubiloſi, copioſiſſimos enim ex Oceano Atlantico vapores aquoſos jam ingerunt, quos cum illis paluſtrium locorum noſtrorum propinquorum ac ex iis corruptis & pernicioſis miſcent atque coinquinant, pejoresque eos faciunt atque adverſos. Dein frequentes & ſenſibiliores ſunt nobis aquilonares, quorum ubique major eſt numerus, quia in hac plaga plus nivis & aquarum depellitur, quibus liberior, nullo interjecto notabili per multa itinera impedimento, patet aditus. Ex alto hi magis feruntur rectilinei, elaſtici, frigidi ſicci ſereni, limpidi ſubtiles, particulis nitroſis copioſis, utpote ſumme laudabilibus referti & violenti ſunt, æquales tamen & conſtantiores, adeoque intimius penetrant, refrigerant, ſtringunt conſtricti corpora, terram &c. ſicque inpediunt ne tot atomos immittant aëri, ſiccant, putredinem arcent & excrementa & effluvia craſſa, humida diſſipant, repurgant, corrigunt, abripiunt. Cum enim humidæ particulæ reſiſtant minus ſublato, æquilibrio dejiciuntur aëremque ſic ad ſalubrem redigunt modum, nubes fugant & ſerenitatem aëri, ſenſibus, animisque alacritatem afferunt, appetitum augent fibras roborando & inſtigando motrices, ſpiritus in corpore

F 3 deti-

detinendo &c. Robuſtiores, ſaniores, coloratiores, vegetiores, longævosque reddunt homines &c. Hi ab Hippocrate Lib. de morb. ſacro ſaluberrimi omnium habentur, nam licet etiam in loco ſint paludes modo detur acceſſus Boreæ aër ab iis ut & orientalibus corrigitur. Ob hanc ipſam rationem juxta eam, quod mari proximæ ſint & altiores Vitruvius Lib. 1. c. 4. paludes circa Atinam, Ravennam & Aquilegiam, ut & Oribaſius S. Collect. c. 3. Ægyptiacas minime damnant, eæ namque ſimul exſiccantur, ex quarum exſiccatione exoritur ventus, is namque qui ex humiditatibus craſſioribus, quales ſunt paludoſæ, generatur, diutius durat, ut obſervatio fert Bac. de Verul. in Hiſt. Vent. Hinc notante Coelio Rhodigino Lib. 20. c. 18. in Lesbo inſula incolæ ægrotantes extuſſi maxime, flantibus Coro auſtroque ſeptentrionali ſuperveniente, convaleſcunt citius. Conſtat obſervationibus, eas regiones ac urbes, quæ ventis ſeptentrionalibus patent paucioresevioresque experiri morbos conf. & Verulam H. N. p. 451. Plinius Lib. 2. cap. 49. Celſus L. II. c. 1. Rhazis Lib. 5. de re med. c. 4. Hippocrates Lib. de A. A. & Loc. pariter affirmat, incolas regionum, quas venti frigidi & ſicci afflant, eſſe ſanos atque vivaces, atque Ariſtoteles illas urbes his expoſitas ſaluberrimas pronunciavit. Apud nos idem experimur. æſtate imprimis exiſtente ſicca & temperata, quæ ad ſpirituum animalium adeo utilium elaborationi omnium aptiſſima eſt, frequentibus ventis orientalibus & ſeptentrionalibus pauciſſimos nobis eſſe morbos, pauciſſimaque funera. Quinimo in genere hoc affirmandum eſt. Æſtate calida maxime & ſicca, per quam nimirum tranſpiratio corporum liberior eſt, jugis & ordinata bene, humorum circulatio optimaque fibrarum conſtitutio, apud nos pauciores dari morbos, ideoque hic minus illud Ariſtotelis valet, quod per æſtatem magis adverſa veletudine homines laborent. vid. problem. 24. Sect. 1. quod quidem etiam alias & in multis locis veriſſimum eſt, ſic apud Livium legitur Decad. 1. lib. 4. c. 16. peſtilentiam olim ortam eſſe a ſiccitate æſtatis, & lib. 5. c. 8. ſimiliter eſſe natam peſtilentiam in agro Romano ex ſiccitate & caloribus nimiis; menſes enim æſtivi juxta alias cauſas ob ventorum requiem & exhala-

halationum denſitatem aërem habent magis caliginoſum alioque modo minus convenientem. Atque ob defectum humidi blandi irrigantis ſolidorum corporum partium tonus nimis intenditur & rigidus evadit, & ſalia & ſulphura fluidorum præter naturam exaltantur, volatiliſantur, acuuntur, reſolvuntur & effervescunt. E contrario autem quo magis æſtate calida & ſicca, Lipſiæ ſalubrius vivitur, eo magis humida & frigida etiam inſalubrius, utpote aëre per ſe humido & craſſo. Sequuntur in noſtro ordine intermedii venti & ex his imprimis nobis notatur Euro-Boreas, hic quoniam occidentalibus & ſeptentrionalibus intermedius eſt, vehemens, humido frigidus eſt, procellas, imbres, grandines, nebulas pluvias affert, æſtate vero æſtum temperat &c. Hunc excipit Africus, ſive meridionalis qui inquietus eſt, nubiloſus, nivoſus, pluvioſus, humidus, frigus temperans, fulgura tonitruaque inferens, atque nobis quoque præſertim æſtate atque autumno inſaluberrimus eſt. Quoniam urbs ita eſt ſita, ut non per unius milliaris ſaltem ſpatium campi pateant ad ſolis ortum, liberior quoque ſubſolanis panditur acceſſus. Hi ex exſiccatis quidem proveniunt locis & per vaſtiſſima Aſiæ ſpatia tranſeunt, calidi ideo ſunt ſicciores purioresque, & aërem intenſo æſtu exagitant alias; nobis vero non raro vernali tempore frigus inferunt ſatis intenſum, quia ad noſtram regionem ſupra Bohemiæ, Miſniæ & Variſcorum altos montes nive tectos proveniunt, ſecumque ex nivibus liquefactis partes ſubhumidas & frigidas advehunt, hinc & eo tempore pluvias per aliquot dies durantes efficiunt, hyeme vero rariores nobis æque ac aquilonares impertiuntur nubes. Sunt inſuper mites quoque atque æquales & temperatæ magis, attenuant quoque atque expurgant. Nec eteſiis anniverſariis illis refocillantibus æſtuante æſtate ventis iisque ſatis non raro frequentibus regio noſtra deſtituitur. Notanter ſupra dictum eſt aquilonares nobis eſſe omnium ſenſibiliores, iis nam urgentibus ineunte vere maxime febres intermittentes, urinæ ſuppreſſiones, calculi dolores, alvi adſtrictionem, ophthalmias, pleuritides, peripneumonias, raucedines, tuſſes, coryzas, catarrhosque alios & ſimiles in ſenſibilioribus aut excitant aut certe exaſperant contumacioresque reddunt,

eos-

eosque ad ferventem protrahunt æſtatem. Hinc & non inconſultum erit monere atque hortari, ſuadente aëris indole, corporumque conſtitutione eos imprimis, qui ab ortu habitus laxioris ac mollioris, tenerioris atque ſenſibilioris ſunt naturæ, quorum corpus humoribus ſeroſis aliisque tumidum atque diſtentum eſt, atque plethora moleſtatur, vel qui doloribus omnis generis omniumque partium præſertim oculorum plerumque inflammationibus obnoxii ſunt, & ad calculum, difficultatem urinæ & phthiſin, hæmoptyſin, apoplexiam, paralyſin, proni, ut & ex morbis gravioribus reconvaleſcentes & ratione ſexus quidem fœminæ & ætatis pueri, ut conſulant ſanitati & ſaluti ſuæ, & vere ineunte imprimis atque autumno, ſub his, (quia ſunt aſperi nervis ideo inimici & violenti qui intimius penetrant fortiusque afficiunt, & inſenſibilem tranſpirationem impediunt, eaque ſuppreſſa præter alia ſi plethoram generant, fibras tendunt & ſtimulant & ad humiditates ſuperfluas fundendas ſenſibiles partes irritant, quo quidem per accidens potius iidem alias ſalubres nocere videntur.) proximum aeris contactum avertant, bene veſtibus ſe muniant neque incaute iis corpus exponant. Etenim ſi hominum corpora ab aura & ventis humidis & tepidis magis conſuetis laxata magis ſint atque aperta, repente exorientibus & furentibus rigidis ex Borea ventis citius, facilius pejusque læduntur.

§. XXIV. Cæterum clementi ſat vultu reſpicit & bona utique temperie conſervat ac ſuſtentat Lipſiam, ut totam Miſniam Cœlum. Anni tempeſtates ſecunde inæquales; & æſtas & hyems modo ſat bene ferendo excipiunt ſeſe; calor longior frigore, hyems ei ſera rarior. Non eam enim æſtus cœli & aëris violentus & torrens exagitat, qui Lemptæ & Sarræ Africæ exurit eremos, & qui uſum vetat veſtium, nec Mauritanorum latibula ſubterranea eapropter deſiderat. Non eam aſperum ac ſævum gelu hyemale adſtringit, quo Novazembla & terra Corterialis riget. Nec dies ob æſtum nec noctes ob frigus infelici repentina mutatione, adeo incommoda ſunt, ut quidem in Japonia, Italia, & præſertim Romæ, Braſilia item ac in vicina Sile-

Sileſiæ, Hungaria ac huic annexa Transſylvania, ubi facies totæ ſudoribus de die continuis perfunduntur, de nocte pruina, rigent capilli. Non affligit eam malus Jupiter, qui Cimmerios, Arcticos & Antarcticos, Magellanicos contriſtat. Raro nobis procellæ aut terræ motus metum incutiunt, raro cœli minæ, tonitrua, fulgura, fulminumque ictus & ignium cœleſtium ingluvies hanc regionem hancque urbem feriunt, quæ urbes alibi, ſylvasque concutiunt atque evehunt. Non frequentes & incommodi cadunt imbres eluentes abripientesque terras. Neque ſolem nobis tegit aut avertit nebula continua, quæ Conſtantinopolim aut per hyemem maxime Angliam; ſed ſalubribus pluviis interdum irrigatur ac rore quidem fere perpetuo recreatur in quo ſaccharum dulciſſimum & occultus optimus vitæ cibus & naturæ noſtræ gratiſſimus latet. Helmontio perhibente Tr. Imag. ferment. p. 33. quoniam condenſatio aeris per ſe humidi & craſſi de nocte major extremam partem noctis magis roriflua m efficit. Lacus hic nullus perniciofos halitus ſpirans hominibus pariter, ac greſſilibus volatilibusque animalibus exitioſus. Nulla caverna ſpecusque, aut terræ hiatus ex qua lethales ſpiritus exhalant, de quibus conqueruntur Itali, in Soracto oppido, & Sinueſſano Puteolanoque agro & Hierapolitani. Non conturbatur atmoſphæra noſtra tempeſtatum, nubium & turbinum occurſu, concurſu, flexu & gyratione, quales aereæ colliſiones & diſruptiones ejusmodi (Wetterſcheidungen) vicina quædam loca circa Numburgum & Portam (Schul-Pforte) quædam in ditione Vinarienſi aliaque alibi moleſtant. Neſcit plana Lipſienſis terra metalli fodinas, tetras exhalationes ſulphureas, narcoticas, ſalinas, acres, acidas, mercuriales, ſaturninas, arſenicales, terreſtres, ſpargentes & phthiſin, dyſpnœam, apoplexiam, paralyſin, artuum tremores, morbosque varios contagioſos atque adeo peſtem inferentes. De quibus conf. Ed. Brown Act. Angl. p. 33. p. 811. & ſeq. quæ certe hic magis eſſent pernicioſæ ſi humidis & paludoſis & heterogeneis ejusmodi atmoſphæræ noſtræ effluviis miſcerentur. Et ſatis habet magisque gaudet forte, apportari ipſi aurum atque argentum, apportari dives lucrum per bene ſtabilita commercia rerum. Rariores hic ſunt

 epi-

epidemii morbi & ſi obvenere brevi & ſine ſingulari incolarum ſtrage ceſſarunt iterum: Peſtis, quæ Lipſiæ graſſata eſt aliquoties, non tam inclementi aëri adſcribenda, ſed per alios & veſtimenta ex aliis locis infectis labes transportata in Lipſienſes vulgata eſt, neque diu duravit atque infimam plebem ſaltem, quæ vix diætæ ſtudere aut nequit aut non vult, affecit. Tacemus jam amœnum atque gratiſſimum vivendi genus, atque conditionem ingenuam, qua vivitur hic, gentis genium ad omnem humanitatem compoſitum, feſtivitatem ac urbanitatem, ingenuam libertatem, cultum bonarum artium, propenſionem erga omnia honeſta, abundantiam omnium eorum, quæ ad victum cultumque pertinent, & quæ in commendationem commoditatis & ſuavitatis venire queant, multa enim, quæ in deliciis haberi ſolent, & multis aliis negata, indulgentia almæ Naturæ indulſit, quæque forte non ſunt hujus regionis, importantur ubertim, ut frui cujuscunq; fere regionis commodis, bonisque Lipſienſes poſſint, iis his communibus factis. Nihil alibi usquam tam rarum carumque invenitur quicquam, quod Lipſienſibus non domeſticum etiam eſſe poſſit. Eximia eſt varietas voluptatum rerumque omnium condimentum. Mirum eſt, quantopere Lipſiæ ſuavitas, quam poſſidet, alliciat, atque adeo, ut qui aliorſum profecti Lipſiam adierunt, lotum guſtaſſe videantur, vixque inde ut ſeptentrionales in auſtrina loca delati ab auſtri Sirenibus, ut Mundius loquitur de aere vitali cap. 2. p. 8. abduci poſſint, licet patriæ fumus alieno igne luculentior ſit, (ut in proverbio habetur) quod Ulyſſis ſociis in Africa contigit, qui apud Latophagos manere perpetuo decreverunt. Hoc certe Lipſienſis fortunæ decus paucis, paucioribus hoc commodum, pauciſſimis hæc ſuavitas data eſt. Dictu difficile eſt, quanta bonitatis & gratiæ divinæ affluentia in Lipſiam præ multis aliis Germaniæ urbibus opulentiſſime ſe effundat, ubique benignitatis Divinæ veſtigia elucent. Hinc & de noſtra urbe proverbio dicitur, plus in ea conſumi quam acquiri. Incolæ Portugalliæ dicunt, quem Deus amaret, illi domum aut ſuſtentationem Lisbonæ concederet. Hoc merito quoque de felicibus Lipſiæ ſedibus dicere fas eſt, cum pro quavis fere con-

ditione

ditione hominum, commoda habeatur ſuſtentatio. Notum apud nos atque notabile eſt, Percelebrem illum ſummæque exiſtimationis atque autoritatis Lipſienſem JCtum, J. B. Carpzovium, ex quo ex aula Dreſdenſi relicto ſplendidiſſimo ibi officio, rediit, albis Studioſorum eum accedentium adſcripſiſſe:

Extra Lipſiam non eſt vita, & ſi eſt vita, non eſt ita;
aut: Extra Lipſiam vivere eſt miſere vivere.

Verbo: Lipſia omnium delitiarum & elegantiarum humanarum epitome vocanda. Neque tamen effœminat animos loci amœnitas nimia; aut ad corrumpendum illorum vigorem ſua natura operatur aliquid, ut quidem ordinario ferme aliis alibi commune eſt. Ideo hæc, ad quæ amor gratæ habitationis meæ locus abripuit, addere convenit, quod amœnitas loci & grata hinc ibique contenta vivendi conditio, ægritudinem quoque pellere poſſit, quia animus mire recreatur & anima contenta communicat atque operatur corpori vigorem ſanitatem ac vitam: Si enim ſanitas, quæ formaliter certus ordo & motus eſt, atque conveniens actionum omnium corporis exercitium, dependeat (dependet autem certiſſime) a libero æquabili & moderato ſanguinis & humorum per vaſculoſam compagem corporis circuitu, apparet, animum contentum & tranquillum ad hanc maxime facere, ea enim eſt in corpus animi vis, ut ſpirituum motum potentiſſime alteret, alterant hi vero cordis & arteriarum motus atque partium tonum & qualis hinc Cordis atque arteriarum motus & partium tonus talis quoque eſt circulatio, & quomodo ſe hæc, ita & ſe ſanitas habet. Notabile eſt, quod ex Celeb. Sanctorii Medicina Statica v. Sect. II. aph. 49. diſcitur in hominibus animi contenti, pacati & hilaris perſpirationem inſenſibilem, liberiorem & auctiorem eſſe pondusque corporis levius. Pulchra hanc in rem ſunt, quæ Plato in Charmide, Bardus in med. polit. p. 310. & Kuhnius ad Laertium p. 517. habent. Non vana hinc eſt eorum ſententia, magnum eſſe præſervationis momentum ſi tempore peſtis & ſub contagioſis aliis graſſantibus morbis, amicis, hilaribus atque contentis conſortiis fruerentur amici.

§. XXV. Non vacat jam obſervationes prolixas addere barometrico-meteorologicas &c. circa gravitatem, elaſticitatem, &c. ac conſtitutiones & variationes earumque cauſas & rationes tempeſtatum aëris Lipſienſis atque ventorum epidemiasque affectiones atque effectus exinde ſecutos per annos, tradere; hoc olim acturus forte an, ubi maturiori tentamine & experientia obſervationes inſtituere per ſingularia ejusmodi datum erit, quod laudabile & proficuum inſtitutum, curæ merito eſſet omnibus, ut vel nativitatis vel habitationis ſuæ ſolo, quæ accidunt penitius obſervarent, colligerentque, ita futurum eſt ut multa adhuc nobis non ſatis probata tam in phyſicis quam medicis, melius in apricum deducerentur, ut a veteribus jam Herodoto, Hippocrate atque Galeno hoc ipſum ſuaſum eſt atque obſervatum. Poſt horum tempora æſtumatio hujus atque tractatio fere jacuit. Quare tantum ex obſervationibus curioſis barometrico-meteorologicis tulerunt laudis, quantum in iis egregiam iterum induſtriam collocarunr varii Excellentiſſimi Viri, & quidem in noſtra Germania bina iſta eximia Rei medicæ lumina & columina eminent illuſtris nempe Dom. L. Schrœkius, Acad. Cæſareæ-Leopoldino-Carolinæ Præſes. Et Excellentiſſ. Dn. Frid. Hoffmannus, Conſiliarius Regius & P. P. longe celeberr. Laudandi quoque hic ſunt celeberr. Collegæ Acad. Nat. Curios. in ſpecie Vratislavienses, Roſin. Lentilius &c. In Italia a Sagaciss. Ramazzino primum hoc laudabile inſtitutum exſtitit. In Anglia Sydenham, Cok & Parker, Goad, in locis borealibus G. Krieger ideo commemorandi atque commendanti ſunt.

§. XXVI. Si hæc tandem omnia, per ſeries recenſita, ſub incudem, (ut ajunt,) revocemus atque invicem conferamus ac, pictores velut imitati qui in facie bene exprimenda indolem vultus non negligunt & nævos quoque indicant juſte hanc effluviorum ac exhalationum ex adeo diverſis corporibus copiam, hunc foſſarum ſqualorem atque putredinem hocque ſolum uliginoſum & pingve hunc declivem urbis ſitum, ſi & aquarum indolem minus laudandam, hos Ventos humidos nobis familiares frequentes nebulas atque nubiloſas tempeſtates, inundationes, aliasque loci conditiones & incolarum labores, & conſvetudines perpen-

perpendamus,ſi experimenta inſtituamus per baroſcopia, hygrometra &c. ſique item alia indicia colligamus, aërem hunc humidiorem & putridum indicantia interquæ mucor viridis copioſus & muſcus tectorum tegulis, lateribus, ſuggrundiis &c. adhærens, qui Conſtantinopoli & Romæ tectis ædium copioſus ad naſcitur & effluviis humidis, & putridis aliisque morboſis non ſine cauſa adſcribitur. Conf. Pr. della Valle Itiner. P. I. p. 22. ac ferramenta exiguo tempore rubiginem contrahentia muri nigro, flavo & viridi colore inquinati,pinguia item incolarum corpora cita pellium corruptio, tinearum cimicum &c. copia &c. numerantur, in promtu erit notare atmoſphæram hanc ſua natura & in ſe conſideratam eſſe in comparatione aliarum fœculentam,impuram, craſſam, gravem atque humidam calidamque, atque multoties mox pulverulentam ſæpius ac ſi rem ſine ſtudio & odio fateri, ut fas eſt velimus non adeo ſalubrem. Humidus & tepidus enim aër in ſequidem minus conveniens & inſalubris ſi uliginibus craſſioribus fædisque impuritatibus aliis ſimul commixtus, magis talis eſt, quod ordinario quidem accidit. Quod vitium ſi quando adſit inhabitantes certe poſſunt augere deteriusque reddere ut curſim hoc moneamus, nimiis in domiciliis & frequentioribus prolutionibus & albariis inductionibus. Ex his cauſis inter ſe collatis haud obſcure jam colligere eſt,quomodo ſe habere poſſint hominum corpora eorumque partes tum ſolidæ tum fluidæ, atque in iisdem ſecretiones & excretiones transſpirationes &c. quæ pro varietate harum variæ ſunt, aliter v. gr. ratione cœli ſe habent Angli, aliter Itali &c. Ejusmodi aër humidus nimirum & tepidus craſſus, denſus, heterogenitatibus continue exhalantibus inquinatus aqueis ſuis particulis angvilliformibus circumplicatis ſpirarum aerearum aut ætherearum, vim elaſticam involvit, hebetat, & quaſi extingvit, corrumpit, & prohibet, quo minus ea ſubtilis aëris pars quæ ſanguinem volatiliorem reddit, intricata particulis vaporoſis ſatis in pulmonibus ſeparari poſſit. Præ omnibus aliis infelices dotes poſſidet inducendi ipſos morboſos affectus, moles puto corporum agentium augetur, corpora rigidiora evadunt arietantia ac influidiora quæ minus reſiſtunt a-

 gentia,

gentia, occaſio laxatione naſcitur ut poros atque meatus aliorum corporum cum attritione ingrediantur & aptitudo accedit motus augendi conſvetos ſeceſſioque corporum promovetur. Ab eo ſpeciatim pulmones afficiuntur male, reſpiratio difficilis redditur, majori juſto cum vi illorum veſiculæ premuntur, ſanguinis, ſeri reliquorumque humorum imo ſpirituum animalium motus & circulatio lenta magis ac præpedita (quod quivis in ſe ipſo ſentit tempeſtate nebuloſa organa reſpiratoria plus premi,) & mixtio labefactata evadit, hinc ſtagnationibus & obſtructionibus panditur via: Particulæ minus elaſticæ, minusque activæ Maſſæ Sanguineæ permixtæ non tantas in depuranda ea ferunt opes unde retardatio. Cutis pori etiam & totus corporis habitus laxatur, dejicitur partium, fibrarum muſculoſarum, motricium, nervoſarum tonus, non juſte reſolvuntur partes denſiores & ad cutem deturbantur, rurſus panditur via ut vapores noxii per apertos poros & cutis & pulmonum ad interiora usque facile poſſint penetrare, ſecretiones & excretiones impediuntur omnes, & humorum refluxus, humoresque denſi, viſcidi craſſique redduntur, lympha vero præſertim craſſior reddita aceſcit, unde & fugam capiunt partes balſamicæ & tubulos ſimul obſtruit, hinc ſalia acria, ſalino-ſulphurea, excernenda, cumulantur & ex nexu ſuo facile extricantur & evehuntur etiam alias recondita, atque hæc corpora agentia extenſionem majorem obtinent (laxatis ſc. poris) quod in productione variolarum & purpurarum apparet, ac tota maſſa humorum in vappam quaſi vertitur, & viſceribus labes imprimitur &c. vid. Sanctor in med. ſtat. Nihilque magis inprimis ad putredinem diſponit, quam ejusmodi aër humido-calidus partium conſtituentium illarumque unionis mixtum conſtituentis disjunctionem, in qua corruptio conſiſtit inferens dum poros invadit eosque relaxat. Satis igitur cauſæ eſt, aërem ejusmodi capitis gravitatem, epilepſiam ſcorbutum, gingivarum & dentium vitia, exeſiones, vacillationes, nigredines affectum hypochondriacum, viſcerum obſtructiones, inflammationes, ſopores, vermes, cachexiam tandem, hydropem, tumores pedum œdematoſos illorumque impotentiam, ſenſuum gravitatem,

tem, torporem, langvorem, atonias, reſolutiones, apoplexias, vitia oculorum, viſus hebetudinem, auditus gravitatem & aurium ſuſurros, reſpirationem difficiliorem, præcordiorum anguſtiam aliaque pulmonum vitia, variolas, morbillos, purpuras, maculas, febresque varias intermittentes, imo malignas, petechias, arthriticos affectus atque rheumaticos, contracturas, defluxiones ſalſas, gravedines, fluorem album, cutis impuritates puſtuloſas & ulceroſas, ſcabiem, diarrhoeas prægnantibus vel ex levi occaſione abortum, multosque labores parturientium eosque periculoſos (unde Hippocrates lib. de a. a. & l. hæc mala indicium etiam inſalubris aëris habet & ideo civitates orientem ſpectantes laudat; quod ibi foeminæ facile pariant,) & ſimiles plures morbos inferre. Aeri ejusmodi denſo gravique incubum & febres ſemitertianas Galenum atque alios apoplexias adeo frequentes, adſcripſiſſe legimus Conf. & Baglivius in Praxi p. m. 126. qui inter alia & criſes eapropter rariſſimas eſſe ibi, perhibet. Petronius de Victu Rom. coelo Romano humido ac ſi comparatio quædam ineatur noſtro in multis haud diſſimili inter coeteros tres potiſſimum morbos familiares capiplenium ſcilicet ſive aſſiduam capitis gravitatem, virium laſſitudinem & alvi ſiccitatem adſcribit. Ideo & Alexandretta ut paludoſa, febribus maxime eſt opportuna adeo ut ſiquis ubi etiam eam acceſſerit febre illico deprehendatur. Ideo Smyrnæ autumno febres ordinario epidemice graſſantur. Galli Lugdunenſes ſi Dumbenſen Provinciam paludibus frequentem adeunt, febribus ut plurimum corripi, conſtat. Pariter Montanus refert quod in Cypro Inſula prope Famagoſtam lacus quidem per æſtatem putreſcat, ex quo ordinario febres peſtilentiales exorirentur. Mantuani ob ſolum paludoſum aëremq; humidum thoracis hydropes familiares iis eſſe perhibent. Impotentia pedum noſtratibus præſertim foeminis familiaris quæ incolas Athenienſes olim vexavit aëri adſcripta eſt. Herniam inteſtinalem terram limoſam & aquoſam cauſari auctor eſt Foreſtus vid. Lib. I. Obſ. 21. Imo Strabiſmum, claudicationem, gibloſitatem, aëri in acceptum referre alii non dubitant. Hi ſi non omnes plurimi tamen apud nos frequenter obſervantur morbi. Obſervatur & præ-

terea

terea Lipſienſes eſſe uti in genere Miſnici, qui eo nomine Svevis quoque comparantur in comparatione aliorum v. gr. Saxoniæ inferioris incolarum, imbecilliores, quæ corporum qualitas juxta reliquum quoque diætæ regimen aëri non minus humido-tepido tribuitur. Hanc aëris noſtri conſtitutionem certius peregre ad nos inprimis ex regionibus ſalubribus, montanis, arenoſis, frigidioribus & ſiccioribus ex Sileſia, Luſatia, Marchia Brandenburgica v. gr. venientes experiuntur; ſiquidem plurimi de pleno & turbulento capite & ventre conqueruntur referto & appetitu imminuto, multique morbos ſupra nominatos & ordinario fere ſcabiem pertinacem incurrunt. Hinc & apud nos præ aliis menſes Februarius, (quia non raro jam tunc apud nos frigida tempeſtas remittit, tepore ſuo nives ſolvens & pluvias afferens) maxime Martius atque Aprilis ac autumnales, quoniam tunc humiditates abundant, accedente imprimis tepore, morborum ſunt feraciſſimi atque funeſti. Atque experimur ſi maxime apud nos in reliquis etiam temporibus, habetur conſtitutio aeris diuturna, humida, tepida, auſtrina & tranquilla, ventisque ſalubribus carens, atque pluviæ continuæ, inundationes aquarum, (aucta ſic nimirum nativa quaſi indole) accedunt, aut ſub ipſo ſtatim tempore morbos epidemios, oriri atque febres &c. purpuras, (quæ hic inter endemios numerantur morbos,) frequentius haberi in iis & periculoſiores, & quæ ut plurimum junguntur petechiis, aut ſequenti etiam inſequi certius. Obſervationibus enim multis conſtat, morbos epidemios non tantum dependere a præſenti aeris, ventorum, tempeſtatum, conſtitutione ac mutatione, ſed ſæpius & jam prægreſſa. Namque ſæpius videbis, aëre exiſtente optimo, morbos oriri, & malo bene ſe habere homines, & rurſus, malo & diuturniori cœli ſtatu, perplures interdum annos exiſtente, licet convenientiſſima dein aeris conſtitutione morbos ejusdem moris ac indolis graſſari, argumento, prægreſſum aeris vitium, humores atque partes corporis adeo contaminaſſe, ut difficillime ab inſequenti bona temperie inducta labes in integrum reſtituatur, emendetur, corrigatur. Namque & alienum non eſt, ut malus aer morbos parit, ita bonum, vitium a malo progreſ-

ſo

ſo diuque ingeſtum in actum potius deducere, quam corrigere, maxime, ſi ſubito fortiusque mutatio in contrarium fiat. v. gr. ex auſtrina & humida, aeris conſtitutione regnante diutius, humores redundant, impuri evadunt, cumulantur in vaſis, ſupervenientibus dein ſubito ventis orientalibus, & ſeptentrionalibus violentioribus, fibras poroſque ſtringentibus, humores p. n. collecti & ſeroſi magis, imprimis in ſucculentioribus interiora ad vaſa majori vi pelluntur iisque intruduntur, inde fit in partibus ſanguineis intumeſcentia major atque infarctus ex quo ſerum circulatione ex parte impedita ac turbata moram nactum ſecedit a reliqua humorum maſſa &c. & hinc illæ lacrymæ. Id quod modo diximus ſuo tempore Hippocrates jam indicavit ut colligere eſt ex aph. 13. ubi dicit. Si vero æſtas ſicca & aquilonia fuerit, autumnus pluvioſus, & auſtralis, capitis dolores ad hyemem fiunt, & tuſſes &c. Ad hyemem dicit, & non æſtatem, aut autumnum, quæ tempora tamen vitioſe conſtituta fuere. Similiter in Lib. 1. Epid. ſect. 1. non in autumno, mox ac in Thaſo, Inſula, peſſima illa, quam ibidem pluribus enarrat, aeris intemperies inceperat, neque in hyeme, qua ea duraverat, ſed primo in vere quibusdam obortas fuiſſe febres &c. Et tandem ſect. 2. & alibi: Quum autem totus annus eſſet humidus & frigidus, & aquilonius, per hyemem plerumque ſano modo degebant: ante ver autem multi quidem & plurimi morbi detegebant &c. Ante ver dicit, non autem autumno, aut hyeme antecedente, etſi ſub utraque prava illa aëris conſtitutio viguerit. Imo dicit hyeme pleroſque, & vere multos ſano modo degiſſe. In Aphoriſm. Sect. III. aph. 22. maniam ad morbos æſtivos, qui autumno demum deteguntur refert. Effectus ejusmodi mutationnm aeris & tempeſtatum in humidum & ſiccum & in calidum & frigidum optime & ulterius idem Hippocrates oſtendit Lib. de a. a. & l. §. 25. & ſeq. & aphor. II. S. 2. & aph. XII. Sect III. Certiſſime fluit exinde tempeſtates prægreſſas, ut cauſſas detegunt, ita in curatione morborum epidemiorum maxime eſſe conſiderandas. Vix mihi tempero, quin exemplum quoddam & curationem eo quoque dirigendam adjiciam; In Sileſia ante aliquot annos circa curam febrium epidemiarum

H exata-

exacutarum familia graſſantium maculis variis ſtipatarum inter Medicos primum magna quæſtio orta eſt, an V. Sectio adhibenda ſit nec ne. Plures eam primum adhibuerunt ſed infelici eventu, quam tamen alias proficuam fuerunt experti. Ex propinquo conſiderantibus conſtabat, cum anno prægreſſo conſtitutio aeris ibi fuerit humida, pluvioſa, auſtrina, ventisque carens, diuturna. V. Sectionem plane inutilem eſſe imo lethiferam ob vires exhauſtas, diſpoſitionem inductam ad putredinem ſangvinemque hinc eſſe corruptum magis, quam copioſum.

§. XXVII. Hinc etiam (ut ad aerem noſtrum Lipſienſem iterum revertamus & quandam quoq; ejusmodi obſervationem practicam indicemus) remedia quædam, nimirum humores figentia, concentrantia noſtratibus maxme autem fœminis non ſemper feliciter cedunt quod alias & alibi de aere humido, craſſo & gravi eſt annotatum, atque hinc v. gr. experitur chinam chinæ febrium intermittentium famoſum illud antidotum Lipſienſibus niſi iis qui durioribus laboribus quotidianis corpus ſuum exercent & cholerici temperamenti rarius canducere; obſervavi enim ſi vere, autumno & hyeme humido exhibeatur tumores pedum aedematos atque adeo hydropem & contabeſcentiam ex inde, ex facile ſequi & difficillimam eſſe in integrum reſtitutionem. Neque deſunt qui perhibent per experientiam quam ſimul afferunt edocti, capitis lotiones hic eſſe damnoſas, quod quidem quidam Autores de aliis Regionibus & locis humidis, ventoſis flatibusque expoſitis referunt, imo nonnulli idem de omnibus propemodum balneorum generibus affirmare volunt, quod ad ulteriorem obſervationem eſt perducendum. Hæc quæ de aere Lipſienſi modo diximus adeo vera ſunt ut conſtet infinitimis locis duobus ſaltem aut tribus milliaribus a Lipſia ſejunctis diverſam harum rerum faciem eſſe. Grimma, Colditium, Leiſnicium, Ileburgum, Wurzena ſpeciatim & exempli loco nominanda orientalem verſus plagam aliquot milliaria a noſtra urbe recedentia oppida, ob aeris inprimis & aquarum ſalubritatem per multa jam tempora percelebrata ſunt. Hæc & alia ideo argumento ſint, Medici & naturarum, locorum & regionum differentias intelligant videantque quid in unaquaque unicuique con-

conveniat. Prudenter enim & exercitati in arte hæc probe conſiderant quæ pro cœli ſolique ratione varia ſunt atque nunc hoc nunc illo utitur remedio perſpicitque quæ hac in tempeſtate prodeſſe, in rurſus alia obeſſe poſſint.

§. XXVIII. Rebus itaque ſic ſtantibus, ut ad id iterum redeamus, a quo digredi paululum volupe fuit, de reſtituenda aeris Lipſienſis ſalubritate aut corrigenda interim ejusdem inſalubritate, cogitandum erit ſedulo, idque iterumque commendandum, atque adverſus noxas, quas inferre hominibus poſſit, convenientibus remediis laborandum. Maxime cum Medicorum ſit arcere & compeſcere morbos populares hæc quoque aeris correctio præ aliis provario modo adeo impenſe per ſuffumigia & vapores balſamicos reſinoſos, ſulphureos ſalinos, volatiles & fixiores, item aqueos &c. a multis quæſita eſt & inſtituta. Laudamus imprimis foſſarum, quæ urbem circumdant adeo jam diu optatam repurgationem circulationemque per eas limpidarum aquarum ac puteorum & canalium qui in publicum uſum ſunt deſtinati atque excitati, exterſionem, ex plateis omnimodam quisquiliarum putidarum fœditatem, & ex tota vicinia ejectionem, ut & cellarum quæ ſordibus redundaverint exterſionem ac exſiccationem. Ad quam purgationem etiam opus eſt, ut circa hiemis finem februario puto ac martio menſibus humiditates cœnoſæ a glacie liquefacta aut ipſi integræ inhærentes mature ac longe extra urbem evehantur, ne cœnum colligatur humiditatesque a liqueſcente ea augeantur. Ad eam non minus opus eſt, ut canales in plateis pro evehendis ſordibus contecti ſedulo vertantur, ne cœno obſtruantur. Conſultum quoque eſſet ne fœculentiæ variæ in culina, cubiculo alibique collectæ ſituque non raro corruptæ & putreſcentes & peſſime fœtentes in publicas vias effunderentur, neque fimus & quisqviliæ hinc inde tam in urbe, quam ſuburbiis in cumulis congeſtæ colligerentur diuque aſſerventur, quod quidem quondam anno 1607. lege quadam publica vetitum erat; ſed in loca congerentur a ſuburbiis longius remota, ut & ne latrinæ tempeſtate calida & humida exiſtente evacuentur.

§. XXIX. Commendandus autem hinc noſtratibus venit ex medicamentis eorum præſertim uſus, quæ energeticis ſuis partibus ſpiritus torpidos excitant, majorem motum iis conciliant, humores quietos, lentos, viſcidos, vappeſcentes atomis ſuis exiguis acuminatis incidendo & dividendo mobiliores reddunt, juxta univerſalia dicta laxantia nimirum, tempore præſertim hyemali, vernali & autumnali ex ſalinis præſertim aloeticis, rhabarbarinis, fol. ſennæ &c. quandoque adhibita ac blanda vomitoria æſtate magis. Ejusmodi vero illa ſunt ſpirituoſa, ſalia volatilia, macra & oleoſa temperata cumque aliis remixta v. gr. ſpiritu nitri dulci &c. ſpiritus elixiria balſamic. eſſent. ſtomach. amara, aromatica, antiſcorbutica, alexipharmaca bezoard. balſam. vitæ Hoffmanni, Tinct. antimonii tartar. omniaque in genere propemodum diaphoretica, item vini bonæ notæ generoſi, rhenani, burgundici, & qui tam aeris quam aquarum pravitatem apprime corrigit ſpiritus vini, ſpirituum ardentium, tabaci item moderatus uſus. Non minus e re erunt infuſa & decocta calida veron. meliſſæ, ſalviæ, ſcord. trifol. fibrin. & ſimilia Cort. ſaſſafras, aniſi ſtellati &c. & opulentioribus phlegmaticis & ſenibus maxime rad. exoticæ. Niſi a Sinenſibus pro panacea & mortis & morborum averunco habitæ, ad ℈j. ʒjß usque ʒij, Theæ, Coffee, Succolatæ, & vinum aromatiſatum & calefactum (glüenden Wein.) Aquæ uſuales patabiles colentur & decaquantur. Sola quoque maſticata hic eximio ſuo fructu non deſtituuntur, ut cinnamom. ſem. ſinapi maſtiche, paſſulæ majores & minores & ſimilia, mane præſertim ſic uſurpata. Nec non quoad externa debite adhibita ſuffumigia ex reſinoſis, gummatibus, aromaticis ſvadenda ſunt. Confert quoque in camino luculentos ignes tempeſtate maxime humida inſtruere, Verbo omnia tam interna quam externa hic locum habere poſſunt, quæ circulationem ſangvinis & humorum motum moderate augent, ſecretiones & excretiones blande provocant, & qvidqvid alieni vitalibus humoribus ad mixtum eſt, convenienter eliminant, naturam roborant, corruptioni, putredini, reſiſtunt, atque ſic omnem ad ſuſcipiendum contagium diſpoſitionem auferunt, &c.

§. XXX.

§. XXX. Præ omnibus cæterum aliis moderamen in rebus non naturalibus bene obſervandum, in victu imprimis & venere, utpote quæ maxime nocet, maximeque debilitat, ſi natura ad excretiones aeris vitio langvida ſit. Circa illius rationem adhuc cumprimis cibi ſolidiores aſſati potius utpote qui tonum & firmitudinem ventriculo efferunt melioremque ſolutionem & nutritionem efficiunt,(melior enim pars elixarum carnium in juſculum abit, quare eæ concoctæ ut ajunt difficiles ſunt) atque bene ſaliti commendandi, maxime cum conſtet, in hoc in defectu magis Noſtrates peccare; quo melius & cibi & humores exinde præparati, chylus, ſanguis aliique omnes melius diſſolvantur, ſpiritusque animales melius eliciantur, melius diſtribuantur, conſerventur & a corruptione præcaveantur, ſcorbutus aliaque cacochymiæ genera avertantur: Sale enim & ſole, ut Plinius præclare dixit, nihil magis proficuum eſt. Ideo etiam,quod nempe cibos ſale non ſufficienter condiant, Ph.Guibertus de tuenda ſanitate,Pariſienſes reprehendit,& obſervaſſe ſe ſcribit plurimas hinc eſſe obortas ægritudines, & unam ex primariis cauſam hanc eſſe, cur Pariſienſes præ aliis renum & veſicæ calculis laborarent. Hiſtoriæ referunt, gentes, quæ ſalem non guſtant, obtuſi ingenii & excordes eſſe. Vitanda inſuper ſunt flatulenta & humores in craſſantia, acida exceſſiva, item dulcia, pinguia, farinacea, placentæ &c. dura, potus frigidi, vitandæ vero omnium ſunt nimiæ & copioſæ potationes, & omnes luxuriæ, cupediæ, nimia ciborum præſertim intemperatorum copia,vitandum etiam omnimode jejunium; quoniam in jejunis vehementior aeris inſpiratio & ad interiora admiſſio eſt, qvare modo aliquot Thée, Caffée, Succolatæ, calidæ ſorbillationes aut fruſtum panis ſaliti, aut butyro illiti, matutinis horis antequam in publicum exeatur, aſſumtum, ſufficiunt. Vitandus & aër matutinus, veſpertinus & nocturnus, qui ſua natura humidus & craſſus, tunc magis nocet; omnis enim generis effluvia, etiam animata, quæ in locis paludoſis frequentiſſima ſunt, quæ per diem ſolis ardore ac potentia diſjiciuntur & altius evehuntur, ſole occiduo frigida facta tempeſtate magis condenſantur atque cum humiditate quadam deſcendunt. Quare noctur-

næ hic deambulationes magnum detrimentum afferre poſſunt. Pariter ſummo mane virulentum quoddam ros non raro in ejusmodi locis decidit. Quare modice gaudeant Lipſienſes tempore æſtivo in hortis ſuis præſertim in loco declivi & humido ſitis, frequenter per noctem commorantes, & dormientes ſibi, quoque caveant cum cura, ne aëri liberius corpus ſuum committant, quo liberior perſpiratio maxime inhibetur, ac præcalidæallioſo-ſulphureæ atq; ſalinæ excrementitiæ partes humores inficientes, intus retinentur, ex quo morbi graves & periculoſi, febres omnis generis ſæpe etiam malignæ & cachexiam ſpaſmi, hypochondriaci affectus præſertim & dolores inflammationes, hæmorrhagiæ, epilephſiæ, rheumatismis, & id genus alia mala facile exſurgunt. Juxta hoc monitum illud quoq; ſalutare ab Alex. Petronio de Romanor. victu lib. IV. p. 245. iis qui in diætis ſuburbanis villis & vineis ſuis circa urbem Romanam frequenter ſe exhilarant, datum Lipſienſibus quoque, qui voluptatis gratia, hortos & villas ſuburbanas adeunt, conſiderandum ſiſto: dicit ibi enim: „Sæpe in „vineis iſtis aer nocere conſvevit, quia homines conſvetudinem „in omni victu mutant. Nam ſoli ſeſe citra tempus exponunt „intempeſtive multumque non ſolita comedunt bibunt aguntque „crepuſculo ſub dio cœnant, ſubinde plerumque ſudantes, „vineam perambulant poſtea noctu domum revertuntur. Paulo largius ſomno potius indulgeant, quam nimiis vigiliis & nocturnis ingenii laboribus & lucubrationibus animi pariter ac corporis robur frangant ac ſpiritus animales diſſipant, dormientibus pedes & coxæ bene contectæ ſint. Frictiones corporis ſæpius inſtituantur & inunctiones ex nervinis ſalinis ſpiritibus, oleoſis, balſamicis, ex lavend. meliſſa, majorano, roremarin. &c. in vertice, temporibus, nucha & collo præſertim. Cubicula proſunt ab humo longe remota, ſerena, repurgata, ſicca, ſpatioſa & alta ventisque ſiccioribus expoſita, in quibus tempeſtatibus humidis & nebuloſis igne luculento excitato aër alteretur & depuretur, ac per noctem feneſtræ clauſæ ſerventur. Aëre enim puro ac temperato fruamur, ut cum maxime quando ſomnum capimus æque quando cibum potumque aſſumimus, atque corpus exercitiis movemus, quia magis tunc

aërem

aërem in interriores receſſus corporis, pulmones, ventriculum, imo ſangvinem recipimus. Ut & rectius valeat mens in corpore ſano, modicis convenientibusque excitent motionibus, & exercitiis corporis; præſertim ii, qui alias agunt ſedentariam vitam, & meditationibus ſeriis diuturnis occupati, qui arti plus invigilant quam ſanitati, quorum negotia otium ſapiunt, quibus calor nativus non excitatur, & vigor non acquiritur, milites quaſi imitati; qui media etiam in pace ſupervacuis laboribus ſe exercent ut ſufficere neceſſariis poſſint; Quemadmodum Plato duas has artes civitatibus neceſſarias eſſe judicavit, Gymnaſticam ſcilicet & Muſicam, hanc animorum, illam corporum nutricem. Georgius Baglivius multæ memoriæ clariſſimus urbis Romanæ incolis, cujus coelum noſtro quoad multa ſimillimum & æque humidum minusque elaſticum eſſe, antea diximus, ad præcavendos morbos populares, equitationem præ aliis exercitationum generibus, tanquam arcanum ſedulo commendat. vid. ejus lib. I. Prax. med. § 4. p. 138. Vires tandem quantum fieri poteſt, conſervandæ, & ne, ut Celſus loquitur in ſecunda valetudine adverſæ præſidia conſumantur. Diætæ enim imprimis convenientis ſtudio id efficimus, ut in regione etiam alias intemperata bene longeque vivamus, quod in Italis præ aliis deprehendimus, atque ideo illorum induſtriam exactam accuratamque rationem, quam in hoc collocant ac exhibent laudamus merito. Speciatim pro iis, qui ſuburbia inhabitant, alluviei aquarum obnoxia hoc monendum eſſet, ut poſt ejusmodi colluvies omni modo humectatas ædium partes usque iterum reſiccatæ fuerint, relinquant accenſo interim igne exſiccent, ſubterranea loca, cellas ab humiditatibus ſordidis repurgent, ſuffumigia per omnes ædium partes exſuſcitant, quorum materiam plebi hæc loca inhabitanti commodam & optimam præbent, cornua, ungulæ & ſegmenta e coriis præparatis relicta igni injecta, aut ſublimes potius incolant.

§. XXXI. Optime & ſibi, vitæ & ſanitati ſuæ conſulunt, quoniam aer non ſemper emendari poteſt; (emendatur autem aer in locis præſertim humidis, paludoſis, ſtagnoſis & concavis perdifficile aut nunquam) qui frequenter aerem urbanum, qui ordinario

ordinario in ædibus & plateis retentus denſior, craſſior & impurior eſt, eum ruſticano, qui ſolutus & apertus levis & ventilatus, multis exhalationibus peregrinis expers, a ſolis cæterorumque forte ſiderum calore & lumine explicatus magis eſt, mutant. Melius adhuc agunt ii imprimis, qui de appetitu ciborum proſtrato digeſtioneque & nutritione difficili conqueruntur, morbis chronicis & contumacibus detenti, in affectus hypochondriacos & pulmonum vitia proni aliique valetudinarii & quibus alias noſter aer minus convenit, æſtate atque autumno commoda tempeſtate peregre abeunt, ſeque in loca, quæ ſereno, puro, libero ſicco & aquis claris ſalubribus fruuntur & præ aliis in montanos quosdam tractus ad tempus quoddam recipiunt, cumque aere vitæ diſpoſitionem & concatenatarum curarum mutant ſimul. Celeberr. Lanciſius lib. de advert. Rom. cœli qualit. Cap. IX. §. III. De Romanæ urbis incolis ac accolis refert: ſi poſt ſolſtitium æſtivum ſpirante maxime auſtro, tam male ſe habeant, ut, niſi ad montes confugiant, facile e vita decedant. Mirum quippe eſt, quantopere aeris cum aere mutatio, itinere facto feriarum cum otio, corpus pariter ac animum excitet, firmet & recreet; quam in rem Erotianus belle ait: Migratio interdum medicina, & in morbis mutatio loci ſæpe ſalutifera. Præter hunc & paſſim alia loca egregia apud Hippocratem lib. IV. Epidem. Sect. V. t. 19. Avicennam lib. I. tit. 4. Senec. de tranquillit. animi & quæſt. nat. lib. 3. c. 3. epiſt. it. 85. Strabonem lib. 5. p. 238. occurrunt. Mihi præ aliis placet Ciceronis lib. de Clar. Orat. cap. 16. & ille ad Gallum lib. VII. Epiſt. 26. quæ tamen jam ob chartarum anguſtiam tranſcribere nolo. Exemplo ſint Angli, qui ex vitio atmophæræ ſuæ in phthiſin ſunt proni, hi quandoque itinere in Galliam & præſertim Avenionem facto aut immunes ab ea diutius manent, aut optime ab ea penitus liberantur. Ita qui in Hiſpaniola Americæ Inſula & vicinis Inſulis morbo ab aere loci inſveto corripiuntur advenæ, hoc unico remedio ſanitatem recipiunt, ſi alta loca adeant montoſa, ac ſi per menſem unum aut alterum ibi commorentur. Videbis hinc Imperatores, Reges, Principes Magnos atque Magnates pro anni temporibus atque tempeſtatibus mutatis, loca, itinera faciendo mu-

do mutare & quas frequentes cœli mutationes Regibus Hiſpaniarum leges antiquæ imponunt. Legesque id ipſum jam olim hoc inſtitutum fuiſſe apud Curt. l. 5. c. 8. Treunerum ad Cluverium p. 172. Neandr. in Præfat. ad Erotem. græc. lingv. p. 44. Athenæum lib. 12. inter quæ exempla illud nimirum notiſſimum eſt, Reges Perſarum Suſis hiemaſſe, æſtatem degiſſe Ecbatanis, per autumnum verſatos fuiſſe Perſepoli, ac reliquam anni partem in urbe Babel. Scipio Africanus dicere ſolitus eſt, eum repueraſſe, quoties ad Cajetam ſe contuliſſet, & conchas cum Lælio, Amico collegiſſet ſuo. Ex variis inſuper literarum monumentis paſſim conſtat, veteres, ſi aer ipſe emendari nequeat, aerem commutandum diligenter ſvaſiſſe. Valet etiam hic, quod Celſus dixit lib. III. cap. 1 Peſſimum ægro eſt cœlum, quod ægrum fecit. Aliis quoque morbis qui ex aere non nati ſunt æque commigratio utilis eſt, de quo item multæ hinc inde proſtant obſervationes, ex quibus ſingularis illa Hildani eſt, quæ modo exemplo ſit p. m. 935. de homine ultra annum graviſſime ex vulnere quodam ægrotante & a primo ſtatim die itineris aerisque mutati inſigniter, ſicque deinceps indies melius habente. Ita Veslingius in not. ad Proſp. Alpinum cap. 9. ait. vidi ſæpe peſſime affectos & in oſſa ipſa fæde ſæviente veneno morbo cum extrema alibi omnia fruſtra tentata eſſent in Ægypto citra magnam præſidiorum vim, noxiam luem evaſiſſe. Notæ mihi ipſæ quædam foeminæ Lipſienſes ſunt, altera affectioni hypochondriacæ, altera albo fluori obnoxia, quibus Lipſiæ ſemper male eſt; in Marchiæ vero Brandenburgicæ & Luſatiæ inferioris certis quibusdam urbibus, ubi quotannis per aliquot tempus commorantur (utpote regionibus ac locis arenoſis, ſiccisque aere, eapropter etiam ſalubriori) ſemper ſe habent optime; imo, quod curioſum, obſervatum eſt, reduces Lipſiam ſaltem appropinquantes protinus iterum mala ſenſim redire ſentiunt ſua. Atque ſcio multos, qui Lipſiæ commorantes de vertigine, capitis doloribus, anxietatibus, laſſitudine, appetito imminuto &c. ſemper conqueruntur, in vicina ſaltem oppida, aut Dreſdam, aut in Luſatiam aut Sileſiam &c. provecti,

nihil horum incommodorum ſentiunt. Si aliud adhuc forte exemplum deſideres. De B. D. Grapio Theolog. Roſtoch. quondam eximio proſtat vid. Roſtoch. literar. pag. 192. cum ſemper Lipſiæ valetudinarius eſſet ex conſilio Medicorum Lipſienſium aerem Lipſienſem cum Roſtochienſi commutavit, ex quo mox convaluit melioríque valetudine deinceps fruitus eſt.

§. XXXII. Ut ut hæc ſunt & quæ correctione ac remedio opus habent, non tamen deſunt varia, quæ ad ſalubritatem aeris potius faciunt, quæque de ea teſtantur. Quare declarandum arbitror, juxta alias paſſim traditas ſalubritatis cauſas ex variis, inſalubritatem aliis maxime corrigi ſubvenientibus; corrigitur vero optime juxta ſolis ſtatim exorientis illuſtrationem, cui acclivis ratione circumjacentium verſus hanc cœli plagam ad meridionale latus uſque ſe extendens urbis poſitus, feliciter expoſitus eſt, a ventis orientalibus & ſeptentrionalibus noxiam vaporum copiam disjicientibus, ſerenantibus corruptionis vindicibus per ſitum urbis ſic etiam opportunum liberius admiſſis a quorum afflatu potius aeris ſalubritas merito deducitur ut modo eſt indicatum, qui dominantes ſalutem conſtantem promittunt. Qui & jamjam cauſam meam juxta alia alibi jam indicata agere & de excuſatione mihi gratulari videntur, ne injurius in Lipſienſem aerem videar. Qvo frequentius igitur hi tempeſtatibus quoque convenientibus noſtram urbem accedunt eo magis ſalubritatem quoque atmoſphæræ ingerunt. Hinc humorum, qui in nobis ſunt validior circulatio & a corruptione & putredine conſervatio; & eorum quæ extra nos ſunt, noxiorum correctio & ejectio. Sic & v. gr. Cairus Provinciæ ægyptiacæ caput quotannis febre peſtilentiali ab hyeme ad æſtivum ſolſtitium miſere vexatur, quæ tamen eteſiis ventis accedentibus ceſſat. Conf. Mundius in operibus p. 47. Alex. Petronius de victu Rom. lib. IV. p. 245. Si Romæ æſtate aquilo aut flavonius flaverint, Romanarum vinearum aerem non inſalubrem eſſe cenſet. Sic Venetorum urbs in ipſo medio ſtagno locata & morbis ſæpius preſſa, perflantibus vero eam ſeptentrionalibus ventis ſenſibili-

ter

ter mitigantur & depelluntur. Adeo hoc quoque verum eſt, ut apud Medentes noſtrates etiam in confeſſo ſit, mutatis ventis ſubito mutari in ægrotantibus imprimis affectus atque ejusmodi effectus, in convaleſcentiæ ſtatu ſuccedere rem notabiliter in melius &c. Juxta enim Hyppocratem lib. de flat. mortalibus vitæ & ægrotis morborum aer potiſſimum eſt autor & dominus. Nec hæc inſuper ſuo deſtituuntur effectu; fruuntur enim incolæ vegeta ſat ſanitate & longævitate. Siquidem paſſim non pauci apud nos inveniuntur, qui vitam vegetam & ſanam in ſeros, Pylios atque Cumæos annos extendunt, octogenarii, qui nonageſimum & centeſimum annum atque adeo ultra attigerunt, & vivendo adſcenderunt, ut ex annuis, ſchedulis obſervationibus & annalibus conſtat ut videre eſt in Vogelii Annal. Lipſienſ. p. 15. 17. 43. 73. 538. 561. 665. 723. 730. 737. 821. 894. 966. 998. 1065. Porro quoque ad aëris ſalubritatem cognoſcendam ſunt nobis aliæ adhuc notæ, inter quas corporis habetur habilior habitus, hinc Croto Italiæ civitas ob athletarum multitudinem ſaluberrima viſa eſt. Præterquam quod aër quoque chylificationem adjuvet, uti per experimenta ope machinæ papinianæ facta videmus; humidus efficit pulchra corpora candida & tumida, opima, macilentaq; reſtituit, ſub hoc nutritio felicius abſolvitur, quoniam hæ aëris particulæ ſolidorum expanſorum & laxatorum poris ſeſe facilius inſinuare poſſunt, quo & via ſanguini & cum ea partibus nutritiis paratur, & occaſio expanſioni & appoſitioni naſcitur. Hinc Proſper Alpinus affirmat ſe non alibi tam pingues homines vidiſſe quam in urbe Cairo, adeo, ut & mares æque opimas mammas ac fœminæ habeant, ob aërem humidum ex inundatione Nili redundantem diætamque humidam, quam ſervant ac refrigerantem. Strabones, hernioſi, claudicantes, gibbo deformati, hic ſi cauſam curioſe perquiras, non tam aëris & aquæ vitio, quam nutricum & gerularum ſupinæ negligentiæ & ruditati & aliis evidentibus cauſis, potius ſæpiſſimeque ſua hæc incommoda debent. Habentur & aëris commodi ſigna, laudabilis Lipſienſium temperies utplurimum ſanguinea notabili ſæpius, maxime in fœminis phlegmate per-

 miſta,

miſta, cutis bene colorata & florida ſatis, non rubicunda nimium, quæ Celſo ſuſpecta; nec adeo pallida, flava & lurida, quæ omnium peſſima; ſed ſvavis & viſui grata ab Hippocrate commendata. Iis præterea accenſetur vocis claritas, hinc ipſe Phaſianos hominum omnium graviſſime loqui ob aëris craſſitiem & aquam paluſtrem dicit; econtra incolæ Bliterræ Galliæ urbis gratiſſimâ omnium loquela gaudent, quam bonitati aquarum adſcribunt. At noſtratibus non ſolum volubilis eſt lingua ſatis, nec os ſeratum, unde affabilitas grata & ſermo clarus atque decorus. Fœcunditas item mulierum, vid. O. Rudbekius in Atlant. ex his ſignis non excluditur, qua prærogativa fœminæ Lipſienſes jure non excludendæ veniunt. Acuta tandem incolarum & feſtiva ingenia ad ſtudia & artes aptiſſima, ſuaves mores & elegantes, animi vis cum prudentia conjuncta, quæ omnia de Lipſienſibus uti genere de Miſnicis merito deprædicari poſſunt, his annumerantur quoque. Hinc Plato in Timæo ac in Menexeno Atticam terram eſſe ingeniorum fertilitati præcipue accommodatam autumat, atque Crotoniatarum locus ſaluberrimus olim habitus fuit, etiam hoc nomine quod brevi temporis ſpatio quamplurimos produxerit, tum atletas, tum philoſophos ſeu corporibus pariter ac animo præſtantes viros. Hodie adhuc a Geographis hoc argumento China ac Inſulæ Orcades inter alia loca celebrantur. Ut enim & aër & aqua & terra & tempeſtas differunt, ita etiam hominum formæ & mores. Audiamus hac de re Hippocratem loquentem lib. de aëre, aquis & locis, in fine: „Magna enim ex parte hominum formas, & mores regionis naturam imitari reperias: ubi „enim terra pinguis eſt, & mollis & aquoſa, aquæ vero valde ſublimes, ita ut æſtate ſint calidæ & hyeme frigidæ, quæque ad anni „tempora probe habet, ibi homines carnoſi ſunt, articulis non „diſcreti, humidi, labores non ferentes, ac utplurimum pravi „animi. Quin etiam ſegnes ſunt & ſomnolenti, & ad artes „craſſi, neque ſubtiles neque acuti. Aſt ubi regio nuda eſt, non „munita, aſpera, quæque hyeme prematur & ſole exuratur, ibi „duros, graciles, articulis diſcretos, carnoſos & hirſutos homi-

nes

„nes cernis & qui ad aliquid agendum natura ſunt induſtrii &
„vigilantes; mores autem habent ſuperbos, in iram proclives
„& pertinaces, magisque feritatis quam lenitatis participes, eos-
„que ad artes acutiores & ſolertiores & ad res bellicas gerendas
„meliores deprehendes. Quin & reliqua omnia, quæ e terra
„producuntur, terræ ipſius naturam ſequuntur. Atque maxime
„quidem contrariæ naturæ & formæ ſic ſe habent, ex quibus
„conjectura ducta, ſi reliqua conſideres, minime aberrabis.

§. XXXIII. Hæc eſt commodi incommodique apud nos miſcela: Etenim nulla plaga eſt, cujus felicitatem nulla flagellat calamitas, nulla adhuc urbs in loco adeo ſalubri conſtituta eſt, ſi etiam Locridem Crotonemque Italiæ oppida mihi nomines, quæ ſaluberrimæ omnium urbes ſemper ob miram aëris ſalubritatem, quam Plinius II. cap. 92. deprædicat, & refert, ibi etiam peſtilentiam nunquam ſerpſiſſe, habitæ ſunt (unde vetus proverbium: Crotone ſalubrius) quæ a morbis & morte ſit immunis, nullaque ita munita eſt, ut cladem fatumque excludere poſſet. Ipſa Macrobiorum regio dicta, quam Æthiopia continet, ideo olim adeo celebrata, eam inhabitantes tandem non ſine omni prorſus morbo evita ſuſtulit. Difficile reperies civitates, quibus poſitus ſitusque a Medicis deſideratus, atque omnibus numeris abſoluta hæc felicitas contigerit. Difficile videbis agrum, quem vis major novercantis fortunæ nulla conturbet; quævis fere regio, imo quævis civitas ſuos patitur morbos, quos endemios vocant, & a conditionibus certis aëris, ventorum, aquarum, telluris, fructuum &c. oriundos & juxta alios ſolis atque ſtellarum aſpectibus. Non omnia enim optima ubique obtinere poſſumus, ſed proſperitatem ſemper aliqua comitatur labes atque injuria. Ipſa felix Arabia a ſuavibus & ſalubribus odoribus, quos longe lateque ſpargit, aliisque vitæ commoditatibus ita nominata, ſed eadem peſtilentibus morbis ex gravitate aëris contractis male impedita, ac China apud omnes audit amoeniſſima, ſed & eam multa pericula multæque miſeriæ ſubinde obruunt. Madritum Hiſpaniæ Metropolim

ſerenus aër, tenuis & ſalubris ambit, ſed non raro infelix infrigidans ventus ex Gallicia veniens & incauto, dum blanditur, lædit manus pedesque reſolvit. Atque aliæ regiones alia habent de quo conqueruntur: Ægyptus, fertiliſſima illa regio, ab aeris ſalubritate, ſitus commoditate, ſoli bonitate, aquarum Nili nobiliſſimi fluminis fœcunditate, ſatietate, hilaritate & deliciis, quas affert, per tot ſecula adeo commentata, Crocodilos quadrupedes, immanes & peſſimos flumine pariter ac terra infeſtos timet eorumque devorationes dolet &c.

§. XXXIV. Jam æſtumantibus hæc, conſtabit, aerem Lipſienſem non adeo eſſe inſalubrem, ut a plurimis equidem habetur & creditur; magna enim ubique eſt & frequens Lipſiæ verſantium, non advenarum ſolum, ſed civium etiam querela, ad florentiſſimæ Lipſiæ felicitatem nihil præter aeris ſalubritatem poſſe deſiderari. Intueamur igitur eum ut providum parentem, qui vitia & interitum præcocem, niſi impediretur, a ſuis avertere ſtudeat alumnis. Et ſic habes, Benevole Lector! urbem Lipſienſem, Lipſienſia loca, aerem, aquam, habes valetudinem, habes remedia.

II. DIS-

II.
DISSERTATIO PHYSICO-MEDICA DE SALUBRITATE SILESIÆ

PUBLICE HABITA LIPSIÆ

DIE XXVIII. APRILIS ANNO MDCCXIX.

AUTORE & PRÆSIDE

D. CHRISTIANO MICHAELE ADOLPHI.

PROOEMIUM.

Hippocratem, qui merito ſummus Medicinæ Parens ſalutatur, ut ob multa præclara, quæ reliquit, Medicinæ dogmata, quæ non finxit, ſed invenit, & non apicibus, ſed nervis eſt metitus, omnes admirantur, in eo præſertim iterum iterumque laudandum cenſeo, quod non modo ſtudium phyſicum & Anatomiam & Chirurgiam Medicinæ jungendam commendavit, atque naturæ proceſſum, modum & ductum in curatione monſtravit, eumque ut ſequantur ubique Medentes eſt hortatus, ſed & quod ex victus, aëris, tempeſtatum, anni temporum, aquarum, locorum varietate ac mutatione, mutationes quoque & alterationes in humanis corporibus & originem variorum morborum deduxit ſcitiſſime & quibus vitiis certæ ætates hominum, temperamenta, ſexus, Regiones, Climata ſint expoſita, explicavit. Inter cætera hinc maxime Liber de A. A. L. & ille de morb. vulg. eminent, magnamque utilitatem donant. Hæc ut percognoſceret varias Regiones intineribus factis, adiit ipſe, & indolem conditionemque, affectus atque ſucceſſus, ejusmodi permulta loca ſcrutatus eſt diligentiſſime. Sequutus hunc & laudabiliter Galenus, qui pariter varias peregrinationes terra, marique diſcendi cauſa ſuſcepit. Optandum eſſet, ut poſteri Phyſici & Medici horum eminentiſſimorum in Medicina Virorum etiam in hoc utiliſſimo ſtudiorum genere obſervandi ſedulitatem fuiſſent ſecuti, longe hodie feliciores eſſemus in aëris ventorum, aquarum locorum eſſentia, indole, proprietatibus &c. exponendis quæ adhuc in multis valde ſunt abſtruſæ. Hos itaque Anteſignanos eximios Medici quoque ſequantur & curæ merito omnes habeant, ut Chorographia medica jucunda non modo ſed & ultilis inſtaure-

tur,

tur, perficiatur, tantoque magis, quantò ardentius hæc deſideratur. Nobis hac vice communis iſtius Medicinæ Præceptoris Hippocratis præceptis exemplisque aliorum quam & potiſſimum ſvaviſſimæ Sileſiæ gratiſſimæ dilectiſſimæque Patriæ vera æſtimatione jucundaque memoria, quæ firmiter inſidet animo, commoditatem & ſalubritatem his literis celebrare ratio conſtat, ac tantùm non religione quaſi jubemur atque Minerva Hygea dixit in aurem, imo juſſit. Inſtituamus proin bonis verbis optimam Sileſiam ſalutantes curioſæ peregrinationis (quanquam feſtinatione & in tranſitu quaſi) iter, ac in eo non modo Sileſiæ limites, ſed & interiores receſſus, ut vel potiora potius & breviter magis quam prolixe & ornate proferamus, quæ ad Sileſiæ faciut ſalubritatem. Veniam itaque concedat nobis B. L. ſi parum meditationis compoſitæ, parùm elegantiæ inibi inveniantur, ac ſi omiſſa quædam annotentur aliqua ſaltem docebuntur, quæ eam docebunt & nos jam ſatis habeamus eſſe hic Sileſiæ, eſſe Patriæ noſtræ Chariſſimæ quoddammodo ſalubritatis documentum. Quod ſi fruſtra laboraverimus hoc ſaltem effecerimus, ut plura & meliora cogitandi atque ſcribendi anſam dederimus, & ſi poſſibile maturiorem aliquando nos fructum edamus. Jam igitur divina ope rem ipſam aggrediamur.

§ I.

SVaviſſimæ Sileſiæ prærogativarum adeo multa illuſtria concùrrunt & affluunt argumenta, ut tanto coufidentius laudes quasdam Nobiliſſimæ huic Provinciæ debitas, præ aliis multis & jure quidem tribuère poſſimus. Tanta certe Summi & Clementiſſimi Numinis in Sileſiam Clementia eſt, ut totam multifaria atque ampliſſima longe coronet augeatque benedictione. Nemo enim hic facile quicquam deſiderabit eorum, quæ Regionem amœnam, gratam atque acceptam commendat. Hac certe nulla fere Provincia domi foriſque celebrior eſt, quæ coeli indulgentia, ſoli clementia, ſitus opportu-

nitate, ubertate frugum, metallorum reconditorum, commerciorum cum exteris & diſſidis longiſſime mercatorum pretio, urbium, arcium, vicorum multitudine, magnitudine, ingeniis, moribus & ſtudiis incolarum cum aliis facile comparanda eſt. Nil jam attinet, ut ſingulæ Sileſiæ eximiæ dotes longius petantur, cum ad aliarum artium ordines id attineat. Etiam floret per ſe laudibus ſuis Sileſia, ut ejusmodi prædicatione parum videatur acceptura ſplenodris, digna quæ ab aliis ex aſſe celebretur; illud tantum, quod jam muneris noſtri eſt noſtrique inſtituti magis, ſequamur, & quod in quolibet loco primum propemodum in laudem gloriamque vocatur, quoniam Generi Hominum ſanitate ac commoda vita nil dulcius exoptatiusque eſt unquam, vitalem nempe ac perennem illam ſalubritatem, qua præ multis aliis Regionibus gaudet, ſcripto memoremus.

§. II. Attribuimus vero ſalubritatem omnibus iis rebus naturalibus congrue ſe habentibus, ut ſunt aer, venti, aquæ, fluvii, terra, arbores, plantæ, herbæ, quæ ſub terra conduntur, animalia, alimenta, eſculenta & potulenta, medicamenta, quæ ſanitatem ſ. omnium in corpore humano actionum integritatem, quæ in convenientia motus atque mixturæ partium fluidarum, & in congrua ſolidarum conformatione, robore atque organis viisque liberis aptisque conſiſtit, juvant, præbent, ſtabiliunt, ampliant præſentem, atque reſtituunt & inſtaurant labeſcentem læſam atque amiſſam. Quoniam hæc magnam potentiam in harum temperiem & motum obtinent. Quæ ejusmodi ſint in Sileſia jam æſtimemus ut innoteſcant eadem.

§. III. Atque locorum ſalubritas, quæ hominibus, animalibus, imo & vegetabilibus ſalubritatem quoque dat & integritatem potiſſimum ab aëre dependet, quare ab eo recte incipere poſſe videmur. Immenſum hoc fluidum, diffuſum undique, omnia complectens omniaque pervagans, quod ſine intermiſſione inſpiratione haurimus, corpora quævis ad intimos usque receſſus penetrat & afficit motu ſuo continuo, varie, pro variis, quas continet, particulis. Si igitur bonis iisdem utilibus ſubtilibus ſpirituoſis æthereis temperatis concinne quoad humiditatem, ſiccitatematq; ejusmodi, quæ calorem frigusq; &c. inferunt, quæque

jugiter

jugiter moventur, eſt præditus, actiones in corpore vitales omnes conſervat integras diu, i. e. ſanitatem ſua ſalubritate & vitam concedit; hinc jure veteres ſcitiſſime aërem occultum vitæ cibum, ſpirituum pabulum, animam ore hauſtam & auctorem omnium, quæ Corporibus accidunt, habuerunt. Contra ſi vitiatus eſt, a vitioſis, impuris, craſſis, vappidis, inertibus, intemperatis, humidis nimis, ſalinis, ſulphureis, fœtidis, acrioribus, malignis contagioſis &c. totam Oeconomiam animalem afficit, pervertit, conturbat, ac deſtruit, &c. Luculentum hujus rei ſuppeditant teſtimonium, morbi populariter graſſantes, quorum communis indoles communisque origo a nulla alia cauſa commodius certiusque deduci poteſt, quam á communi univerſalique medio, in quo verſamur, aëre. Atque ſi tanta vis per ſe aëri ineſt afficiendi, multo magis venti, qui ſenſibiles imo ſenſibiliſſimi ſunt aëris motus, atque ipſum potiſſimum alterant varie, majorem adhuc poſſident potentiam, quoniam fortius alliduntur fortiusque atque intimius penetrant. Hinc ſi vehementiſſimus ille eſt, mirandos imo horrendos videmus effectus, maris vaſtiſſimi molis & fluminum fluctuationes & inundationes, arborum dejectiones, ædificiorum deplorandas ruinas; quorum omnium triſtia exempla non ita pridem atque non ſimplici vice audita oculisque comperta habemus.

§. IV. Varia ſunt, quæ aërem alterant eumque vel in melius, vel in deterius mutant, &c. Situs poſitusque locorum quoad ſolem, Cœli plagas Ventorum exortum, aquarum, fluminum, marium, telluris, montium, ſylvarum, ſubterraneorum quoque, aliæque ipſorum locorum conditiones, & quæ inibi creſcunt atque inveniuntur, maximæ hac ipſa in re, imprimis ſunt conſiderationis, quoniam hæc omnia atomos in aërem atque atmoſphæram noſtram propius mittunt. Etenim aër non niſi velut terræ & aquæ lanugo eſt, ex multifariis adeo effluviis conflata & vaſtiſſimo ſpatio cœlum inter terramque diffuſa. Pro his non omnes terrarum tractus & loci ſimiles, ſed pro harum varietate varii ſunt, quoniam & non omnes ab omnibus ſemper atque ubique æqualiter afficiuntur, ſed dantur variæ viciſſitudines & cauſæ, quæ impediunt aut promovent effectus

alias certe ſubſequuturos, daturque certis finibus coercitum earum pondus & motus, ut non ultra ferantur &c.

§. V. Felices igitur, terque quaterque felices iſtæ regiones, quæ felicem & opportunum ſitum ac poſitum ſalubremque aërem obtinent, ſalubriaque alunt & proferunt. Felices beatique gaudeant incolæ, qui talem felicem terram inhabitant, quoniam per medium hoc corpore pariter ac animo valent, ac valent diutius. Hac felicitate nihil felicius a Deo mortalibus datum eſt. Sileſia vero quoque habet ejuſmodi, nec unum, ſed plura, de quo ſibi jure gratulari poteſt. Namque eam benigno ſat vultu reſpicit totam coelum. Si ſitum ſpectemus in orientem commodiſſimam coeli plagam vergit, atque ſpeciatim dicendo, minus longe in latitudinem ad meridianum & occidentale latus, quam recta regione ſpatioſam ad orientem atque ſeptentrionem; temperato, ſubfrigidiori paulo, ſed non ideo inſalubriori climate totam locatam regionem videmus. Hinc temperies atque viciſſitudo, quæ hominibus, animalibus pariter & vegetabilibus perquam accommodata eſt: Aer enim temperatus temperatis naturis ſaluberrimus eſt, & nulla qualitate excedens, qualis vernalis omnibus convenit, omnes temperato, ſereno reddimur hilariores. Non ut Africa violento ſole Sileſiam torret, non riget aſpero & perpetuo, ut ſeptentrionales regiones, gelu. Nec aſſiduis procellis, ut Gallia turbatur. Nulla paludum gravi nebula inficitur. Non malo premitur Jove, qui Cimmerios, & Magellanicos affligit. Non ea pericula, eæque miſeriæ eam impetunt, quam quidem Chinam, felicem alias regionem, cui nunc ignis coelitus immiſſus totos pagos, tota oppida, imo urbes totas, imo provincias devorat, nunc inundationes & diluvia diglutiunt, nunc terra diductis ſuis faucibus abſorbet. Non terræ motibus, ut Italia, terretur. Non beſtiarum terra fluminibusque infeſtarum, & vel ſolo nomine terrentium, lamiatus non dolet. Nec dies ob æſtum, nec noctes ob frigus adeo incommodæ ſunt, ut in vicina Hungaria. Solem non tegit aut avertit Sileſiis nubiloſa nebuloſaque tempeſtas continua, quæ per hyemem maxime Angliam, coelorum maculam a quibusdam ideo dictam, obſcurat. Nulla hic aquarum foeditas, nullus hic

lacus,

lacus, nullus hic ſpecus,nullæque cavernæ,halitus lethales ſpirantes. Non moleſtant Sileſios, culicum inſectorumq; aliorum denſa examina,quæCareliam Sueciæ provinciam. Non terrarum tractus informes,difficiles,cultu adſpectuque triſtes ac horridos monſtrat Sileſia,quales Hiſpaniæ plagæ ad pyrenæos montes imprimis, (unde quidam in Hiſpania mori optaverunt ſibi) ſed ejusmodi, qui oculos non modo mire delectant, ſed & animum reficiunt. Neſcit felix Sileſiæ terra morbos endemios notabiles; morbi epidemii contagioſi quoque ibi ſunt rariores, & ſi quidam quandoque fuere, non diu tamen graſſati ſunt. Potius amicæ ſunt Sileſiæ roſcidæ æſtatis noctes dulciſſimum vitaleque ſaccharum afferentes, amicique ſuaves eteſiæ, quia nivibus liquefactis in jugis tauricis longinque & montibus hungaricis, bohemicis & moravicis propius accedunt, oriundi, æſtivum æſtum temperantes, ut alias jam amœnas dotes taceamus, quibus quiete atque ſecure fruitur, & uberrimam ſine omni periculo aut omnium commodorum colligit meſſem.

§. VI. Qua parte oriens eſt ex parte adhuc Poloniam Majorem planam regionem, (quæ etiam a planitie nomen accepit, Slavonica enim lingua planities Polo vocatur) ex parte quidem altos ſarmaticos montes decurrit. Per illam venti orientales omnium ad valetudinem, ut ordinario, ita maxime Sileſiis accommodati, liberius accedunt, quoniam ſubfrigidi ſunt & ſicci. Nec adeo obſtat, neque Sileſia lugeat, quod horum ſalubrium ventorum alia ex parte ab Hungaricis altiſſimis montibus acceſſus impediatur, cum potius humidi, ab Hungariæ vaſtis paludibus elevati transvectique vapores, per hos ipſos excludantur, ſanitati vitæque nocivi. Hungaria enim ob hunc ſoli ſqualorem & viſciditatem aerisque humiditatem maxima ex parte inſalubris habetur. Hinc Balbinus Miſcell. R. B. lib. 1. c. 5. notanter advertit, Imperatores ac Reges quondam Bohemiæ, ut Sigismundum, Albertum II. Uladislaum II. Ludovicum II. Ferdinandum I. Maximilianum II. Rudolphum II. Matthiam cum conjuge ſua Anna, Ferdinandum II. in Hungaria & Auſtria (de qua notiſſimum illud eſt: Auſtria aut ventoſa aut venenoſa) ægre ſe habuiſſe ſemper, adeo ut coacti fuiſſent, has regiones

cum Bohemia ſæpius permutare, ubi infirmi etiam priſtinam valetudinem brevi recuperaſſent.

§. VII. Meridiem verſus perpetuo in longitudinem partim montibus Bohemiæ altiſſimis, (ſudetis Ptolomæo dictis, qui partem vaſtiſſimæ herciniæ ſylvæ relictam eſſe putantur, quorum maxima pars Rhipæi aut Riphæi, a Riphato forte Gomeri filio Riphæorum Principe vocatur, qui locum quorundam mendacio fecerunt, quippe traditum eſt, cum Diis hic olim gigantes pugnaſſe, unde gigantei ſunt nominati) complectitur, partim Moraviæ ſylvæ Gabretæ Lazio dictæ, ſummis montium cacuminibus tota cingitur; His denſis ſylvis ſimul obſitis non ſolum ferventior & magis moleſtus ſolis ardor lenitur ut temperatur, ſed & (quod adhuc ultilius eſt) forti quaſi propugnaculo adverſus meridionalium ventorum malignitatem Sileſia defenditur, his cohibiti ad interiora non penetrant. Nam notiſſimum eſt ventos meridionales omnium nobis eſſe inſaluberrimos, quoniam ſunt humidi & calidi, impuri, lentiſſimi, (unde & plumbei non male appellantur) atque ſublimia vix aſcendunt; adeoque non elevant vapores, ut potius detineant eos. Ex horum indole memoratis facile cognoſcent animum advertentes, hos eſſe ſanitati & vitæ infenſiſſimos, quippe non modo debitam elaſticitatem debilitant peſſime, ſed & omnes fibras partium ſolidarum motrices, carnoſas, tendineas, nerveas de ſuo tono dejiciunt, laxando nimis ac deſtruendo, ut plus juſto dein ab affluentibus onerentur, extendantur præter modum, humores quoque ipſos, imo ſpiritus animales corrumpunt, vappidos reddunt illorumque motum circulatorium inhibent, & quoniam hæ ambæ corporum partes inter ſe mutuam ſic quaſi ſerram trahunt, labem illatam communicant & per hanc ad impuritatum retentionem, ſtagnationes, corruptiones atque ad cachexias, ſcorbutum, tumores, epilepſiam, paralyſin, affectus ſoporoſos, memoriæ debilitatem, ſurditatem, dolorem capitis, guttam ſerenam, catarrhos & ſimiles ac tandem quoque ipſam putredinem & malignitatem concipiendas reddunt aptiſſimas. Malam hanc indolem exinde acquirunt. Sci: Licet ex præcalidis Africæ locis & Libyæ aridis arenis proficiſcantur,

ſcantur, tamen dum mediterraneum tranſeunt mare vapores calore elevatos ſecum abripiunt nobisque inferunt ad nos delati; nam venti non ſolum indolem referunt eorum, a quibus proveniunt, ſed & eandem illorum, per quæ tranſeunt. Horum labem non modo in Microcoſmo, Homine, ſed & animalibus, brutis atque in toto Macrocoſimo variis luculentis argumentis percipimus, ſic aves, hirundines, galli &c. imprimis aquaticæ, mox vel inſecuturam humidam tempeſtatem, quam ordinario ſecum afferunt, prænunciant, dum plumas, alas roſtris fricant & explicant, inſolitasque & moditationes & actiones edunt & cantus &c. ſic granaria, cellæ &c. meridionali auræ expoſitæ citius ſuam bonitatem perdunt citiusque & fructus, ſemina &c. vermibus exeduntur, vina cereviſiæ &c. quæ inibi aſſervantur, corrumpuntur, imo ædificia huic expoſita detrimentum ruinamque citius minantur, ut plura taceamus.

§. VIII. Ad occidentem Bohemiæ ſaluberrimæ quoque Regionis & utriusque Luſatiæ limibus, ad Marchiam usque circumſcribitur. Qua parte adhuc limites Bohemiæ, alta montium juga itidem protenduntur, qua parte Luſatiam imprimis inferiorem ſpectat & novam Marchiam Brandenb. denſæ ſylvæ hinc inde, terris & agris, arenoſis aridis magis, ſunt interdiſtinctæ quæ ventos occidentales impetuoſos, procelloſos, nubiloſosque humidos quoque, pluvias copioſas & nives ex Oceano atlantico advehentes, (hæ enim particulæ humidæ in vapores prius ſolutæ, dum ad frigidiora noſtra loca perveniunt, ibi denſatæ æſtate pluvias, hyeme nives concedunt) parum quoque ſalubres, impediunt, quo minus libere Sileſiam accedere, eamque tranſire poſſint. Quoniam & per Luſatiæ Inferioris & Marchiæ oras tranſeunt, in quibus copioſæ arenæ jacent, a Regionum harum ſicciate, humidi hi venti in tranſitu temperantur. Ejusmodi enim Regiones ſiccæ, aëre gaudent ſaluberrimo, incolasque ſanos alunt atque longævos, quippe aër ſiccus & moderate calidus humorum motui conſervando & ſpirituum elaborationi omnium aptiſſimus eſt.

§. IX. In Septentrionem, ſecundum longitudinem ad Majorem Poloniam ad Neo-Marchiam Brandenburgicam usque

in

in magnum ſalubritatis momentum ſe explicat. Cum enim in longitudinem hac in plaga univerſa Sileſia extendatur & Polonia pateat latiſſima & vaſtiſſima, æqualis, arenoſa & ſicca, quæ demiſſiori in loco, Sileſiæ reſpectu poſita eſt, nullique montes interjaceant notabiles, liberum ventorum ſeptentrionalium admittit aditum, adeo ut nulli in Sileſia ſint frequentiores, quod de Marchia Brandenburgica itidem idem dicendum eſt. Hi vero ab ipſo Hippocrate jam Lib. de Morb. ſac. conſ. & Lib. de A. A. & L. ſaluberrimi omnium & merito quidem habiti ſunt, nec ab illa ſententia alienus Ariſtoteles eſt. Licet enim frigidi ſint & violenti & ex parte incomodi, æquales tamen ſunt & conſtantiores: per experientiam enim conſtat, homines, quos venti ejusmodi afflant, & has regiones incolunt, coloratiores, vegetiores, robuſtiores, ſaniores, longævosque, paucioribusque morbis obnoxios expoſitos atque levioribus conſ. & Plinius Lib. 2. c. 49. Celſus Lib. II. c. I. Rhaſis Lib. 5. de re med. c. 4. Baco de Verul. H. N. p. 451. præ aliis eſſe. Nam ex alto deorſum feruntur, rectilinei magis & vividi refrigerant, ſtringunt terram & corpora omnia, quæ tenet, & hoc ipſo impediunt, ne atomi forte nocivæ ex variis & innumeris adeo corporibus humidæ, craſſæ, excrementitiæ putridæ &c. cum aëre miſceantur, & ſi infectus iis eſt aër, diſſipant, abripiunt, repurgant, corriguntque eundem. In hominibus pari modo, fibras roborant motrices earumque tonum firmant atque reſtituunt ac armant, ut fortius impellant humores, ut impelli dein & fortius ab humoribus rurſus queant. Spiritus animales laudabiliſſima corpora in corporibus detinent earumque diſſipationem jacturamque inhibent &c. quibus mediis circulatio humorum, a qua ſanitas vitaque animalium pendet omnis, debita & integra ſervatur atque redditur promtior, omnesque actiones inſtituuntur meliores, ſicque ut aëri ſerenitatem afferunt, ita hominibus corpora ſana, ſenſus mentesque alacres reddunt atque præſtantes.

§. X. Cauſa ſalubritatis Sileſiæ quoque primaria & univerſalis magis eſt ejus ſitus poſitusque altus: quo altiori enim excelſoque loco, loca ſunt locata, eo puriori, tenuiori, ſicciori atque

atque ſalubriori fruuntur aëre. Noſtra Sileſia vero Regni Bohemiæ altiſſimæ Regioni vicina, altum quoque in Germania obtinet ſitum: Hinc & adeo multi fontes fluminumque ſcaturigines & rudimenta atque incrementa ex ipſa Sileſia & ejus limitibus profluunt. Eorum enim, quos primæ hic magnitudinis vocare liceat, primum Viſtula eſt, quæ in Teſchinenſi Ducatu initium ſumit. Albis hunc ſequitur, unus ex nobiliſſimis Germaniæ fluviis, qui circa Ducatum Jaurovienſem ex ipſis, montium ſudetorum radicibus ad Bohemiam Saxoniamque utramque devolvitur. Ipſa Odera amnium Sil. maximus per mediam Sil. decurrens e limitibus Oppavienſis Ducatu procedit. Mediæ magnitudinis amnes, qui hic naſcuntur, ſunt, Niſſus in Comitatu Glacenſi atque alius ejusdem nominis Luſatiam rigans prope Ducatum Jaurovienſem. Bartha in Baronatus Militienſis confinibus. Boberus ſive Hebrus & Viſtricius in Ducatu Svidnicenſi. Quiſſus cum Catto Iſera, Upava Zakeloque in Jaurovienſi, Olava in Monſterbergenſi. Morava & Deſna Moraviam tranſiens ad fines Oppavienſis D. Weida in Baronatu Wartenbergico. Bilus ad Niſſam, Stobra ad Bregam miſcetur Oderæ, Sprotta ad Sprottaviam Bobrum influunt in ipſa Sileſia profluentes. Infimæ magnitudinis fluvii ortum ex Sileſia trahentes, multo ſunt plures hic non longius recenſendi, ut & jam innumeros rivulos atque torrentes, limpidos atque cryſtallinos, innominatos nedum incolis ipſis ſatis notas taceamus. Longam eorum ſeriem potes videre in Henelii Sileſiogr. ren. P. I. a. p. *566* usque 593. Nec ſolum Sileſia in univerſum ſumta altius locata eſt, ſed & ejus urbes, oppida & pagos in editiori loco in collibus, in quibus aer, Columella teſte lib. de re ruſt. cap. 4. calore & frigore temperatus eſt & defœcatior, majori ex parte, excitaverunt Majores.

§. XI. Atque ipſæ dein Sileſiæ aquæ, fontes, fluvii, rivi atque torrentes non minimum ſalubritatis Sileſiæ ſymbolum conferunt, quoniam atmoſphæram reddunt ſalubrem. Si enim aer non totus conſtet ex aqua calore reſoluta ex multorum Chymicorum ſententia, certiſſimum tamen eſt, atque exploratum, aerem immenſas particulas aqueas elevatas continere, ut argu-

mentari exin liceat, talem quoque aerem eſſe qualem aquam. Omnes vero hi rivi fere perennes, gelidas, limpidas, claras, pellucidas, cryſtallinas, guſtui gratas, dulces a priori poſteriorique comprobatas ſalubres undas, quas nec in vicina Hungaria Danubius, aut Nilus forte nec Tiberis aut Arethuſæ fons apud veteres adeo decantatus, meliores, & ut alii loquuntur, nectare ſcatentes, & aereo melle fluentes trahunt atque evehunt, ex arduis & montoſis, ſaxoſis & glareoſis locis manantes & per terras bonas dulci ſtrepitu excurrentes, talis eſt etiam aqua qualis terra. Inſuper quoque celeri ſat curſu feruntur: per quam aquarum per ſe ſalubrium velocitatem, ventus ſemper quidam lenis efficitur, ambientem atmoſphæram movens ac ventilans, ſicque ad ſalubritatis modum redigens. Ambo enim, ſi non moveantur, mox capiunt vitium, motu autem conſervantur, corriguntur, aliaque corpora corrigunt &c. Convenientiſſime hinc Cardanus pronunciat L. II. Cont. c. in Hippocrat. inquiens: „Flumina velociter currentia aërem attenuant faciuntque corpora tenuia, macilenta, mobilia &c. Ideo Tigris a celeritate, qua defluit, celebris amnis inde celebratur, ut e contrario Phaſis omnium lentiſſimus damnatur referturque accolas ejusdem Regionis totos pallidos eſſe atque inflatos, ideo quoque Padus apud Italos audit male; ſi vero ſic movea tur aqua particulis & effluviis ſub vaporum ſpecie elevatis adeoque tenuibus, aeri atmoſphæræque communicatis eum refrigerat & humectat, ut effluvia peregrina tempeſtate imprimis ſicciori, ſqualida ac calidiori, ventis experte, maligna & noxia immutentur atque figantur &c. Hujus rei exemplum in orbis terrarum urbe Roma habemus (ut alia non memoremus loca) ibi enim inſalubris aer eſt omnis, juxta Tiberim vero habitantes minus habent, de quo conquerantur. Unde etiam circa fluvios agri ſolent eſſe fœcundiores, quia humidiores; ros enim deſideratiſſimus ex vaporibus collectus de nocte delabens ſubtili ſuo ſucco laudatiſſimum præbet nutrimentum vegetabilibus. Præter hoc aquæ claræ & puræ atque adeo ſalubres ad cibum potumque adhibitæ ſanitatem integram conſervant aut reſtituunt. Eſt & aliud harum aquarum emolumentum haud

vile,

vile, quod earum incolæ, piſces ſanitati dein accommodatas eſcas præbeant. Notior eſt res, quam ut explicatiorem commemorationem deſideret. Piſces in aquis limpidioribus & puris glareoſis & fluviatilibus captos guſtui ſuaviorem, firmiorem, ſalubrioremque carnem concedere iis, qui ex cœnoſis, tepidis, viſcidis, turbidis, lentis, impuris, ſtagnis & piſcinis habentur, quorum caro mollior & viſcidior eſt. Hinc fluviatiles & maxime ſaxatiles omnes, truttæ, funduli, &c. quorum in Sileſia uberior eſt proventus interque dapes manet eos gloria prima, ſaluberrimum dant cibum. Ex his adductis fit palam, non unum in modum aquam facere ad ſalubritatem, unde recte Rhaſis Lib. I. de Reg. princ. cap. 2. aſſeruit, nihil eſſe præter aeris puritatem magis pertinens ad ſanitatem, aquarum ſalubritate.

§. XII. Hæc plurimorum amnium laudabilis eſt conditio, de pauciſſimis ſaltem ſi eos perſpectes curioſius, ſcrupulus quidam tibi poſſet oriri. Nec etiam inficiari poſſumus, Bartham mediæ magnitudinis ſaltem, lentum pigrumque & tepidum magis fœculentumve alias piſcoſum valde eſſe fluvium, quippe multiplicia aquarum divortia facit & ſæpius ſe longius diffundit ac terras adjacentes camposque inundat & interdum diutius quoque ibi perſiſtit. Hæc quidem inter malas cauſas referuntur, quoniam quandoque multæ inde relinqvuntur paludes & lacunæ cœnoſæ, ſolum nimiis humiditatibus imbuentes cœnoſaque mucagine obducentes, cui deinceps accedente tepore, putredo infertur, quæ ingratum fœtorem & exhalationem putridam de ſe ſpargit aeremque afficit male, copioſorum inſectorum examinum generationi non raro inſervit, quæ aeri labem ſive vivant, ſive moriantur (viva effluviis cauſticis, quibus ſcatent, mortua putredinoſis) malignam contrahunt. Obſervationes circa hanc rem inſtitutæ confirmant, multos ſemper morbos malignos, contagioſos, imo peſtem, copias Inſectorum inſeqvutos fuiſſe. Teſtes ſi requiras (ne plures nominemus) adeas Joh. Damaſcen. aph. 132. Riverium obſer. 9. p. 697. Verulam p. 923. Valeriolam obſ. Lib. II. p. 95. Quid quod? ipſa Sileſia ſeculo ſuperiori ſimile a locuſtarum copia pervadente eſt experta. Atque non ignotum eſt, has aquarum inunda-

tiones morbos provocare frequentes ac graves, imo novos malignos, putridos, contagioſos, ipſamque peſtem, ut multorum ferunt obſervationes. Evolvi igitur poſſunt Bonfinius Decad. 1. Lib. 8. Sylvat. Conſil. 14. cent. 1. Diod. Sicul. Lib. 12. Eph. G. N. C. an. 9. ut & Montan. Val. Max. &c. Faciunt quoque his fidem omnes illæ urbes, quæ frequentibus inundationibus obnoxiæ ſunt, & Roma, Conſtantinopolis, Venetiæ, Ancona, Smyrna, Cairus, Alexandria, & in Archipelago pleræque &c. Hæc licet vera ſint omnia, tamen non adeo verenda & ideo ſalubritas tractus quem alluit nedum totius Sileſiæ ſuſpecta reddenda eſt. Siquidem hic fluvius & in mediocritate ſubſiſtit & per tractum Trachenbergenſem & Wolavienſem duntaxat decurrit; hoc enim egreſſo Odera accipitur. Atque longius quidam quandoque ſediffundit, ſed rigat tantum prata ac agros ac non ibi ſqualores ut alibi accidit, deponit, ſed refluxis aquis ſolum rigatum quidem ſed purum iterum conſpicitur. Ad hoc, venti ſeptentrionales, quibus ad hæc loca liber aditus patet, ſicci & frigidi noxam, ſi quædam etiam adeſt, corrigunt commode, hinc legimus, quod ob hanc cauſam Vitruvius Lib. I. Cap. IV. paludes circa Atinam, Ravennam & Aquilegiam minime metuat, neque Oribaſius S. Coll. c. 3. Ægyptiacas ideo damnat. Aſſerit ad hoc ac in hujus ulteriorem propationem Cœlius Rhodiginus Lib. 20. c. 18. in Lesbo Inſ. ægrotantes ex tuſſi maxime, auſtro coroque flantibus, ſuperveniente Borea convaleſcere citius. Quippe hi venti accedentes humiditates exſiccant omnes, ex quarum exſiccatione quoque dein lenis exoritur ventus, (quoniam ubi aquarum copia eſt, ibi ventorum patria) & per hunc aeris ventilatio, aeris ſalubritati inſerviens, efficitur. Lacus in Sileſia ita ſunt comparati, ut circulationem quandam ſubterraneam habeant, ut de binis iſtis in Lignicenſi diœceſi conſtat, vel ut fluvios eos percurrant, quales ſunt in Schwibuſienſi, Wolavienſi circulo &c. Quoniam ſic undæ moventur, non poſſunt eſſe aeris ſalubritati adverſæ, nec tanti ipſi etiam ſunt, ut tantum noxam alioquin poſſent afferre.

§. XIII. Huc etiam ſpectant aquæ, acidulæ, Thermæ & fontes ſalutares, vi ſua medicata ad medicinam facientes. Horum

quam

quam plurimi in Sileſia reperiuntur. Alii celebritatem jam dudum acquiſiverunt, alii forte hodie ideo ſaltem ignobiliores, quod nondum ſatis cogniti ſint atque perſpecti; alii dein olim laudatiſſimi hodie ab antiqua iterum receſſerunt gloria, an per injurias temporum, an hominum incuriam, an virium deperditionem, incertum. Ex fontibus ſalutaribus adhuc noti ſunt imprimis fons Regius prope Boleslaviam ad Boberum & a celebr. Opitio lib. 4. Sylv. carmine celebratus. Hermsdorffenſis prope Goldbergam & ad Frankenſteinam ille, olim famigeratiſſimus, hodie vero minus frequentatus, ſulphur & alumen imprimis vehens. In Duc. Niſſenſi alium, A. Calagius celebris Sileſiæ Poëta epigram. lib. 5. deſcripſit. Adeatur de hoc Sileſiog. renov. N. Henelii P. I. cap. 5. pag. 598. ſeq. Salſula dicta ab arce Furſtenſtein vix horulæ itinere ſejuncta pariter mire laudatur in Ventriculi & Inteſtinorum imbecillitatibus ex tono deſtructo & laxitate enatis, in malo hypochondriaco, calculo, ventris doloribus, hydrope, phthiſi & hectica, cachexia, ſcorbuto &c. Hodie perfrequentis uſus eſt fons ille ſalutaris Lignicenſis in multis ægritudinibus apprime proficuus. In Ducatu Jaurovienſi in pago Sendorff ad radices montium ſudetorum videndus fons (der Kirch-Brunn) in ſuffuſione oculorum illorumque hebetudine, colica ſcorbutica flatulenta aliisque ægritudinibus huc usque comprobatur. Prope Hirſchbergam in Pago Straubitz, quidam fons reperitur (der Schwefel-Brunnen) ob odorem ſulphureum, quem refert, ita vocatus, aqua ejus gratiſſima adpotum eſt, & laudatur ab Incolis atque a Medicis, probatur imprimis in febribus tertianis continuis, ardentibus, viſcerum infarctu, doloribus nephriticis curandis, præcavendis, & in pluribus forte corporis vitiis avertendis, dignusque, qui ad majorem uſum perducatur. Alius quoque hic fons ad radicem montis quem den Hausberg vocant ad Boberum Zakelumq; confluentes, datur, Quekenſi Boleslavienſi illi modo laudato non inferior, cujus aquæ produnt omnes bonitatis & ſalubritatis notas ac dotes, quondam celebratiſſimus fuit adeo ut miraculoſus dictus fuerit, ſiquidem & hodie ab incolis corrupte der Mörkel-Brunn, loco Miracul-Brunn nominatur. Nec obliviſcendus eſt alius ſalubris in vicinia fons, ſed

omni laude commemorandus qui in ditione Seiffersdorffiana ſcaturit, atque alius prope pagum Kuntzendorff circa Fridebergam qui ſingulari frigiditate ſe commendat & ambo aquam per quam puram, pellucidam ſapore, admodum grato & dulci præditam vehunt. Ad Sileſiæ fontes ſalutares hodie adhuc, ut quondam Fons St. Johannis intra ipſos ſudetos Mont, in confinibus annumeratur, arthriticorum, calculoſorum, aſthmaticorum, paralyticorum convulſionibus, luxationibus & omnibus pene frigidis morbis laborantium refugium ac ſolatium. Acidularum plures ſunt, ut illæ in Ducatu Carnovienſi, Gurenſes in Jaurovienſi, Tanhauſenſes & Reichenovienſes; in Svidnicenſi, celeberrimæ vero omnium ſunt, quæ in pago, cui nomen inditum eſt Altwaſſer, ſcaturiunt. In Comitatu Glacenſi, qui Sileſiæ quoque quondam pars fuit, vid. Joh. Dubravius rerum bojemicarum Scriptor. lib. VIII. ut & Goldaſt. de Jure Bohemiæ lib. I. c. 15. plures adhuc reperiuntur, inter quos tamen primatum fere obtinent & quæ peregre transferuntur, Saltzburnienſes, Reichenavienſes, Oberlanginavienſesque.

§. XIV. Nec deſunt Sileſiis calidarum ſalutarium ſcaturigines, quas etiam Summus & Benigniſſimus Creator DEus Ter. Opt. M. ultro gratisque ad Hominum ſanitatem cuſtodiendam reſtituendamque dedit. Thermæ Hirſchbergenſes ſunt longe lateque celebratiſſimæ, eo nomine inſignes, binis ſeparatis ſcaturiginibus ſcaturientes quarum altera ad Illuſtriſſ. Excellentiſſ. Dn. Comitem de Schaffgotſch &c. alter ad Cœnobium pertinet. Has Præſes in peculiari Diſſert. expoſuit. Vulgo Thermæ Landekcenſes Sileſiæ adhuc adſcribuntur, calore tamen Hirſchbergenſibus longe inferiores, adeo ut dubitet Balbinus in Miſc. Hiſt. Boh. Lib. I. cap. 24. an Thermæ jure vocari poſſint. Vis ſiccandi, extenuandi, abſtergendi, roborandi iis tribuitur, & in ſpasmodicis, convulſivis affectibus, contracturis, arthritide, viſus debilitate, oculorum diuturnis pertinaciſſimisque doloribus, ventriculi, Inteſtinorum, renum & veſicæ vitiis & imprimis mulierum ſterilitate commendantur. Plura de harum virtutibus apud D. A. Fr, Kremerum in peculiari Tract. & Celeberr. Vratislav. Collegas Acad. N. Cur. Leopoldino-Carolinæ in Hiſt.

Morb.

Morb, Vratisl. An. 99. p. 33. ſeqq. poſſunt videri. Ejusmodi ſine dubio plures fontes ſoterii reperiri poſſent, ſi curioſi ſcrutatores diligenter ſuam collocarent operam ; orandi igitur atque hortandi ſunt omnes Ingenui, ingenio, doctrina arteque præſtantes Sileſii, quorum magnum numerum Sileſia genuit, ac alit, ut Patriæ ejusmodi dotes ſalutares ex dignitate ulterius inveſtigent, promoveant, amplient.

§. XV. Hæ primariæ cauſæ ſalubritatis ſunt, quas modo recenſuimus aer nim. & aqua. Nam ſi rem, ut par eſt momentis ſuis ponderamus, duo hæc ſunt, quæ motus vitales in corpore noſtro, in quibus vita & ſanitas atque actionum omnium integritas verſatur, efficiunt, conſervant atq; tuentur, quippe vitæ & ſanitatis fundamentum in eo poſitum eſt, & cardo totius vertitur, ut tam ſpirituum animalium natura, craſis, motusque conveniens ſit, quam ut omnis generis humores in corpore noſtro non interrupto impeditoque motu itu, tranſitu redituque per debita expeditaque vaſa circulentur, adeo ut arctiſſimum vinculum intercedat utrisque, his ſalvis, his integris vita ac ſanitas integerrime quoque ſe habent manentque, his læſis ambæ mox quoque læduntur. Ex omnibus autem iis, quæ ſpirituum generationi, conſervationi, impulſioni & ſanguinis atque humorum circulo perenni extrinſecus inſerviunt, adeoque ſanitatem præſtant ipſo aere aquaque nihil datur præſtantius nihilque magis eſt eſt neceſſarium. Aeris acceſſu ne per momentum quidem carere poſſumus, hic proximum ſpirituum eſt elementum. Aqua ſanguini, omniumque corporis H. liquorum laudabilium fluxilitatem ad vitalem motum adeo neceſſarium concedit &c.

§. XVI. Proxima terræ Sileſiacæ conſideratio. Hæc rurſus ad ſalubritatem ſimul conferendam aptiſſime ſe habet, nam neque generatim laquendo humidior juſto neque aridior, ſiccior, ſteriliorque &c. deprehenditur, utiliſſime in commune commodum, optime mixta, ac temperata. Mite ſat alendis proficuis frugibus ſolum eſt, & amica hinc arvis Sileſiis Ceres, nec tamen tota nimis pinguis eſt atque viſcida, quæ ſalubritati poſſet obeſſe, quoniam ut apud Medicos in Confeſſo eſt, ejusmodi ob lenta, craſſaque effluvia, que aeri ſemper immitit, non pot-

eſt

eſt eſſe ſatis ſalubris. Exemplo Sardinia Inſ. ſit, dequa notiſſimum eſt, eam fertiliſſimam eſſe, ſed & inſaluberrimam, quare Cicero, a quo romana eloquentia exiſtit, Q. fratrem monet notanter, ut diligentiſſime valetudinem curet, licet optima utatur, cogitet tamen ſe in Sardinia eſſe, atque hinc quoque quendam Sardoum Tigell. hominem patria ſua peſtilentiorem in epiſtolis nominat: Taceamus quod hæc ipſa ejusmodi licet fertiliſſima tellus proferat vegetabilia alimentoſa & fruges non adeo ſalubres & ſæpius frumentacea eteſculenta venenata ut lolia temulenta & fungos deleterios &c. atque rorem vermiculoſum &c. Vel in vulgus notum eſt, frumenta v. gr. quæ in agris & collibus ſiccis qui non rari hinc inde in Sileſia ſunt, ſuccreſcunt, rarius a vermibus corrodi, rariusque ſitum contrahere atque corrumpi, atque liquores exinde paratos rarius aceſere pollinem & tandem panem quoque longe ſubtiliorem, tenuiorem, leviorem adeoque ſalubriorem concedere iis, quæ in agris humidioribus, limoſis, viſcoſis ſubnaſcuntur. Exinde quoque colligitur Sileſiacam terram, quia bene temperata, frumentorum quoque ſalubritatem in cibis tandem adhibitorum afferre hominibus. Nec inanis hæc ſaltem eſt conjectura, ſed fidem experientia implet, ſiquidem per totam fere Sileſiam bonus, palato gratus, levis, rarus bene nutriens paratur panis. Nemini Sileſiorum & vicinorum facile præ aliis ignotæ ſunt, Landshutenſium & Vratislavienſium ſimilæ adeo celebratæ & panis ſic dictus bis coctus & Schwidnicenſium ac Hirſchbergenſium panes & varii generis placenta. Nec in poſtremis eſt, quod Sileſii ubique fere locorum pollinem parare ſoliti ſint molis aquaticis, quæ pnevmaticis, tenuium & æqualium magis partium, farinam & talem quoque dein panem concedentem, adeoque ſalubriorem, conficiunt. Ex frugum generibus illud adhuc nominandum, quod Sileſiæ fere peculiare eſt, Schwaden dictum, graminis mannæ ſemen. hoc enim milio, oryza longe facilioris digeſtionis bonæque nutritionis eſt, ut enim ſubtilitate ita & ſalubritate illam antecedit, id eo non ſanis ſolum ſed & ægrotis & valetudinariis prouſu familiari & cibo commendandum.

§. XVII. Amplius dicentum eſt terram Sileſiacam arboribus atque

atque fruticibus, plantis, herbis, ac floribus aromaticis, reſinoſis, balſamicis, bona effluvia ſpirantibus adeoque valde ſalutaribus ſalubritatem aëri quoque addentibus & quæ ad valetudinem tuendam quovis modo adhibita admodum proficua ſunt, feraciſſimam eſſe atque luxuriare. Latus campus hic panditur de illis verba faciendi, quæ ambroſios ut ajunt ſpargunt adores & tam ſalubria in aerem effluvia mittunt, quam quæ ad ſalubritatem inter alimenta & medicamenta adhibita hominibus ſymbolum ſuum conferre poſſunt, Sed quoniam tractatum, nec mediocrem de his conſcribere quis poſſet, plura non addamus, & B. L. ad Schwenkfeldii librium, quem de vegetabilibus Sileſiæ conſcripſit, remittamus. Hic ſaltem abietes, fagos, betulas, pinos, quæ totæ antiſcorbuticæ, quæ arbores cæduis ſylvis exoriuntur, quarumque eximia & perennis viriditas eſt reſinoſa & balſamica vis, ut nec bruma ſæviente eæ algeant, areſcant & deleantur, & pauca in Medicina vegetabilia angelicam gentianam, ſerpentariam, carlinam, ſerpillum, acorum, calamum aromaticum ac bina iſta quarum alterum agris Sileſiacis opimis Vratislavienſibus præſertim, alterum montibus ſudet: quaſi propria ſunt, bulbum nempe majalem & rubiam tinctorum, quibus Sileſia abundat, nominare vellemus, confecta res eſſet ſatis. De arboribus adhuc in Sileſia frequentibus betulis & pinis his oris notandum venit, illas vernali interdum tempore pulverem citrinum non inutilem ac bonum fumare ut pluviæ mixtus pluviam ſulphuream referat, aut terra ſubtili lutea pluiſſe videatur, dequo alias etiam videndus Crugner im chymiſchen Tannenbaum; talem pluviam & in aliis locis obſervaverunt alii, exemplum vide apud Agricolam lib. V. de ortu ſubter. p. 552. Seorſim dicendum in ſylvis Niſſenſis Ducatus comam ſubtilem rubellam ſaxis & lapidibus adhærere moſchi odorem referentem, quæ a nonnullis ſpeciatim pro arcano in calculo veſicæ habetur. Ejusmodi quoque lapides odoriferi violarum ſvaveolentium ſpirantes odorem, in Ducatibus Jaurovienſ. & Svidnicenſ. montoſis in locis præſertim in montibus riphæis & circa arcem Kinaſt ipſas thermas Hirſchbergenſes ſpectantem magna in copia inveniuntur. Interim addendum adhuc

convenit, ſimul, herbas plantasque ſalubres ex humo ſalubri creſcentes & paſcua & pabula ſalubria pecudum domeſticarum & agreſtium, ferarum ut & altilium, nec non reptilium, limacum &c. carnes ſalubres quoque concedere, quæ in cibis deinceps ſapidas eſcas & ſalubre nutrimentum præbent; æque ac frumenta fructus, plantæ, herbæ & olera ſalubri in ſolo creſcentia & piſces in aquis capti ſalubribus, quæ omnia jam apud Medicos ſunt in confeſſo, adeo ut jam non neceſſe habeamus longius petere hujus rei probationem. Unicum duntaxat teſtimonium addamus, quod de vervecibus Galliæ Narbonnenſis Quercetan. Diæt. Polyh. S. III. c. 4. p. 430. refert: Hos in ſterilibus atque thymi tantum ſerpilli & id genus odoriferarum herbarum feracibus paſcuis educatos, carnes ſapidiſſimas & ſaluberrimas atque lanas etiam pro conficiendis veſtimentis optimas præbere, quod & in Sileſiam noſtram, quadrat apprime, ſiquidem & lana Sileſiaca tenuis & præſtantiſſima eſt. Hic quoque mentio licet brevis facienda eſt foſſilium, & quæ ex terra oriuntur, huic titulo adſcribenda veniunt. Terras ſigillatas ſi nominaverimus Sileſiacas adverſus varios morbos in foro medico uſitatiſſimas ſatis jam erit, inter quas & celebratiſſimæ notiſſimæ ſunt terræ ſigill. Strigenſes a Joh. Montano celeberrimo Medico primum inventæ atque deſcriptæ & a Sennerto terræ lemniæ & melitenſi prælatæ, quippe copioſam ſubtilem oleaginoſitatem in ſe continent pro acrimonia & ſpiculis ſalinis morbificis malignis venenatis infringendis, & in affectibus cordis, febrilibus, malignis, dyſenteria, diarrhæa, morſibus animalium venenatis, peſte &c. apprime utilem. Poſt has Lignicenſes, Goldbergenſes, Schwidnicenſes, Jauravienſes, Jenewizenſes, Seichavienſes, Brechelwizenſes, Haſalienſes, Kupferbergenſes, Reichenavienſes, Maslovienſes noviſſime inventæ &c. laudandæ.

§. XVIII. Nec intermittamus de cereviſiis Sileſiacis dicere atque innuere, iis non ſolum guſtui gratis, ſed & ſanitati admodum conducibilibus non adeo craſſis, viſcidis, nec ſulphureis, vaporoſis, ferocibus & temulentis caputque gravantibus Sileſiam abundare, cum ex levioribus & purioribus aquis, bo-

nis

nis frugibus, & in laudabili aere a quibus gratiam & ſalubritatem recipiunt decoquantur, nec lupulo nimis ſaturentur, quæ & ſubtili gratoque acore linquam titillant & digeſtionem, diluitionem & diſtributionem alimentorum & nutritionem maxime promovent, addunt, faciliusque per vaſa tranſeunt & excernuntur. Quædam quondam celebratiſſimæ fuerunt, multæ adhuc hodie ideo maximo in pretio habentur. Omnium primaria hoc nomine adhuc fere hodie eſt ſtrigavienſis, ſequuntur Vratislavienſes, Schœps (de qua Celeb. D. Heinricus Muhlpfortius integrum tractatum conſcripſit) & Lâmmel dictæ Lignicenſis triticea, boni nutrimenti, Golbergenſis & Haynovienſis quæ ſingulari levitate & diuretica virtute ſe commendat, caput nullo modo gravat, & quæ alias longinq; ideo eſt tranſvecta. Proximæ his ſunt multæ aliæ in Ducatu Jaurovienſ. boleslavienſis, quæ ex famigeratiſſimo fonte Quekenſi paratur, & ideo in panegrico Sileſiæ Pancratio Vulturino Patavii olim edito celebrata, & girsdorffenſis, boberersdorffenſis, ſpillerenſis, voigtdorffenſis, ſeiffersdorffenſis, ſvidnicenſes & ſteinavienſis, olim alias adeo decantatæ. In Ducatu bregenſi bregenſis & præſertim Arcis dicta, ſchwanizenſis, ketzendorffenſis jam karolimarckenſis, mankſchuzenſis, in Ducatu Teſchinenſi adeo decantata & a vicinis Hungaris præſertim quæſita Maznoz vocata ac Oppavienſis, quæ primo loco nominanda fuiſſet, martiana dicta, cujus tanta commendatio eſt, ut referente Hagecio ſæpius tam præſtantiſſimi medicamenti, quam boni alimenti expleat vicem, ut plures alias ſileamus, laudandæ ſunt. Hoc quoque ſcire licet, Sileſios quantum mihi equidem notum eſt, pollentam ex qua dein cereviſiam decoquunt, ut plurimum & ſæpius igne torrere quod optimum eſt, rarius aere, quod minus laudabile; cereviſia enim ejusmodi expollenta aere torrefacta parata crudior eſt & obſtructiones &c. nauſeam potiſſimum gignit. Ad cereviſias magis accedit potus multis Sileſiæ oris haud infrequens ex branca urſina paratus proficuus ac bonus, quem Sileſii a Polonis ac Litthuanis acceperunt. Grunbergenſia vina, Croſnenſia, Guravienſia, Bethanienſia, Carlatenſiaque &c. ut & Winzigenſia, Parchwizienſia quamvis hæc bonitate illis inferiores cenſeantur, licet palato

equidem ob acerbitatem non arideant & venalia ideo opus habeant ſuſpenſa hedera; tamen cum contra arthritidem, podagram, calculum ſcorbutumque &c. commendentur ſanitati non æque ſunt adverſa. Nam in vinorum delectu, medico reſpectu, non tam regionis, neque grati palato ſaporis ratio eſt habenda; ſic v. gr. vinum omne in deliciis alias habitum, ſive ſit Hungaricum, ſive Rhenanum, Moſellanum &c. ſive etiam infimæ claſſis nomines & quod a delicatis reſpuitur, quod in locis peraltis, ſaxoſis, aſperis, ſalebroſis, aridiſſimis creſcit, ſanitatis conſervatione, podagræ calculique (communium pediſſequorum &c. præſervatione longe præfertur eo, quod in locis pingvibus, lutoſis, terreſtribus magis & a flumibus remotis ſubnaſcitur. Ideo vinum auſtriacum quoniam per multis in locis in planis agris ac in viſcido ſolo ad inſtar frumenti creſcit non poteſt eſſe ſalubre, ſed arthritidem fixam, calculum, obſtructiones viſcerum internas cauſatur, illud vero quod in montibus præaltis & aridis proxime ad Danubium ſitis profertur ut Nusdorfſenſe &c. bonum & ſalubre eſt. In Hiſpania circa Madritum & in Andaluſia vinum quod creſcit, minus dulce eſt atque auſterum, ſaluberrimum tamen præ aliis omnibus vinis Hiſpanicis, dulcibus, habetur. Sic notum vinum Jenenſe ob hanc rationem ſapori æque ac Sileſiacum minus gratum, peregre transfertur etiam ad illa loca, quibus Rhenanum atque Franconicum uberrime affluit, ubi contra podagram & calculum, quos a dictis metuunt, loco remedii bibunt, de quibus teſtatur celeberr. Shelhammerus de natura p. 229. quod nimirum vina Jenenſia recentia cruda ſint, vetuſtiora vero calidiſſima & craſſa, tartaroque ditiſſima, quod autem arthritidem non producant, ut nemo unquam indigenarum & qui a peregrinis abſtinet ea laborans oſtendi potuerit, & quondam jam Gregorius Groitſchius in Salæ fluvii deſcriptione. Vina ſalica præſertim Jenenſia nobilia & præcipua laude digna cenſuit. Quippe ejusmodi licet crudiora tamen tenuiora ſubtiliora aquaſiora ſunt atque plus ſalis minus olei & ſulphuris minusque viſciditatis ut quidem vina ſect, frontiniac & multa ex hungaricis & educibilem quamvis uberiorem præ aliis longe continent tartarum, qui pro varietate

tate vinorum ſe varie habet omnis & vel ad lapidis vel luti vel calcis naturam accedit. Tartarus vero vinorum Sileſiacorum non adeo eſt ſpirituoſus ac aliorum ſed craſſior magis qui in prima & ſecunda digeſtione facile ſeparatur, per alvum & urinam ſecedit ſimulque alias materias craſſas ſecum excernit, hinc magis diluunt, ſitim ſedant, abſtergunt, humores pituitoſos & bilioſos temperant, tollunt ac ejiciunt promte, & per anguſtiſſimos canaliculos citius faciliusque tranſeunt, ſomnum placidum procurant &c. nihilque craſſi, heterogenei multorum magnorumque morborum rudimenta ac incrementa in corpore poſt ſe relinquunt. Vina enim quæ continent plures partes phlegmaticas & tartareas, acidulas, virtute laxante & diuretica pollent, quæ vero plures oleoſas ſulphureas poſſident forti odore & ſapore imbuta non tam facile per corpus tranſeunt ſed diutius manent, ſangvinem augent & plethoram ingenerant corpusque ex agitant atque exſiccant. Atque morbi tartarei ut podagra & calculus ex emunctoriorum obſtructione proveniunt & viſcoſitatem ac denſitatem pro fundamento agnoſcunt, arthritis etim plerumque a ventriculi debilitate, ſpirituaſcentiæ ſanguinis defectu, circulo ſegniori ortum ſuum ducit, vinum autem tale dilutum magis per renes morbificam materiam educit ventriculi quoq; vitia emendat, quare qui ejusmodi vina bibunt, non colligunt in ſtomacho & inteſtinis maſſaque ſanguinea ejusmodi. Adhoc vina talia auſtera & acida corroborant ſtomachum laxum, minus officiunt cerebro, ut quidem dulcia, hiſpanica &c. adſtringunt & minus calidos inebriantes & temulentos fumos exhalant. Talia etiam ſunt vina in Miſnia Jeſſenſia & Gombergenſia in pura arena naſcentia, Bensheimenſia & auerbacenſia in ſtrada montana &c. Veteribus ejusmodi vina jam erant maxime commendata & oligophora dicebantur. Ipſe Hippocrates de rat. victus in acutis præfert ejusmodi vina & dulcia damnat, quod hæc tumores hepatis & lienis augeant & ſangvine copioſo ac craſſo partes has infarciat. Experientiam de noſtris vinis Sileſiacis (ſi apud te valeat) allegat Colerus in Oecon. rurali & domeſt. lib. 2. cap. 139. Alia adhuc ſc. experientia mihi jam occurrit, quam quidam celebris his oris Practicus mihi tran-

 ſcripſit,

ſcripſit, quod vinum Croſnenſe in ſpecie in cordis palpitatione mira præſtet, quæ virtus alias moſellanis maxime attribuitur. Laudatio noſtrorum vinorum inſuper quoque exſtat apud celebr. C. B. Behrens in ſelect. diætet. p 365. §. 32.

§. XIX. Addendum & commode convenit cibis veſci Sileſios in univerſum utplurimum ſalubribus, pecudum & avium ſylveſtrium, montanarum, campeſtrium & domeſticarum, imprimis turdorum, alaudarum, perdicum, attaginum, caponum, pullorum gallinaceorum, gallopavonum, leporum, & piſcium ſaxatilium, truttarum, apuarum, (Gründlinge) percarum, mullorum, thymallorum, gobiorum fluviatiliorum, aſchiorum, luciorum, præſertim cancrorum &c. carnibus, & qui aliis præferuntur, ſiquidem Sileſia alit ejusmodi ſat magna in quantitate, & quæ forte deſunt, ipſi ex vicina Bohemia atque Polonia importantur. Aves paluſtres ut anates atque anſeres magis reſpuuntur in Sileſia. Carnes imprimis agninæ, vervecinæ, & bovinæ & vitulinæ recentes ſapidæ ibi ſunt & laudatiſſimæ, & frequenti in uſu ſunt ut & hædorum caſtratorum & caprarum juniorum carnes ſal tam volatile quam fixum augentes, unde vigor ac vivacitas. Inter hæc eſculentorum genera farcimina, lucanicæ Schwidnicenſes & Jaurovienſes, quia palato admodum gratæ maxime laudantur. Suilla caro, quam Hipocrates de rat. vict in acutis S. IV. optimam & præſtantiſſimam dixit, plebis & opificum menſæ familiarior. In ſpecie dicendum eſt, quod verveces in parte præſertim Sileſiæ cis Oderam educati & enutriti, multo in pretio ſint, adeo ut etiam multæ greges eorum in vicinam Saxoniam educantur, ſiquidem non modo ſapidiores eorum carnes ſunt, ſed & ipſi majores, ſaniores & longæviores, nam oves noſtræ Saxonicæ, miſnicæ, quæ utplurimum in paſcuis & agris planis, declivibus & humidis aluntur, ſæpius ægrotant, & vel duorum annorum ſpatio moriuntur. Nec deſunt alia, quæ in victum frequentem Sileſiis veniunt bonitatis ac ſalubritatis nota prædita obſonia, olera fructus, endivia, braſſica rubra (qua loco medicinæ populus Romanus DC. annus uſus eſt, teſte Plinio Lib. X. c. 9.) ut & naſturtium paluſtre, chærefolium, cichorium, ſiſara, rapæ recentes ac ſiccatæ, raphanus major minorque, petroſeli-

num

nium ejusque radices, quæ ſalubria vegetabilia partim pituitoſam, craſſam materiam reſolvunt, partim humectant, lubricant, expectorant, diaphoreſin, alvum & veſicam ſtimulant, partimque aperiunt atque alio modo egregie proſunt &c. In Sileſiæ montoſis in locis Svidnicenſis Jauroviensisque tractus caſei parantur caprini, mollium, ſubtilium rariorumque partium & delicatiſſimi, quos Joh. Langius laudavit eosque imprimis pro ſecretione lotii aptiſſimos cenſuit. De caſeo notum apud eruditos alias ex Plinio eſt N. H. lib. XI. c. 42. Zoroaſtrem in deſerto per annos 20. caſeo ſaltem vixiſſe, ita ut ſenectutem non ſentiret. Ut inſignes in Sileſia cibi, ita & eos præparant Sileſii, ut ſanitati bene ſint accommodati; modicis quippe aromatibus, imprimis zingibere, croco, nuce moſchata, ſalvia, majorana, lauri foliis & baccis, roremarino, aniſo, fœniculo, allio, baccis juniperi, non equidem pipere nimio aliisque nimium irritantibus, ut Poloni vicini, ſaleque recte condiunt eos, quantum nimirum diſſolutioni, digeſtioni, & diſtributioni alimentorum, excluſioni recrementorum, flatuum diſcuſſioni, & conſervationi a corruptione, ſanguinis generationi & diſſolutioni, ſpirituumque animalium ſecretioni ſufficit. Inter cibos etiam amant imprimis ſaccharum, mel atque butyrum recens, & lacticinia, paſſulas majores & minores, amygdalos, limonia condita, cappares, quæ ſanitati proficua obſonia ſunt, ſiquidem mel potenter viſcidum reſolvit, putredinem arcet, nutrit, temperat, laxat alvum, urinam prolicit, excretionesque omnes ſtimulat, longævos facit. Fertur ſolo mellis odore Democritum Philoſophum per dies aliquot produxiſſe vitam. Atque Plinius narrat lib. VIII. c. 45. & lib. VI. c. 28. & 30. gentes ſolo lacte viventes ſanos longævosque eſſe, Cardanus pariter de ſubtil. lib. 9. de animal. pag. 656. vitam longam lac facere perhibet Galenus Lib. V. de ſanit. tuend. c. 7. mentionem facit viri cujusdam, qui ultra centum annos vixit ſolo lacte nutritus. Lactis commendationem quoque colligimus ex Tacito, Juſtino, Cæſare, Saluſtio. Helveti atque Belgæ lac in deliciis habentes idem loquuntur, qui ſani, vegeti ac corporis proceritate & robore præditi conſpiciuntur. Butyrum pariter recens cum pane ſumtum bene nutrit, aci-

dum

dum & acre in primis viis egregie temperat, anxietates præcordiorum, vertiginem, capitis dolores, virium exſolutiones avertit & præcavet, morboſa aeris effluvia deſtruit, & multum ideo in conſtitutione aeris epidemia multum valet. Inter potuum genera hic juxta cereviſiam, quam frequentius roremarino, caryophyllis aromaticis, cinnamomo, cort. citri & ſimilibus condiunt, hungaricum vinum bonæ notæ hydromel &c. & inferioris conditionis hominibus juxta aquam bonam, cereviſia ſecundaria, ſerum lactis caprinum, vinum aduſtum juniperinum maxime &c. ſanitati ſat conducibiles potus frequentiſſimo in uſu ſunt. Amant & præ aliis cibos aſſatos & paululum duriores, qui ventriculum firmant, & habitui corporis robur addunt. Aſſata enim præſertim præter robur, quod ventriculo addunt, melius molleſcant, & digeſtione ſolvuntur, levioremque licet parciorem materiam præbent; vim elixorum vero in juſculum maximam partem abire, jam Galenus de alim. facult. obſervavit, unde juſcula nutritiva, carnes vero concoctæ non ita faciles fiunt, oleoſum enim principium aſſatione ſui juris fit, ex admixtarum partium vinculis evolutum & igne exaltatum. Ex reliquis eſculentorum generibus uſitatiſſima ſunt ex tritico non excorticato & juſcula furfuracea, quæ ideo præſertim laudanda, quia tunicam inteſtinorum villoſam egregie abſtergunt. A ſalſamentis, oleribus ſimilibusque prandium incipiunt, (quod Celſus voluit lib. I. c. 3.) & carnibus cibisque aliis paulo durioribus incipiunt, juſcula ſequuntur. Potionibus inſuper frigidis magis quam calidis ſunt adſueti, nec ita male quidem, quippe calidi potus glutinoſiores nutribiles partes nimium attenuant, fluidiores & tenuiores reddunt; frigidi vero bilioſas cruditates deſtruunt, condenſant colliguntque laudabiles partes. Coeterum in victu magis ſimplicitati ſtudent. In coeteris deniq; diætæ partibus laudabilem quoque conſuetudinem ſervant; ſic v. gr. balnea calida & frigida & corporis exercitationes, per modicos labores, ambulationes, quandoque honeſtas ſaltationes, breviaque recreationis gratia itinera ſuſcipiunt, quibus ad ſanitatem conſervandam, valetudinem recuperandam & longævitatem efficiendam nihil magis neceſſarium nihilque magis utile eſt. Fre-

quen-

quenter quoque in ædificiis & conclavibus ſuis ſuffumigia ex baccis & ligno juniperi inſtituunt. &c.

§. XX. Si ulterius cauſas ſalubritatis particulares magis ſcrutari vellemus, aliæ plures nobis ejusmodi præſto eſſent. Sic v. gr. non in poſtremis eſt, quod multis in locis, oppidis Ducatuum Jaurovienſis & Swidnicenſis, imprimis Hirſchbergæ, Landshutæ, Schmidebergæ, Greiffenbergæ, &c. & circumjacentibus pagis, pro linteaminibus candefaciendis, quibus neceſſitas pariter ac utilitas, his oris, exterorum non veteris modo, ſed & novi orbis Mercatorum & ampliſſima commercia & pretium fecit, frequentes & quotidianos ignes ſtruant ex lignis abietum, pinorum, fagorum, juniperi & ſimilium, reſinoſis & balſamicis, qui non ſolum aerem purgant, ſed & ipſum ejusmodi balſamicis reſinoſis, oleoſis, ſubtilibus, ſalinis volatilibus ſpirituoſis, acidulis, quæ ſalubria ſunt, imprægnant effluviis. Per ignem enim corrigitur aeris quies, gravitas & intemperies, ut in foro medico notiſſimum eſt, ſaluberrima ea eſſe loca & tuta a morbis graſſantibus, putridis, malignis, peſte &c. manere, in quibus multi accenduntur ignes. Vix mihi tempero quin unicum ſaltem exemplum adducam: Fertur, peſtem quæ Anno 1556. in Venetos eſt multa hominum ſtrage vulgata, Inſulæ 2. Mill. Venetiis remotæ Muran. incolis pepercisse ideo, quia omnes artem vitriariam tractaſſent & fornaces hinc quotidie inſtruxiſſent. Non ſolum etiam Jaurovienſi & Svidnicenſi; ſed in aliis, ut in Meziborienſi Diſtrictu &c. multæ fornaces quotidie ſuccenduntur ab iis, qui vitra conficiunt. Alibi & Brontes, Steropesque, vulcanios in ferrariis officinis, quæ atmoſphæram ab omni contagio tutam ſemper tueri dicuntur, ut Girsdorffii, Schmidebergæ, in Saganenſi, Meziborienſi &c. ditione tractant labores. Ne alios hinc inde longius ignivomos caminos memoremus, ad quos pertinent etiam in Ducatu Glogovienſi in loco Neuſalz inde dicto, & in Oelsnenſi in pago Oſſen &c. ſalis coctura &c. In Jaurovienſi & Svidnicenſi multis in locis, Kauffungæ, Seidendorffii, Rursdorffii, Lauterbachii, Kammerswaldæ, Apendorffii &c. fornaces calcariæ multæ habentur, in quibus calx ex ſaxis calcariis fortiſſimo igne paratur &c.

§. XXI. Hoc quoque ſalubritatis momentum adducamus, quod ab ipſarum urbium, oppidorum & ædificiorum & conclavium habitudine, diſpoſitione & conſtructione deſumitur. Licet oppidorum Sileſiæ domus magna ex parte ligneæ ſint, eæ tamen firmos craſſosque parietes habent, qui contra aëris quasvis injurias, inhabitantes ſatis tutos præſtant atque immunes, quæ ædium conditio loco notabilis præſidii eſt, hinc Cartaginenſes, ut ſe contra aëris ventorum, imbrium & maris halituum inclementiam magis munirent, parietes pice obducebant. Multæ etiam lapideæ ſunt, quæ optima quidem domorum conditio eſt: Siquidem civitatum majorum ædificia ex lapidibus tota fere exſtructa ſunt, & concamerationes non raræ. Quoniam lapides in Sileſia hinc inde maxime montoſis in tractibus magna copia eruuntur. Sunt quoque in univerſum propemodum ædes privatæ Sileſiacæ, ſpatioſæ & amplæ in longum latumque patentes, quorum faſtigia recta inſurgunt, neque tecta prominent, ſic aërem neque ſuperiori, neque inferiori parte concludunt, ſed libere transmittunt. Sicque etiam in iis conclavia ac cubicula eundem in modum ſunt comparata, ampla nimirum ſpatioſa & alta majoribusque feneſtris ornata. Plateæ in civitatibus bene ſunt ordinatæ utplurimum & latæ, ut aëre ventisque debite perflari & effluvia heterogenea, quæ quotidie affluunt ventilari atque ejici poſſint, frequenterque per eas interfluunt rivi ſordes & excrementa eluentes ſecumque abripientes. Hoc nomine præ omnibus aliis celebres, Sileſiæ Caput Vratislavia & Niſſa Schwidniciumque ſunt, quæque hac gloria urbi Panormitanæ, Lutetiæ Pariſiorum aut Lintzio Auſtriæ vix ceſſerint, quæ omnia ad ſalubritatem civitatum faciunt multum. Confer. Diſſert. Præſid. de Aëre Lipſienſi §. 6. Inſuper Sileſii munditiei inhabitationibus ſuis atque plateis ſtudent, ut ſordes frequenter ejiciantur atque decenter, ob quarum foetorem putredinoſum multi putridi morbi atque peſtilentes non raro ſunt exorti. Exempla petantur v. gr. de Vienna Auſtriæ a Gerbezio in Chronol. Med. p. 125. De Lutetia Pariſiorum & Toloſa Gallor. Dimerbrokio de peſte p. 154. Palmario in epiſt. & præfat. in Libr. de febr. peſtil. de Con-

ſtan-

ſtantinopoli ab Heberer Lib. 2. Servit. Ægypt. c. 48, p. 303. Hinc hac in re veteres Romani cautiſſimi erant, refert enim Halicarnas: apud eos conſtitutos fuiſſe Ædiles Plebis, quorum officium fuit, ut munditiei urbis proſpicerent atque curarent, ne aëri per vias publicas, cloacas, aquæ ductus, qui adeo ſumtuoſiſſimi erant, immundities quædam accederet, quam legem ſalutarem etiam Jure Conſulti adhuc retinent atque injungunt, vid. Gloſſ. in l. 21. §. 1. ff. Stryk. de Jure ſenſ. D. 5. c. 2. n. 32. &c. Hinc hunc laudabilem morem ut ſervent a Magiſtratibus utpl. publicis legibus cautum eſt, ne impuritates in vias publicas ejiciantur, quam legem diligentiſſime imprimis Bregenſes obſervant, vid. Topographiam allegatam Sileſiæ p. 136. Ad hoc commodum facit diſpoſitio pagorum in Sileſia, qui diſperſas hinc inde domus habent, ad quas fumi ex fimi cumulis & pecudum ſtabulis &c. in vicinia congeſtis non attingunt &c.

§. XXII. Neque deſunt multæ ſalubritatis in Sileſia notæ ex quibus a poſteriori magis eam, humores bene ſolutos, dilutos, temperatos, bene mixtos partes ſolidas laudabiliter ſe habentes, cognoſcere poſſumus. Nam fruuntur Sileſii, ut plurimum bona conſtantique ſanitate. Sunt vegeti, proceri, alacres ac perveniunt ad ſummam virentem vegetamque ſenectutem Neſtoreosque annos; Conf. Fr. Lucæ chronic. Sileſ. p. 2139. nam ut eleganter Hippocrates dixit Lib. de flat. mortalibus vitæ ægrotis vero morborum potiſſimum aër eſt autor. Inter longævos Sileſios præſertim eminet nobilitate ac virtute Clariſſimus G. de Zedlitz, qui 108. annos feliciſſime attigit, atque Familia Kretſchmeriana Hirſchberga oriunda ac florentiſſima, ex qua Pancratius Kretſchmar 78. ejus Pater Jacobus Kretſchmar 90. avus ultra 100. proavus 120. annos vegeti ac ſani attigerunt. Inter horum exempla quoque notabile quoddam occurrit de ruſtico quodam in pago Rothe prope Oelsnam cui cum annum 64. ageret cani defluxerunt & capilli ſublutei iterum & anno 78. ſuæ ætatis dentes denuo pronati ſunt vid. Sinapii Oelsnogr. P. II. p. 414. Morbi acuti & contagioſi raro videntur in Sileſia, etſi alicubi locorum oriantur haut la-

te ſerpunt aut diu regnant, ſed brevi iterum evaneſcunt. Neque adeo morbis chronicis & diuturnis pertinacibus detinentur Sileſii etſi detineantur iis atque aliis potius ex prava, immoderata atque perverſa victus ratione, nimioque exceſſu, quam ab aliis cauſis per ſe laudatiſſimis ſunt deducendi. Prædití & ſunt Sileſii concinna & eleganti partium corporis compoſitione & habitu externo corporis optimo atque formæ bonitate naturali, venuſtate, robore, colore faciei, ut plurimum candido, nitido, vivido paululum rubicundo & florido, imprimis, qui montoſa & alta loca incolunt (adeo ut ſvaviorem colorem ibi ſenſim acquirant alii) ut & vocis claritate, hinc Hippocrates Phaſianos præ aliis graviſſime loqui ob aëris craſſitiem & aquas paluſtres dixit. Gaudent etiam Sileſii laudabili corporis temperamento ſive particularum ſanguinis illa varietate, temperatione & motione, quæ incolatus regionum ſive aëris, aquæ & locorum atque juxta hæc victus rationem & conditionem ſequuntur, in quo blandus ſanguis abundat; in effrenos tamen motus minime pronus. Atque parum cum Clariſſ. Curæo ac Vratilsl. Collegis cenſeo abeſſe quin ad ſanguineo-cholericum ſi valde temperatum id exiſtimes Sileſiorum temperamentum accedat, illud ſcilicet, in quo ſanguis ſubtilis & fluidus ſatis, pori & interiores canales & vaſa, per quæ ille movetur modice, ampla reliquæque partes ſimili modo ſat ſpatioſæ atq; extenſæ, non nimis conſtrictæ, neque nimis relaxatæ ſunt, adeo ut vividus, moderatus ac bene temperatus, fortis tamen magis quam lentus exinde oriatur ſanguinis humorumque motus ita in ſpecie ut juvenes illo, ſenes hoc magis conſpicui ſint. Indicium ſalubritatis quoque mulierum fœcunditas præſertim habetur, de qua fœminæ Sileſiacæ quoque jure gloriari poſſunt, ut alias ſalubritatis regionum jam non longius adducamus notas, quæ de Sileſia prædicari quoque poſſent.

§. XXIII. De ſalubritate Regionum haud dubitanter ſuſpicari licet, ſi non modo corpore, ſed & animo valeant incolæ. Ingenium enim dependet a conſtitutione & diſpoſitione corporis, quæ ordinario dependet a conſtitione terræ & climatis, aëris

ris, aquarum, & mores regioni reſpondent. Hac de re Hippocr. jam loquutus eſt Lib. I. de diæt a Sect. 32. perhibens aëris regimine homines ſapientiores & ingenioſiores reddi & Lib. de flat. Sect. 20. §. 3. opinatur prudentiam in ſanguine conſiſtere, atque Galenus variis in locis idem demonſtrat & ſcitiſſime explicat: temperamenta, quæ regionum conditionem ſequuntur ad peculiares mores & inclinationes diſponere, quod & eleganter ſatis Ovidius II. de Pont. el. 7. 15. expreſſit:

Temperie coeli corpus animusque juvatur.

Qualis enim aër, cibus & potus tales etiam ſunt humores ac ſpiritus, qui ex his ſuam ſumunt originem, ac quales hi ſunt ad tales etiam mores feruntur homines. Ab inſalubri aëre & victu animus quoque turbatur, aëre enim v. gr. craſſo & humido conſveta & debita evaporatio capitis totiusq; corporis impeditur, impuritatesque excernendæ retinentur, quæ dein cum ſanguine iterum unitæ totam humorum craſin & temperamentum cerebri præſertim obnubilant atque deperdunt, ex quo ſpiritus craſſi inertesque exſurgunt, conf. Highmorus Lib. III. anat. diſquiſ. P. I. c. 9. p. m. 22. In paluſtribus, uliginoſis, declivibus, planis locis degentes, corpore animoque minus præſtantes; in altis, montoſis, aſperis ſiccis ex utroque valentiſſimi, fortes, bellicoſi, acuti ingenii &c. habentur, de quo in noſtra Europa, vel ſola Helvetiorum Natio teſtatur. Videbis alios alibi multos craſſo ad inſtar Boeotum in aere natos, inter arcadica pecora nutritos, in regione aereque thebano educatos, alios a mendaciis fallaciisque Cretenſium non abhorrentes, Siculis, Sardis, Ætolis, Numidis, Chiis, Cappadocibus, Cilicibus pejores &c. unde ſine dubio factum eſt. quod ſecundum illud: omnes Inſulanos eſſe malos, Plato 4. de Lege, ut civitates 80. Stad. a mari diſtent, voluerit. Rurſus alios alibi ex Attica Ægyptiaca, Arabica, Syriaca tellure, quæ ſicca, arida, ſalebroſa, & ſaxoſa, & ubi aer ſubtilis & aquæ leves, profectos reperies, qui puriſſimo tenuique coelo fruuntur, & ex quibus alias per longas temporum ſeries adeo multa tantaque egregia, acutiſſima atque felicia ingenia Heroum, Doctorum, Sapientum prodie-

 runt.

runt. Noſtris adhuc temporibus ob hanc ipſam rationem in noſtra Germania Tirolis, Carinthiæ & Stiriæ ſuperioris &c. vid. Gerbezius in Chronol. med. p. 23. in Hiſpania Biſcajæ, Galliæ Provinciæ Lemovicenſis &c. incolæ ſtupidi habentur. E contrario veteres quondam communi velut conſenſu Aſiaticos facilitate morum & humanitate cæteros ideo ſuperare contendebant. Hodie plurima in noſtra Germania loca, Gallia atque Anglia præſertim hanc laudem, hanque gloriam ſibi vindicant. Hæc cum Sileſia noſtra apprime quadrant, & cœlum Sileſiacum beatiſſimus ingeniorum pater nominandus. Quemadmodum enim felici ac commodo ſitu gaudet, quod per ſeries hucuſque eſt recenſitum, ita & morum facilitate inhabitantium celebratur. Nam Sileſii, ut perſpectum eſt, probitate & jucunditate morum, ingenua & integra mente, candore, æquitate, veracitate, comitate, ſvavitate, integritate, facilitate, lenitate, urbanitate, humanitate, affabilitate, amabilitate, propenſione in omnia honeſta præditi ſunt, & pietatis, religionis cultusque divini amantiſſimi & obſervantiſſimi, adeo, ut quidam ſuperſtitionis plurimos eorum nota mallent notare. Vera bonitatis ſimplicitate, cujus vix alibi dicitur nomen, & fidei veterum Germanorum ſunt obſervantiſſimi, ſecundum verſum:

Moribus antiquis reſtat Romana Virisque.

Siquidem nuda boni viri verba multis apud eos æquiparantur, juramentis & plus plurimis ſcripturis & maximis ſigillis valent. Ingenia bona at ſiniſtra nata fortuna ſtipendiis liberalibus libenter juvant ac felicitant, quorum permulta hinc inde in exteris etiam regionibus collocata ſunt. Summis ſuis Magiſtratibus obedientiſſimi ſunt & fideliſſimi. Cæterum & vivunt libenter ſua ſorte contenti. Amant continentiam & frugalitatem ac parſimoniam, quæ magnum eſt vectigal, neque tamen avari ſunt habendi, ut quidem quidam hanc virtutem in illud vitium vertere volunt. Verecundia & pudore in vita, vultuque conſpicui ſunt, quam ob rem rurſus ſiniſtri cenſores non intactos eos moroſitate, torvitate, ruditate ac ſtupiditate falſo cenſent. Temeritatem fugiunt & res ſuas domeſticas diligenter

tra-

tractant. Ingenio conjuncta induſtria & proba ſolertia valent ac ad literas & bonas artes liberales muſicam & poeſin præſertim Germanicam, quæ a Sileſiis unice exſtitit, excolendas, ſunt proni. Herbariæ quoque rei præ aliis cum vicinis Bohemis æſtimatores & cultores, adeo ut matres quoque filiolas in campos ſecum deducant, omnesque herbas, quas exſpatiando offendunt, monſtrent, nominent, uſum explicent, æſtimationemque illarum & curam commendent. Sic & literarum ſtudia multifaria ſtudio habent, atque ea itineribus, quæ in exteros longinque regiones inſtituunt libenter, exaſciare ſatagunt. Philippus Melanchton æquiſſimus noſtratium hominum cenſor quondam apud Henricum Ducem Sileſiæ Ligium palam teſtatus eſt: nullam gentem plures eruditos Viros in tota Germania quam Sileſios, & in nulla alia Germaniæ parte plures ex populo diſcere & intelligere doctrinas. Nec non artium mechanicarum egregie illorum docilia ingenia capacia ſunt. Artem ſimulandi diſſimulandique ſine tamen fallacia eos callere dicitur. Amant munditiem & elegantiam in amictu ſine faſtu. Peregrinos ad acceſſum aut notitiam, conſortium convictumque liberaliter admittunt. Gaudentque aliis benefeciſſe, oſtendunt ſe libentius factis quam verbis, non oſtentatione neque innani ſimulatione. Atque in Sileſia ubique ſæpius nihil molle deprehendes, imprimis in educatione liberorum, maxime in tractibus ipſius montanis. De fœminis ſeorſim Sileſ. hoc habetur, licet, ut Mich. Neandri verbis utar: Veneres & puellæ ſint tales, ut vel ſilicem ſubigere poſſent ad amandum, tamen pudicitiam ſervant ſine labe. Id teſtimonium addit Chronici Norimbergici Autor, ſexum fœmineum in Sileſia venuſtum eſſe & affabilem, ſine tamen pudicitiæ labe, ſcribens: „Facies enim illarum color ſucci plenas & ſolidas alabandicarum roſarum ac alborum liliorum condecorat, roſeaque labella gratiam conciliant, ut hinc vividiſſimæ videantur. Vox clara & tenera, qualis in orientalibus civitatibus annuente Coo, eſſe ſolet. Iis inſuper jure hæc laus tribui poteſt, quod non ſolum rerum domeſticarum ſuarum diligentiſſime curam agant, & quod laborioſiſſimæ ſint, adeo, ut virorum quoque labores viceſque obeant. Vratislavienſes ſpeciatim

tim fœminæ apud juſtos rerum æſtimatores tam ex corporis pulchritudine, animi virtutibus, quam arte coquinaria, multum laudis tulerunt. conf. Curæi Chronic. Sileſ. P. II. fol. 24. Illorum virorum omnibus togæ artibus Clariſſimorum Sileſiorum non ſolum apud ſuos, ſed etiam apud exteros effulgentium & nobilitatorum, qui magna numero numerantur & qui inter reliquos eminent, ab eruditis hominibus hinc inde & paſſim recenſio facta eſt atque laudatio. Quorum catalogum ſi perquirere velles, vix oppidum in Sileſia erit, quod non plures eorum, Claros ſuos Varrones, Quiritesque genuit; quos & quantos modo putes, Wratislavia, Boleslavia, & Leoberga fœcundæ bonorum ingeniorum matres dederint? quam ultimam ſeorſim ideo Clariſſimus Fechnerus ampliſſimo carmine celebravit. Conf. præter alios celebres Viros, Sileſiographos Henelius ejusdemque Sileſiographia renovata. Nec pace Sileſii ſaltem, ſed & bello domi foriſque ſunt clari, quorum multa quoque proſtant exempla, quare non amplius attinet, ut longius de fortitudine Sileſiorum afferamus probationes. Bellicoſam nationem Sileſiacam ſemper fuiſſe ex Hiſtoriis patet, quæ referunt veteres Sileſiæ Incolas, omnes illas regiones, quas Albis, Sala, Viſtula, Danubius alluunt, atque adeo quæ ad mare glaciale usque excurrunt, forti armataque manu ſubegiſſe, hanc laudem Matthias Hunniades, Rex & Bertius iis tribuit, quæ notabilia teſtimonia, quia hic ob chartarum anguſtiam vix locum inveniunt, legantur in Henelii Sileſiographia P. I. p. 690. Phil. Melancht. cujus ipſa verba iterum poſſunt legi apud modo laudatum Henelium l. c. p. 679. Sileſios & Miſnenſes ejusdem genii & ingenii eſſe quondam opinatus eſt.

§. XXIV. Evidentes hæ potiſſimum cauſæ ſalubritatis Sileſiæ ſunt, dari poſſunt forte adhuc plures, ſive ejusmodi earum quas privativas vocare malles, quibus mala a noſtra Sileſia prohibentur, ſive poſitivæ, quibus ſalus ipſi exhibetur & quæ forte ſub halituum inviſibilium ſenſibusque alias vix patentium forma, ſive etiam a ſuperioribus, ſive inferioribus locis ad aërem veniant, atque tales, quæ non ſtatim ac ſemper, neque vel diligen-

ligentiori altiorique ſcrutinio cognoſci & detegi poſſunt. Sic refertur a Plinio Lib. 2. Cap. 96. Locridem atque Crotonem ſaluberrimas urbes ob ignotam quandam cœli benignitatem conſtanti ſalubritate gaudere, peſtemque ſenſiſſe nunqam; viciniam autem ſæpiſſime. Subeſt in multis locis quoddam ejusmodi, quod nec dici, nec ſcribi poteſt: ut igitur in ſalubritate conſideranda experientia quoque in auxilium vocanda ſit. Plura de hac re leguntur in Diſſert. allegata Præſidis de aëre Lipſ. §. II.

§. XXV. Cum in his paragraphis quædam propoſuimus, quæ ad ſalubritatem regionis facere poſſunt in aprico jam eſſe nulli dubitamus, Sileſiam inter ſaluberrimas regiones, & in quibus ſaluberrime vivitur, numerari jure poſſe. Namque inſunt illi quæ profunt, quæ juvant, quæ delectant, nam aër, aqua, tellus & loca & quæ in iis reperiuntur in commune, velut in habitantium commodum atque ſalutem conſpirant amice. Felix igitur Sileſia reputanda eſt, Campi Elyſii felices in Sileſia (Elyſia antiquitus ſecundum plurimorum ſententiam, etiam bono omine dicta,) reperiundi. Hæc fortunata terra eſt, cujus eximiæ dotes, Inſularum Canarienſium fortunatarum dotibus facile æquiparandæ eſſent. Laudat maxime Plinius Cretam Inſulam, v. lib. 4. c. 12. & Pauſanias in Achaic. Joniam ob cœli clementiam & ſalubritatem, qua fruuntur, maximam. Extollunt alii ideo Hiſpaniam, Braſiliam alii, Alexandriæ tractum, alii rurſus alias regiones ſalubres, nos merito Patriam noſtram extollimus, quia ſalubritas eam extollit.

§. XXVI. Hæc laudabilis univerſæ Sileſiæ in univerſum conſideratæ conditio eſt. Si ad ſpecialia rurſus deſcendere & Sileſiæ loca ac civitates contemplari libeat, inter hæc diverſitatem quandam, ut diverſi quoque ſunt ſitus locorum prout nimirum in montibus, collibus, aut vallibus, in planitie, in humida aut arida terra, ad fluvios, paludes, lacus &c. ſunt locata, ut ubique locorum fieri aſſolet, ſi ſine ſtudio & odio rem fateri volumus, quamvis non adeo notabilem deprehendemus. Nam nulla regio ex omni parte eſt æque beata ac felix, ac omnium

O proſpe-

proſperitates ſemper aliqua alias comitatur labes. Sic optimæ Vratislaviæ aliquo ponitur in vitio, quod in palude exſiccata ſit collocata, & quod adhuc variis paludibus juxta ſolum viſcidum atque cœnoſum circumdata ſit, quod littus Oderæ fluvii depreſſum & inundationibus ideo aquarum obnoxia regio, quod aer tepidus & humidus, quod diæta ibi accuſanda quoque veniat. Ex quibus fontibus cauſis febres varii generis graviſſimæ, nephritis, arthritis & ſimiles aliique morbi ibi frequentiſſimi eſſent. vid. Topographia Sileſiæ M. Meriani, p. 129. Similiter D. Joach. Curæus in Chronic. Sileſ. P. II. f. 43. ſeqq. ſcribit: Eleutheropolim Sileſiæ frui quidem ex ſua natura integra ſalubritate, aſt paludes quasdam limitare eandem, in quas opifices varias ſordes conjicerent, ex quo aer fœtoribus inficeretur ac corrumperetur, qui alioquin nimis frigidus & penetrans eſſet, quare & incolis, præſertim fœminis, utplurimum phthiſis, malum endemium ac lethiferum eſſet. Aſt hæ cauſæ partim hodie ſunt mutatæ ac averſæ aut haud difficili negotio emendari & præcaveri forte poſſent, partim non tantæ, quæ Sileſiæ ſalubritatem deſtruere totam & noſtrum de ea aſſertum evertere aut ſaltem dubium reddere poſſent. Siquidem etiam hodie Vratislaviæ optime vivitur, cum enim hæc urbs in læta planitie ſita ſit, ac ideo ventis præſertim ſeptentrionalibus pateat, iidem omne vitium, ſi quoddam ex ſoli natura exſurgeret, iterum valide depellunt & totam atmoſphæram ibi in ſalubrem redigunt modum. Equidem: Jaurovienſem & Svidnicenſem, Munſterbergenſem, Niſſenſem, Oppavienſem, Teſchinenſem Ducatus, cum ſaluberrimis Sileſiæ, imo & Germaniæ Provinciis, ne audacius quid dicamus, conferamus, vix poſſumus dubitare. Quicquid ſalubre in aliis ſeorſim cenſetur, in his collectim omnia pene videntur, vix oppidum ibi, vix pagus eſt, in quo non ſingulare quid ejusmodi inveniatur. Altiſſimi hi omnin oſunt & montoſi, interjacentibus tamen campis paſſim latis & lætis, apricis convallibusque amœniſſimis, nullos facile ardoris æſtusque ſolaris impetus nimium agitantur, torrentur aut uruntur. Hyeme equidem gelu acerbius paulo propemodum tanguntur, ſed ideo non inſalubriores cæteris ſunt, quoniam in duram glaciem

ſplen-

ſplendidamque cryſtallum nives congelantur molles & diffluæ & occluſis magis terræ poris excluſisque craſſioribus & heterogeniis impuris, vappidis, humidis, effluviis, ſemper lætior atque defœcatior refulget atmoſphæra ibi, ſiquidem & in frigidioribus locis vegetiores, longævioresque repeeriuntur incolæ candentibus nivibus montibus varietate delectantibus eos, ac ſalubritate conſervantibus. Ad hoc contra frigus optime ſe munire ſciunt Sileſii pellibus, quarum uſus in tota Sileſia, frequentior & maturior eſt, quo vicinos ſuos, Polonos imitantur, unde & proverbium de noſtris monticolis ortum jocoſum, quo dicitur: Sie legen zwey Tage vor Johannis die Peltze ab, und zwey Tage nach Johannis legen ſie ſolche wiederum an. Per totam vero æſtatem temperata tempeſtas eſt, verno alias tempori fere ſimilis, ad quod etiam multum contribuunt ab hyeme relictæ & ſenſim liquefactæ nives, quibus ſic ſuaviter aer temperatur ac amœnitate ſua homines recreat ac reficit, atque omnes anni partes pari ſalubritate percurrit. Nolo amplius adducere atque probare ſed potius credendum pro cujusvis placito relinquo quod quidam afferunt atque affirmant atmoſphæram in montibus ſudetis maxime juxta alia montana Sileſiæ loca, circa Goldbergam in tractibus Münſterbergenſibus & Niſſenſibus montanis &c. & circa eos totam effluviis aureis atque argenteis ex reconditis ibi mineris effluentibus magnum & incomparabile ſalubritatis momentum refertam eſſe. Hinc & corporis animique viribus & longævitate præditos, erectos & ſola canitie ſenes ad inſtar Apenninorum montium generant aluntque præ cæteris, quales fere in omnibus locis montanis ſpectantur, quod Plato jam olim retulit. Exinde intelligitur quantum ſit montes accolere. Nec noſtri monticolæ apoplexiis frequentioribus & peripnevmoniis &c. afficiuntur, alias familiaribus. In his tractibus omnes urbes & oppida ſpeciatim Schwidnicium Leoberga, Stregovia, Boleslavia, ab Mart. Opitio ſupra laudato carmine commendata, &c. a puro, ſereno & ſalubri aere, cœlique clementia, a gelidorum fontium ſcaturigine aquis limpidiſſimis & ſalubribus in Sileſiæ Topographiis a celeberrimis illis viris Schikfuſio, Henelio, Lucæ aliisque paſſim conſcriptis per ſeries lau-

dantur. Laudanda fero ſeorſum veniunt patriæ Hirſchbergenſis dioeceſis vicina loca, quæ & Thermas Hirſchb. complectuntur, delicias jucundioris regionis cum omnigenis ſalubritatis momentis habent conjunctas & lætitiam quandam ingenitam. Conf. Præſidis Diſſert. de Thermis Hirſchbergenſibus §. 1. & 2. Finitimum oppidum Schmideberga, tria milliaria ab Hirſchberga recedens, pariter ob aëris ſalubritatem celebratiſſimum eſt, adeo, ut ad poſteros notum ſit hoc nunquam peſte aut aliis morbis contagioſis tactum fuiſſe. Incolæ ejus quidem & accolæ alias ſtrumis & ſcrophulis colli, endemio quaſi, malo notati erant, ſed ex quo aquæ ex certis quibusdam rivulis ex metallifodinis profluentibus uſus ceſſavit, non amplius hodie ac quondam experiuntur ejusmodi. Plura de pluribus ejusmodi addamus chartarum anguſtia vetat, nam diximus ſaltem quædam, cum reſtent plura laudanda. Salva ſis diu, ſuaviſſima Sileſia, calamus Te deſerit. Tu vero, Candide Lector, excuſes, quæ mala ſunt.

III. DIS-

III.

DISSERTATIO PHYSICO-MEDICA DE INCOLATUS MONTANI SALUBRITATE,

HABITA LIPSIÆ

DIE XVII. JANUAR. ANNO MDCCXXI.

AUTORE & PRÆSIDE

D. CHRISTIANO MICHAELE ADOLPHI.

PROOEMIUM.

PLurima magnaque ſunt argumenta, montium incolatum commendantia. Haud certe poſtremum eſt illud ac multum dignitatis concilians, quod ſacra teſte pagina Deus ipſe montibus ſit delectatus, & quod omnia fere ſua myſteria in iis celebraverit, atque ſua immenſa beneficia hominibus exhibuerit ac donaverit. In monte enim legem, humano generi profuturam, ſolenniter promulgavit, & cum Moyſe loquutus eſt. In monte ædem ſibi ſacram a Salomone Rege ædificandam, in qua Deus exauditurus erat ſupplicantium vota, magnificentiſſimo curavit apparatu. Juſſit Deus Abrahamum ad montem aſcendere ac ibidem filium ſacrificare ſuum. In montibus Salvatorem noſtrum optimum cum diſcipulis ſuis atque aliis ſæpius verſatum eſſe legitur; cum ſive pro genere humano orare, ſive beneficia illi conferre atque benedictionem elargiri, ſive corporis ſui glorificati revelare præſtantiam, ſive ſacro-ſanctum ſacrificium, paſſionem & mortem in monte Calvariæ offerre ſalutemque æternam nobis recuperare, ſive ſolennem in cœlos aſcenſionem celebrare ipſi conſtitutum eſſet. Paſſimque præterea ſacris in literis quorundam montium celebris memoria eſt. Ut hinc non incommode forte, mos ille Ethnicorum, divinitatem quandam in montibus admirantium, in imitationem vere credentium verſus, derivetur, montes Diis ſuis conſecrandi, ſibique multos fingendi Deos Deasque tutelares monticolas, Oreades, Faunos, Satyros ipſum magnum Pan, quos pineo ideo etiam ſerto ſymbolo montanæ dotis decorisque redimitos facie, pedibus caprinis (quoniam hæc animalia montes amant) pinxerunt, Nympharum item omne genus locorum montoſorum amore retentum ibi conſidere dixerunt. Ita Taygetum

getum excelſum Laconiæ montem Spartæ imminentem & Libero Patri Bacho dicatum legimus, atque etiam Dianæ Venationum Deæ montium amantis lætiusque ibi feras inſequentis, ſacrum fuiſſe, ex Callimachi Hymno in Dianam verſ. 188. *diſcimus, paſſimque in antiqvis monumentis librisque ac nummis memoria templorum in montium verticibus Jovis* ἀκραίε *colligere eſt. Atque in bicipiti Parnaſſo & Helicone Pimpla Aonumque & Pieriæ cacuminibus elatis Muſarum ſedes fuit, cujus amœnitates multis nominibus celebrantur. Montoſis in locis rariſſima & admiranda, quæ Dei mirandam potentiam, ſapientiam ac gratiam oſtendunt, inveniuntur &c. montium enim non ſolum grata elegantia ac decus quod terræ conciliant ſed & inſignis uſus ac ſumma neciſſitas ut ii ipſi præ aliis eminent, qui tanquam oſſa terræ & catenæ, quæ illius ſingula membra utiliſſime connectunt & tanquam ubera concinnam elegantiam addunt atque ſimul multa commoda fœnerantur inter quæ non poſtremum eſt ſontium fluminumque exortus. Hinc notabile eſt Moſen regionem Populo Iſraelitico promiſſam exinde etiam laudaſſe quod montes vallesq; inſint dicebat enim populo Iſraelitico ut legere eſt, Deuter. XI. v.* 10. 11. *Das Land dahin du kommſt, es einzunehmen, iſt nicht wie Egyptenland, davon ihr ausgezogen ſeyd, da du deinen Saamen ſæen und ſelbſt träncken müſteſt wie ein Kohlgarten: Sondern es hat Berge und Auen die der Regen vom Himmel träncken muß. Atque conſtat ſane montium quos ideo Sapientis Architecti elegantiſſima pariter ac utiliſſima opera eſſe Xenophon eleganter dixit, non minor etiam utilitas, quam præſtant planitiebus adverſus omnem procellarum impetum, cujus præſertim Lybia teſtis eſſe poteſt, quæ ob montium defectum tot in ſolo experitur, hominum a ventorum vehementia & arenarum copia, oppreſſiones & ubi ut Hippocrates dicit de victus rat. lib.* 2. *Homines latenter exſiccantur, quot vix in ſalo contingunt naufragia,*

atque

atque immanes, horrendasque oceani & fluminum inundationes. Nec non inſerviunt fortiſſimis muniminibus ſecuræque tutelæ ac rectiſſimo refugio hoſtiles inſultus excludendi, quod Herodianus Hiſt. lib. II. c. 11. & Polybius Hiſt. III. ſcribunt: Eſſe Alpes inſuperabile Italiæ munimentum atque propugnaculum; hocque non ſolum faſtigio ſuo præſtant montes atque reconditis ſuis receſſibus, ſed anguſtis faucibus, clauſtris atque clauſuris. Hi non ſolum delectamenta ſunt atque refugia, ſed etiam inſtructiſſima pharmacopolia, remedia omnis generis & quæ alibi non progerminant proferentia. Quam maxime etiam montium incolatum commendat ſumma eorum ſalubritas, quæ hominum ſalutem, incolumitatem ac vitam, maxima Dei, quæ hominibus conceſſit dona, fœneratur. Qua de re ut ſemper nos montium faſtigia præ cœteris aliis terræ conditionibus, & admirationis & amœnitatis delitiarum commodorumq; plurimum habere exiſtimavimus & nobiſcum exiſtimant qvoque plurimi, fuſius de hoc paulo agere, præſentis jam eſt inſtituti, qvod & rei operæ pretium nos facturos arbitramur, ſi, quantum ingenii vires permittant, in hoc pergrato argumento pauxillum laboris ponamus. Divina modo hoc ſecundet bonitas, animitus precamur! Condonabis autem B. L. ſi ordine interrupto hic fuerint forte congeſta, ut etiam montium, de quibus agitur, forma irregularis conſpicitur ac in ſitu velut ordinis neglectus, & ſi circa montium potius radices ſaltem, (ut ajunt,) verſati ſimus, ipſos montes nondum ſupergreſſi. Neque enim nos illi ſumus, qui magnos promittere montes volumus.

§. I.

Tellus, quam benigniſſimum in cœlis Numen inhabitandam mortalibus dedit ab iſto ſummo rerum Creatore ſapientiſſime varia ratione eſt interdiſtincta & non eodem modo ubique ſe habet, ſed variæ conditiones ejus ſpectantur. Atque unaquæque regio diverſas habet proprietates, ut neque virtus cœli eadem etiam omnibus ratione immittitur, neque a

cunctis

cunctis cœlorum partibus eadem dimanant. Sunt nempe loca maritima, ſunt littoralia, ſunt inſulæ, ſunt terræ continentes, ſunt campeſtres, ſunt pratenſes, ſunt tractus ſylveſtres. Hic nudæ, illic arboribus proceris obſitæ regiones, hic ſiccæ & aridæ fontium aquarumque penuria laborantes, illic humidæ & paludoſæ inveniuntur. Ibi rurſus demiſſo humilique loco, aut plano atque æquali, alibi elato locata loca, atque collibus montibusque inſurgentibus interdiſtinctis ſpectabis. Hæc regio loca concluſa, alia patentia, hæc aprica, alia umbroſa monſtrat. Hæc violento æſtu torrentur terræ ſpatia immo exuruntur, aliæ aſpero conſtringuntur frigore. Hæ ventis ſecundis illæ adverſis afflantur, & rarius aliæ aliis frequentius procellis exagitantur, atque non raro conquaſſantur immo pervertuntur. Hos diſtrictus moleſta non modo, ſed & nociva nebula tectos, alios continua pluvia madidos videbis. Hos bono aſpectu gaudentes, illos malo exoſos, ac Scolon Aſopiæ preſſos experieris. Hos lætus irradiat Phœbus, alios cimmeria obſcurat denſa caligo & monſtrat Aphannas. Hic Arabiam felicem, odoribus ſuaviſſimis ſpirantem, illic Judæam Aſphaltiten fœtentem videbis. In hoc grato & amabili hilarique vultu bono & ſano, in alio fœdo, ſqualido, exſucco elumbique & triſti incedunt facie habituque conſpicui. Hos exhilarant claræ profluentes aqvæ, illos adverſo ſtagna inquinant halitu, Hæc grato humus ſalubrique cibo & potu paſcit alma mater incolas, alia contriſtat, immo necat iniqua noverca. Verum non omnes terrarum adeo diverſas conditiones, non earum tractus omnes peragrare & enarrare longius, ſed jam optimos tantum celebrare conſtitutum eſt. In his & circa hos commoremur ergo paululum, quia optimi ſunt, & corpus & animum recreant, & ſanitatem vitamque concedunt, conſervant, & augent.

§. II. Omnium autem optimus ad valetudinem, vitam, ſanitatem & integritatem hominum, qua nihil exoptatius feliciusque iis in his terris Deus ter Optimus Maximus dedit, maxime accommodatus eſt ſitus poſitusque acclivis, altus atque elatus, qualem habent regiones & tractus montoſi ſupra alios porrecti, a quo regionum ſalubritas maxima ex parte dependet,

cujus conditio talis eſt, ut non facile alia aliorum locorum eam ſuperet immo æquet, quas alibi ſparſim, hic junctim reperies omnes ſalubritatis cauſas, quæ perennem ſalutem apportant & morboniæ locum eſſe non facile patiuntur, quoniam ibi coelum, aer, aqua, terra ſubterranea, arbores, plantæ, herbæ, flores, vegetabilia & animalia, quæ ibi creſcunt & educuntur & quæ in alimentum dein inhabitantibus cedunt, quæque alias in ejusmodi ſcrutinio in conſiderationem veniunt, in commune quaſi bonum atque emolumentum monticolarum amice conſpirant. Quia vero non eadem ubique potentiſſimi ſolis, non aeris & ventorum eſt vis, cum etiam multifaria dentur, quæ eam mutant & alterant, debilitant, minuunt, ac impediunt & quæ etiam effluvia ſua a toto evoluta ipſi immittunt, quæ dein in eo tanquam vehiculo afferuntur ac ingeruntur. In qua conſideratione circumſtantia atque interjecta inprimis adducuntur. Ex quo v. gr. etiam eſt, quod quibusdam in locis & ſaluberrimus ventus non æque conducat. Sic refertur ab autoribus in Hiſpania, excepta ſola Murcia, orientalem ventum nobis Germanis alias optimum, plerumque eſſe incommodum ac Judæis ſeptentrionalem fuiſſe infenſum. Ideo etiam ſitus montium felicitas perficitur, ſi circa mediocritatem ſubſiſtant habitabiles montes & quibus undique conceditur liber aeris atque ventorum aditus, qui valles, arenoſas aridas habent ſubjectas, ut eo nomine præſertim v gr. celebres ſunt montes Barbariam cingentes, qui non aliis majoribus circumpoſitis ſunt præpediti, ſi meridiem verſus & occidentem eminentes montes & ſaltus editiores habent, qui frigidiorem ſiccioremque auram efficiunt & eorum impetum cohibent, intercipiunt, non transmittunt tanquam forti vallo oppoſito. Licet etiam ipſi non adeo hic noceant etiam ſi liberius appellant, quia jam temperatur immo impeditur, cohibetur multum eorum vis per ipſorum locorum montanorum aliorumque v. gr. ſylvarum &c. conditionem atque affectiones & ſi rurſus ab oriente & ſeptentrione ſpirantes ventos frigidos & ſiccos, declivis poſitus admittit &c. Limitatur autem ea ſi montes ad auſtrum vergunt, ſi valles ſubjacent humidæ & paludoſæ vapores frequenter &

nebulas

nebulas immittentes, ſi aliquo in loco anguſtus tantum aditus pateat ventis, qui ob anguſtiam ibi loci cum impetu irruant, nimius fortiusque ferunt, turbant & exſiccant &c. Ad ulteriorem hujus rei deſcriptionem referamus locum apud Dietericum in Jatreo p. m. 1412: „Urbes in montibus apertioribus, „quas aer ferit vehementior, ſalubriores merito habentur, ſed „ſi montes montibus, collesque collibus jungantur per flexuo- „ſa intervalla obſcurarum vallium, ſæpe mephitis exhalatio- „num, urbes incommodat, ut inſalubriores ſunt civitatibus, „quæ in declivibus vallibus ipſo in luto jacent. Appoſite hoc „contentione urbium Haſſiacarum, Marpurgenſis & Gieſſenſis „ex D. Dan. Horſtii manuductione poteſt monſtrari ſcribentis te- „ſtisq; eſſe poſſum; ipſe ego utrarumque urbium incola pluries „infeſtatum fuiſſe montanum Marpurgum morbis peſtilenti- „bus, quam depreſſam ſitu Gieſſam. Sæpius febricitat ſepti- „collis Roma quam ὀρεινὴ Heidelberga. In hanc quoque rem non intempeſtivum hic erit referre, quod Hippocrates habet de Diæta L. II. vicinos nempe montes ſemper efficere, ut venti ſint, illinc ſpirantes parum ſalubres, verba ſunt ſequen- „tia: Quibus in locis aquilones montes vergunt, in his aqui- „lones perturbationes & morbos pariunt, ac rurſus: Quicun- „que venti relictis montibus ad urbes accedunt, non ſolum ſic- „cant, ſed etiam turbant ſpiritum, quem inſpiramus & corpo- „ra hominum morboſa faciunt. Equidem alias communi vel- uti ore in ſanitatis longævitatisque atque ſtaturæ magnitudinis conſideratione vita in antris atque ſpeluncis præ vita in montibus magis adhuc eſt æſtimata atque prælata, quod antro Epimenidis quondam indicare voluerunt. Aſt ſi omnes conditiones ſpectare vellemus anceps adhuc judicium eſſet, cui hæc gloria potiori jure eſſet tribuenda, de quo autem jam non longius erimus ſolliciti.

§. III. Etenim depreſſa, demiſſa, declivia, humiliaque collibus montibusque eminus magis circumſepta & concava loca multa ſcatent ſorditie, humiditates immiſſas colligunt a vicinis affluentes & inundationibus fluminum præterlabentium inundantur, & pene ſuffocantur, pluviis ſæpe maleolentibus

humectantur, paludibus foedis confoedantur, denſis inſectorum examinibus moleſtantur, putridis exin effluviis conſpurcantur peſſime & corrumpuntur, ventorum liberum aditum & ſolis radiorum neceſſarium acceſſum & ventilationem excludunt, unde ventis vacant, exhalationes ejiciendas concludunt & retinent; unde aer humiditatibus, impuritatibus ac tepore noxio & craſſitie imbuitur ac vappidus fit, adeoque inſalubris, qui talem indolem corporibus quæ ambit communicat & ingerit, ac elaterem viridum fibrarum omnium infringit atque inertem reddit, unde ſegnior atque impeditior fit transſpiratio excrementitiæ ſalino-ſulphureæ, ſordes intus retinentur, quæ peſſimam ſanguini & humoribus inducunt intemperiem quæ matrem multarum earumque gravium ægritudinum foecundam ſe præbet. Et hinc morbis varii generis, peſſimæ notæ, malignis, febribus intermittentibus, irregularibus, cachexia, hydrope, oedematibus in pedibus, ſcorbuto, aſthmate, variis exulcerationibus, ſanguinis egeſtionibus debitis ſalutaribus per menſes & hæmorrhoides imminutis, ſcabie, immo morborum principe peſte afficiuntur. Rurſus aperta, plana, æqvalis, campeſtris, atque pratenſis regio incommoda magis ob calorem æſtate majorem ægre ferendum, (quoniam aut nimis expoſita eſt radiis ſolis aut illorum geminatorum & reciprocatorum repercuſſioni, locis ita diſpoſitis,) virium & vitæ prædatorem, habetur. Si qui etiam venti perflant, non adeo temperant eum, aut alia ratione adeo notabile emolumentum afferunt, quia magis ſunt languidi, tepidi & vaporoſi. Eapropter nives non raro in montium faſtigiis per æſtatem citius vero colliquatas ad radices & in demiſſioribus locis videbis. Unde febres & morbi continui, acuti, ardentes, diarrhoeæ, dyſenteriæ, choleræ, iliaca paſſio, hæmorrhagiæ effrenes &c. ibi frequentius reperiuntur. De pratenſibus regionibus ſpeciatim bene monet experientiſſimus Ramazzinus de Morb. artif. cap. 40. quod eæ non ſatis ſint ſalubres & varios morbos recenſet eorum, qui circa prata habitant, ac legem adducit, vi cujus prohiberi poſſit, ne vicinus agrum ſuum pratum faciat, de qua lege JCti judicent. Conferatur & Zachias Q. M. L. Lib. V. Tit. IV. n. 14.

de

De aliis terrarum & regionum conditionibus non plura jam afferamus, in ſequentibus ſimul forte tradendas.

§. IV. Salubritatis cauſa eſt primario & proxime aer, communis ille ſanitatis vitæ pariter & morborum mortisque faber, autor & dominus. Nihil enim in tota rerum natura invenitur, quod præter animi pathemata & ſic dicta venena tam ſubitam tamque fortem mutationem motibus & functionibus in corpore noſtro efficiat, quam aer mutatus, quoniam & maxima ejus neceſſitas eſt, adeo, ut ne per momentum quidem eo carere poſſimus & qui omnia ambit omniaque pervagatur, etiam intimos receſſus non intactos relinquit, ſic etiam indeſinenter per adeo multos patulos poros inter reſpirandum deglutiendumque maxime etiam cum cibo & potu quos aſſumimus, ad corporis interiora pertranſit, atque tenuia ac ſenſibus vix perceptibilia effluvia, quæ cum aere feruntur, ac cum eo ſive conducibilia ſive noxia promiſcue etiam in intima penetralia ingeruntur, cujus rei teſtimonium addit experimentum illud per quod ſulphur vulgare & antimonium in ſpiritum fumantem redigitur adeo penetrantem, ut argentum in ciſtis ligneis aſſervatum, undique bene obturatis & clauſis tectisque fuſco colore imbuat, aut ſi quando mercurium inunctum, omnes partes pervadere, aut Cantharides in emplaſtro in meatibus urinariis dolores excitare experimur, quod Boyle primum eſt expertus, Tr. de ſubtil. effluv. Permagni ideo, (quoniam humorum motum afficit & mixturam alterat,) ad hominum ſanitatem & incolumitatem intereſt, quali fruantur aere : puro, ſereno, tenui ſalubri valent diu, impuro, corrupto craſſoque minus convenienti, languent, ægrotant ac citius moriuntur. Aer vero omnium ſaluberrimus eſt, qui craſſis, vappidis, humidis fœtidis, putridis acribus, verbo, minus convenientibus particulis expers eſt ſed purus, ſimplex, ſerenus temperatus bene vel ut Hippocrates lib. I. de Diæt. §. 8. loquitur, qui ignis & aquæ habet temperamentum, qui craſſiuſculum aerem in ſedatas pluvias diſſolvit, qui tenuis, ſiccus, laudabilibus effluviis, gratis, ſuaveolentibus, ſpiritus recreantibus imprægnatus, frigidiuſculus, paulo gravis, elaſticus & liber eſt. Æſtas, regnante aere

tenui, & ſereno, ſicco ac hyems frigido, gravi, elaſtico magis ſiccoque aere prædita præ vere & autumno nebuloſo, nubiloſo, humido, pluvioſo ſaluberrima tempora ſunt. Eo facilior ejus vis ac actio eſt, quo liberiori acceſſu ad loca conceditur, ut corpora quævis libere permeare & afficere jugiter poſſit. Ejusmodi aer intra corporis penetralia admiſſus, humoribus immixtus, imprimis reſpiratione intra pulmones receptus calore, tenuitate, gravitate, & elaſticitate, humores molliter expandit, eosque & ſimul partes ſolidas optime movet, illorum progreſſum harumque actionem adauget, ſanguinem circulantem per eas urget, propellit, promovet ad cor tanquam fontem alioquin langueſcentem & emoriturum. Atque aer juxta vim ſuam hanc elaſticam & gravitate, qua pollet, & ſimpliciſſimo & agiliſſimo ætheris elemento, quod vehit, ut & multis effluviis acceſſoriis, quæ ſuo ambitu detinet & ſolidas, quæ filamentis ſunt contextæ, quæ premi ſe patiuntur iterumque reſiſtunt, magis minusque pro varia textura & ſtructura, roboris conditione afficit ac premit, eoque elaſticam & expanſivam vim in ſanguine quaſi in æquilibrio ſervat, ut niſus & reniſus utrarumque æquabilis ſit.

§. V. Ejusmodi, qui nimirum allatas jam poſſidet dotes, præ aliis eſt aer montanus & ideo totus vitalis. Quoniam enim montes & loca, urbes, oppida, pagi, ædificia quæ iis ſunt ſuperadſtructa vel in ſummitatibus illorum, vel ad latera atque & circa eos locata eminentiorem obtinent ſitum, per quem aeris liber acceſſus ad ea, nullo interjecto obſtaculo patet, meat ac permeat ea, ac afflat. His enim in locis lenis ſemper, ſæpius validus ſpirat ventus, qualem etiam ordinario loca maritima præſertim Anglia ſentiunt, qui atmoſphæram optime ventilat, & effluvia impura & nociva forte eo delata, agitantur, ventilantur, disjiciuntur ac extruduntur. Per eundem & temperatus bene qui omnibus convenit, ibi aer eſt, non nimis calidus verno alias tempori ſimilis; ſiquidem & æſtuoſa æſtate ipſa aeris ventilatione fervor ſvaviter lenitur & adhuc capioſis eteſiis gaudet, qui immodice æſtuantibus ſolatio ac refrigerio ſunt; Aprica etiam ſunt, ut ſol illuſtrare ea ac motu ſuo aërem movere magis poſſit, is purpurante ſtatim auro-

ra

ra & veſperaſcente cœlo bis de die luſtrat ea, quæ præ aliis patent tota, aeremque mox nunc tepidum reddit, nunc fuligines diſſipat nocturnas. Purus hinc eſt, ſerenus, ſiccus, ſudus & tenuis ſubtilis, bene temperatus, ſubfrigidiuſculus, elaſticus. Pluvia quidem debite & frequenter rigantur loca montana, ſed ea non remanet diutius, & defluit. Frequentius rore recreantur, in quo ſaccharum dulciſſimum & occultum optimum vitæ cibum & naturæ noſtræ gratiſſimum latere dixit Helmontius Tr. imag. ferm. p. 33. Effluvia craſſa, graviora ob ponderoſitatem & humida, paluſtria, fœtentia, putrida, contagioſa, adeoque nociva rariſſime ruunt in altum atque eo usque non facile aſcendunt. Datur enim certis finibus tantum coercitum eorum pondus & motus, ut ultra non ferantur. Hinc in maximis & ſummis montium quorundam jugis, ut de Olympo multi cum Ariſtotele narrant, ob nimiam aeris tenuitatem, ſubtilitatem & ſiccitatem, quæ neque ad reſpirationem animalium neque ad ſanitatem & vitam apta eſt, ſpiritum trahere adſcendentes nequeunt, niſi humidas ſpongias ante os teneant. Hiſtoriæ referunt, per excelſa aliquorum Americæ montium cacumina peregrinantes repente una cum equis ob hanc cauſam exſpiraſſe, ſi fides habenda; ego quidem adeo exſiccatum ac tenuem aerem etiam in excelſiſſimis montium cacuminibus nondum mihi concipere poſſum, ut partibus ad vitam ſuſtendandam dicatis prorſus careat. Hoc eo facilius mihi patior perſuaderi, quod expertus eſt Joſephus a Coſta, qui, referente Boyleo Nov. Exper. Phyſ. Mechan. p. m. 137. Tenariffæ montis apices, altos Peruviæ montes illorumque imo totius terrarum orbis editiſſimam Pericacam tranſiens una cum ſociis vomitu violento & ſanguineo eſt correptus, nonniſi iterum aëris mutatione compeſcendo, qui tamen ſpongiis madidis non opus habuit, ſed ſine iis hos altiſſimos montes aſcendendo ſuperavit. De Madrito idem referunt, ibi adeo ſubtilem & tenuem eſſe aerem, ſanitati & vitæ incolarum nocentem, ut, ad corrigendum hunc & craſſiorem reddendum, varias fœculentias craſſas in plateas conjiciendi ſummo ſtatim mane, neceſſe habeant, quæ vero a meridie exſiccantur immo abſumuntur in halitus atomosque reſolutæ. Ubi enim levior juſto aer eſt, improportiona-

tiona

tionatus animalibus eſt, ſiquidem æther ſe expandit nimium, & ſanguinem, humores & ſpiritus præter modum rarefacit, ex qua rarefactione atque expanſione vaſa præter modum diſtenduntur & disrumpuntur, ut contenti liquores proſiliant. Hinc ejusmodi varii morbi & ſymptomata proveniunt, hæmorrhagiæ, hæmoptyſes, febres continuæ, ardentes, ſcorbutus calidus, quem vocant (ob ſalia in ſanguine hærentia ab efferato æthere acuata) dolores variarum partium capitis, imprimis (ob diſtenta ſubtilia vaſa) dentium, artuum epilepſia, (ex acrimoniæ volatilis in ſubtiliſſimas & ſumme ſenſibiles nerveas fibras & nervos impetu irruente & vellicatione.) convulſiones, vertigo, vigiliæ involuntariæ, ſyncope, cholera, inflammationes, bubones, carbunculi, ſudores colliquativi, diarrhœæ, dyſenteriæ, exanthemata cutis, petechiæ aliaque plura ejusmodi mala. Nec ut ad prius pauliſper iterum redeamus, loca elata a præterfluentibus fluviis aquarum inundationes adeo nocivas, putridas atque malignas ejusmodi partes, vermium copioſiſſimum proventum ac inſectorum denſam colluviem &c. uberrime atmoſphæræ ingerentes, patiuntur. Cum & frigidior in locis montoſis ſemper ſit aër, elaſticus magis eſt, quod jam ad liquidum ſatis perductum exiſtimamus. Vel ex his jam liquido conſtat, ejusmodi aërem omnes in corpore actiones integras conſervare atque augere, i. e. ſanitatem & ſalubritatem corpori & integritatem menti ſua ſalubritate impertiri.

§. VI. Plures montoſis in locis dantur cauſæ ſalubres, quæ partim ipſam aëris ſalubritatem augent, partim alio modo reliquas ſalubris diætæ partes explent atque conſtituunt. Rectiſſime Rhaſis monuit L. I. de Reg. princ. c. 2. nihil eſſe præter aëris puritatem magis pertinens ad ſanitatem aquarum ſalubritate. Proxima itaque modo aquæ, quæ in montoſis tractibus ſcaturit, provolvitur manat atque hauritur, conſideratio ſit, quæ & facile in aerem tranſit evecta atque reſoluta, ac ad potum & cibum incoquendum adhibetur, quam & quotidie aſſumimus & cujus uſus ad nutritionem, ſanitatem ac vitam conſervandam adeo neceſſarius eſt, quoniam per eam intime va-

ria

ria ac diverſa ſanguinem & nutritionem conſtituentia corpuſcula miſcentur, nec non modo nutritionis, augmentationis, ſed & excretionis omnis utiliſſimum negotium inſtituitur atque omnis humorum motus vitalis perficitur; quare intereſt multum, qualis ſit ea. Hæc ex fontibus ipſis & ſcaturiginibus, quarum aquas quas montes acceperunt, prius transcolatas, temperatas, depuratas (quo diutius enim & longius per terræ poros deſcendunt, & a particulis fixioribus, craſſioribus, limoſis mediante filtratione liberantur & defæcantur, eo puriores redduntur) & bene quaſi digeſtas & coctas reddunt & tribuunt quæ aliis tribuunt, ut dicitur, melius dulciusq; hauritur. Hæ enim ibi copioſiſſimæ ſunt & confluunt, ut rudimenta & incrementa unice dent ac addant largiſſime, quæ deinceps ſatis ſunt multas ampliſſimas regiones easq; diſſitas irrigando. Hæc optimas notas, quæ alias requiruntur, poſſidet uberrime aqua montana, v. g. cito calefit, cito evaporatur ſolis aut ignis calore citoque refrigeratur &c. Ex locis altis, ſaxoſis, glareoſis magna promanans in copia, liberiori aeri expoſita manet & eximias dotes ſecum affert hominibusq; offert gratis ad uſum. Hæ pellucidæ, gelidæ, leves, tenues, ſubtiles, dulces, claræ, limpidæ, cryſtallinæ, argenteæ (ut Apulejus effert) & vel in media æſtate gelidæ, viſui guſtuique pariter gratæ, amœno fluctu prorumpentes undæ, non poſſunt eſſe non laudabiles, quibus meliores & jucundiores Cydnus, Melas, Hales, Gorthynius, Choaſpes, Eulæus, Alpheus adeo ob id decantanti fluvii vid. Plin. L. 6. c. 27. L. 31. c. 2. Solinus L. 51. vix vehant, atque aquæ deſtillatæ alias chemica arte aut pluviali, quæ ſecundum Hippocratis teſtimonium lib. de aere, aquis & locis, optima ob dulcedinem, levitatem, ſubtilitatem & puritatem eſt æquiparanda. Ejusmodi aqua adhibita maximopere refocillat ac recreat, nullos in ventre flatus & tormina excitat, ventriculum magnis hauſtibus etiam pota non gravat & debilitat, facile per omnes vias diſtribuitur, tranſpirationem & urinam provocat, alvum lubricat, appetitum excitat, bene digerit & dividit, ſolvit etiam in ſubtiliſſimis canaliculis hærentes humores, qui impedimento ſunt, pituitoſos, lentos, craſſos, obſtruentes aut conſtringentes & acres vellicantes temperat ac edulcorat eosque per

ſua emunctoria ſimul educit, facile tranſit & calculum imprimis & arthritidem, lienum intumeſcentias. paſſionem hypochondriacam & iliacam imprimis præcavet. Si dein in integros fluvios confluunt, (ſiquidem omnes fere majores amnes ex magnis montium jugeribus ortum ſuum trahunt) ac exinde colliguntur rivuli atque torrentes, qui vel in media æſtate non tepeſcunt ac media hyeme non conglaciantur, aerem & atmoſphæram undarum motu excitato ex præcipiti per arenarias vias profluentes ſaxeosque ſcopulos alluentes, agitant, placido & leni vento exinde enato. Eæ vero undæ, quæ per campeſtres & planas, lutoſas terras manant, lento gradu procedunt; aquam trahunt turbidam, impuram, ſalſam, craſſam & male olentem. Quemadmodum etiam aquæ ex vivis montium fontibus fluentes fortiori curſu actæ prolabentes molarum fortius movent rotas, quam quæ lentæ, conſtrictæ quaſi paludibus & impuritate cœnoſaq; putredine impeditæ difficilius moventur. difficiliusq; movent. Audiamus de his Cardanum L. 3. contrad. „Flumina velociter cur„rentia aerem attenuant faciuntque corpora tenuia, macilenta, „mobilia &c. cœnoſa vero & quæ tarde moventur, ut Phaſis & „Padus, corpora minus valida reddunt & ſana. Quoniam aer aqua„rum attenuatis & ſurſum elatis vaporibus alitur atque augetur „& humectatur, infrigidatur atque ſic ardentiſſimus ſolis æſtus „æſtate temperatur commode ſimul alia peregrina effluvia & „noxia, acria maligna figuntur, immutantur, dejiciuntur & ſic „atmoſphæra quoq; depuratur in magnum emolumentum mo„vent, ventilant atque attenuant egregie. Præter harum aquarum ſalubrium dotes, quæ in potu, ut & dein in cereviſiis ex illis paratis atq; in coctis cibis præbentur, & hæc eſt, quod in victu concedant piſces omnium ſaluberrimos ſaxatiles ob carnem ſapidiſſimam, ſuaviorem, firmiorem, duriuſculam, minus viſcidam, quam afferunt cocti, truttæ, funduli &c. qui in locis ſaltem montoſis habentur ſiquidem & alii, v. g. lucii, carpiones, percæ &c. quæ in his aquis capiuntur, ob id præferendi ſunt iis, qui in piſcinis, ſtagnis, fluminibus cœnoſis, tepidis, turbidis, quæ in planis regionibus & humidis utplurimum viſuntur, ſunt enutriti, hi enim præbent nutrimentum magis viſcidum & craſſum. Idem dicendum de

fluvia-

fluviatilibus cancris, qui delicatiſſimi ibi ſunt, quos vel Æſopus vid Bodinus in Theatro n. 1. pag. 3. meliores non optaret ſibi. Illuſtrat hæc Wilh. Piſo Hiſt. N. & Med. Braſil. L. I. longævitatis & incolumitatis cauſas aquæ adſcribens ſequentibus: „Dum aer, „olera, fructus, animalium carnes, aquarum naturam ſequun„tur, per continuam generationem eo deveniunt, ut homi„num temperies fere ſit qualis aquarum.

§ VII. Juxta aquas, quæ, ſive ex communibus ubique fontibus & puteis hauriuntur, ſive ex ſcaturiginibus per torrentes & rivulos promanant; aliæ quoque ſingulares aquariæ dotes hinc inde montoſis in tractibus, magno Dei T. O. M. beneficio, innumeræ non raro reperiuntur, quæ, licet ſimplicem aquam referant, ſingulari tamen tenuitate, ſpirituaſcentia, puritate & claritate ſe commendant. Hinc tales in vitrum aquæ effuſæ, bullulas multas emittunt. Rurſus alibi proſiliunt fontes ſalutares, qui notabiliori magis vi medicata, majorive ingredientium numero & pondere præditi, ut vitrioli, ſulphuris, aluminis, ſalis &c. hominum infirmitatibus medentur; quales aliquot recenſentur in Sileſia reperiundi in diſſertatione Præſidis de Sileſiæ ſalubritate §. 13. alios alibi plures ejusmodi in locis invenies. Notiores acidulæ ſunt, ex quibus in noſtris regionibus celebritatem imprimis acquiſiverunt, Schwalbacenſes, Egranæ, Selzenſes, Tincſteinenſes, Wildungenſes, Pyrmontanæ, Spaadanæ, in Sileſia in Pago Altwaſſer ut & Giren, Tauhauſen, profluentes &c. quibus etiam accenſetur fons in vicinia noſtra Lauchſtetenſis. Ejusmodi in variis tractibusmontoſis ex ſuperfluo Dei beneficio numeroſi maxime habentur, quæ vero, ob eorum frequentiam & multitudinem, vix curantur aut æſtimantur, ſiquidem in gere hoc tenendum eſt: dato aliquo in loco uno fonte tali, aut acidulas aut thermalem aquam concedente, circa hanc regionem dari quoque alios multos ſimiles, licet quandoque viribus inferiores. Sic circa thermas Carolinas ſpatio V. milliarium plus quam CC. fontes aciduli numerantur, licet vel incolis ſaltem III. vel IV. noti ſint, qui in uſum vocantur. Notiſſimi ſunt thermales fontes, quales in Germania noſtra celebratiſſimi ſunt Carolini, Teplicenſes, Hirſchbergenſes, Em-

ſenſes, quos præſertim non immerito cum Greg. Nazianzeno, „Dei „gratuita munera appellaveris pauperibus æque ac divitibus „libera, qui omnem artem humanam in ſanandis morbis longe „ſuperant, Divina plane præſtantes. Sunt vero iſti officina, quibus alma natura ipſa medicinam facit, & artis ſuæ majeſtatem infinitis miraculis confirmat, quanta beneficia iſtis aquis, putas, debemus? abdito tam ſtupendo naturæ miraculo. Hi omnes ſalutares fontes ex montoſis locis proveniunt, adeo ut vix tales in planis reperies. Præter hæc (ut commode hic quoque dici hoc poteſt) rore quotidiano gratiſſimo & ſaluberrimo conſperguntur & recreantur loca montana præ aliis, dulciſſimum vitaleque ſaccharum de cœlo afferente.

§. VIII. Æſtimato aere & aqua, in ejusmodi ſcrutinio utique & terræ obſervatio neceſſaria eſt, quia ambos afficit, atque de indole propria participes facit. Mirum ſane eſt quam multifaria atque diverſa natura atque indoles ſoli & terræ ſit, quod ex odore, colore, conſiſtentia, textura, poroſitate, raritate, craſſitie & ex multis experimentis in deſtilatione aliisque chymiæ proceſſibus ac mechanicis laboribus obviis probari poteſt & in ipſis vegetabilibus, quæ nutrit ſe exerit. Terra vero montoſis in locis, quoniam hi vertices, ſolis radiis ventisque expoſiti ſunt exſiccantibus, imbres percolat, transmittit, atque tantum intra ſe ſucci vice continet eos, utplurimum ſicca, macra, arenoſa, ſaxoſa, ſabuloſa & argilloſa, rariſſime lutoſa & viſcida; nunquam vero humida præter modum eſt. Humiditates enim omnes defluunt & in locis declivibus, humilioribus & planis, bibulis, potius colliguntur. Quinimo differentia vel odore colligi poteſt. Recens enim gleba eruta ex terra montana, odorem ſuavem acidulum, reficientem & confortantem, cujus commendatio magna apud Baglivium in Op. p. 387. & Ferrand. Imperat. Hiſt. Nat. Lib. 18. p. 289. extat, naribus admota ſpirat, de quo etiam Ægyptiaca humus imprimis commendatur. vid. Oribaſius Collect. c. 17. confer. & Baco de Verulamio H. N. cent. X. pag. 954, ex terra vero pinguiori, molliori & uliginoſa, qualis eſt pratenſis atque campeſtris deſumtum fruſtulum terræ, gravem atque adverſum magis redolet

odo-

odorem. Nec nebulis ideo craſſis perpetuisque obnubilatur, tegitur atque ſenſibiliter male afficitur.

§. IX. Jam de herbis, plantis, oleribus, fruticibus & arboribus, fructibus omnis generis laudatiſſimis, quos humus montana profert, ſeorſim mentio fiat atque laudatio, præ aliis modo commonefaciendo aerem montanum utpote purum, ſubtilem & vegetum cum ſucco vegetabilium nutritio ex terra ejusmodi quam optimam jam nominavimus, proveniente, adeoque per ſe etiam bono ac bene digeſto, ſe intime miſcere atque inſinuare, ipſique majorem ſubtilitatem atque energiam conciliare eaque magis ſalubria reddere. Conf. modo laudatus Ferrandus Imperatus Hiſt. Nat. Lib. VIII. cap. 12. p. 284. Lev. Lemnius in O. N. M. P. II. Lib. VI. Cap. 19. ut alios taceam, qui de ejusmodi teſtantur. Atque quemadmodum ordinario montoſa loca ſylvarum admodum feracia ſunt, quoniam alimenti copiam habent uberrimam quod ex aquarum ſcaturiginibus, imbrium frequentia, & nivium ubertate ſenſim liqueſcentium atque defluentium, per poros terræ hinc inde adducitur, ita patet imprimis eam non abundare modo, ſed & eſſe prodigam, ut plurimum fruticibus, arboribus gummoſis, reſinoſis, balſamicis, antiſcorbuticis, quales ſunt abies imprimis, fagus, pinus, betula, quæ loca præſertim montana & ſiccas arenoſasque amant terras, quod ſalutare principium nec bruma ſæviens vix poteſt auferre, unde & hyeme illud poſſidentes comam alunt, nec diverſo colore eam mutant, ſed perpetua viriditate ſuperbiunt. Hæ arbores etiam præter ordinario effluvia vernali interdum tempore pulverem ſulphureum, citrinum proficuum fumant, ut pluvia mixtus, pluviam ſulphuream referat, aut terra lutea pluiſſe videatur. De quo alias videndus Krugnerus im Chymiſchen Tannen-Baum. Agricola lib. de Ort. Subterr. Lib. V, p. 552. Clariſſ. J. J. Scheuchzerus Meteorol. & Oryctographia Helvet, p. 14. Hæ cum aliis fruticibus, ſambuco, acacia, junipero, herbis, plantis, fructibus, floribus odoriferis & aromaticis, non modo aſpectu jucundis & optime coloratis, beneque tinctis, graminibusque bene virentibus, (a quorum egregio colore indicium ſalubrioris quoque regionis deſumſit Oribaſius IX. Collect. c, 17.) ſuaviter fra-

grantibus, maximaque penetrantia præditis, angelica, ſerpillo, origano, carvo, hormino, liliis convall., pulegio, polio montano, caryophyllo montano, chamæd. millefol., tanaceto, ſtœch. citrina viola &c. quorum ibi magnus eſt proventus, quam vel Colchidis regiones, Hammonius ſaltus majorem monſtrarent, juxta comam illam lapidibus adhærentem, moſchi & violarum odorem fragrantem referentem, (quales lapides hinc inde montoſis in locis in copia inveniuntur, ut & de Sileſiæ ejusmodi oris nobis conſtat,) ad valetudinem tuendam, ſaltem in ipſo loco natali ſuccreſcentia ac radices figentia proficua vegetabilia ſunt, quoniam effluvia continuo grata, ſuaveolentia, ſalubria, energetica aeri immittunt, atmoſphæramque replent & meliorem reddunt, attenuant &c. atque animalibus, quæ ſpiritibus robur addunt, blandum maſſæ ſanguineæ motum concitant, viſciditatem corrigunt, incidunt, attenuant, ſpirituaſcentiam promovent, ut ſic in cerebro volatiles particulæ majori in copia poſſint ſecerni. Ob hæc etiam pura & ſuavia effluvia, quæ hauriunt ruriculæ, imprimis ſaniores, vegetiores & longæviores ſunt, iis qui civitates civibus frequentes inhabitant, Confer. Wurdigius de Mod. ſp. C. Hoc nomine præ cæteris Campania, Delphinatus, atque India Orientalis, celebratiſſimæ regiones ſunt. Ob hanc florum fragrantiam ægros ad Tabianum montem ideo commendabilem miſit Galenus vid. I. Method. 12. „Nam dicit: quoniam ſponte per agros naſcun„tur, & agreſtis lotus, bulbus, & hedera, & cythiſus, aliique „his ſimiles frutices. Hæc vegetabilia omnia montoſis in locis creſcentia ordinario longe præſtantiora ſunt, ut ſcite aſſerit & rationes addendo fuſe explicat multus in hoc argumento diligens & acris rerum naturalium Cenſor J. J. Scheuchzerus in den Natur-Geſchichten des Schweitzer-Landes P. I. p. 64. plantas in Helvetia majores poſſidere vires, iis, in Germania, Italia, Gallia, Belgio, Anglia provenientibus. Hic referatur etiam in locis montoſis, altis, ſiccis, rarius quam in locis planis, humidis, pinguibus tempore imprimis vernali, (quod ut plurimum effluviorum malorum & heterogeneorum eſt ferax,) accedente ſubito ſolari æſtu, frequenter evolvi effluvia putri-

da,

da, rore cauſtico, & vermiculoſo, fruges, herbas, plantas, & arbores inficientia earumque non modo frondes, folia, flores, gemmas, fructus, ſtemmatumque ipſorum fibras & tubulos erodentia, intimius ſe inſinuando, ut marceſcant & pereant, ficiunt, quod vitium rorationem carbunculationem, vermiculationem vocant. Vegetabilia ejusmodi malis tacta ab hominibus animalibusque in cibis aſſumta, tormina ventris atrocia, dyſenteriam, & morbos alios malignos procreant. Taceamus de aliis ſalutaribus montium dotibus, inter quas, non in poſtremis eſt vinorum præſtantia, quæ, quo montes & vineæ in quibus creſcunt vites, altiores, apricæ, ſabuloſæ, ſaxoſæ, aridæ ſunt, eo magis æſtimantur. Nec longius adducamus ea, ad victum quoque pertinentia, & quæ domi ipſis naſcuntur vitæ & ſanitati admodum proficua, & familiaria monticolis opſonia, lac & lacticinia veteribus jam ſanitati conducibilia habita, unde Ovidius Faſt. L. IV. v. 36.

Lacte mero, veteres uſi, memorantur, & herbis
Sponte ſua, ſi quas terra, ferebat, ait.

Succus betulæ & ſerum lactis caprini pro potu fere ordinario ſunt. Sic Valvaſor in Gloria Carniol. P. 1. l. 3. p. 254. adducit, in Carniola (regione montoſa) incolas potum ordinarium admodum ſalubrem ex baccis juniperi præparare. Neque denuo recenſeamus eximiam virtutem, quæ ex terris maxime montoſis effodiuntur, ut ſunt lithanthraces, terræ medicamentoſæ, ſigillatæ, &c. De hac ſoli bonitate Helicon, Bœotiæ mons, maxime a Pauſania in Bœoticis laudatur, quod ibi omnia hominibus ſalutifera ſint, ut & ſerpentum virtus infirmetur, atque adeo, ut ſi quem ſerpens momorderit, is ubi aliquod ejusmodi ad id medicamentum nanciſci potuerit, facile periculo liberaretur.

§. X. In ſpecie tamen hic adhuc dicamus, collinis ac montoſis in tractibus omnis generis frumenta provenientia, ſi in granariis ad futurum uſum reponantur ac aſſerventur, non adeo facile ac adeo cito ſitum contrahere corrumpi & excedi a vermibus, atque ſi liquores exinde parentur, eos non adeo citius aceſcere ac ſubtiliorem dare pollinem, ſubtilioremque & levio-

rem

rem (adeoque digeſtioni magis conducibilem panem,) iis, quæ in locis planis, declivibus, humidis, paludoſis creſcunt. Ex qua corruptione ſalia & ſulphura peregrina, cauſtica, vaporoſa, ſubtilia, volatilia contrahuntur, quæ ſua virulentia nocent. Nec ibi facile inveniuntur zizaniæ illæ, quæ ſubinde inter avenam, hordeum, triticum & ſecale frumentum nec una ſaltem ſpecie ſuccreſcere ſolent, & quæ in locis planis & humidis frequentiſſime ſuccreſcunt, & de quibus Scotiæ Sabaudiæque incolæ maxime & præ aliis conqueruntur, ut lolium temulentum a Caſpar. Hoffmanno nominatum, & gramen loliaceum a Rajo Hiſt. Plant. Lib. XXII. deſcriptum, & ſecale corniculare nigrum dictum. Arva plana, humilia & humida horum zizaniæ generum proventu adeo infelicia ſunt, ut compertum ſit, ſi ſementum fecerint agricolæ tempore imbrifero triticum maxima ex parte in ea degeneraſſe, ſed & eadem ſemina terræ ſicciori acclivi, atq; montanæ temporeq; non nimis humido commiſſa in triticum rediiſſe. Hæc non modo minuendo frugum proventum ruricolis deteſtabilia ſunt, verum etiam ſanitati & vitæ hominum admodum adverſa atque nociva, ob ſulphur enim quoddam craſſum, quod poſſident, impurum, vaporoſum & narcoticum quoque vim narcoticam poſſident, & venenatæ prorſus, & cauſticæ & vaporoſæ indolis ſunt, ut etiam alia ejusmodi narcotica & viroſa vegetabilia hyoſcyamum, ſolanum, furioſum &c. de quibus exempla varia á J. D. Wepfero in hiſt. cicut. aquat. petantur, quæ manducata cum chylo in ſuccum quoque & ſanguinem mutata atque invecta nobiliſſimas corporis humani partes aggrediuntur ac lædunt, functionesque illarum mire perturbant, peſſimaque ſymtomata inducunt. Ex quorum uberiori miſcela, ſi cum genuino frumento in cibis miſceantur aut cereviſias ſimul & panes ingrediantur, mox ab aſſumtione nauſeam, vomitum, cephalalgias vehementes, vertigines, torpores, tremores, ſtupores, ſopores, temulentiam, (temulentum lolium ideo dictum) & non raro deliria, ſpaſmos, convulſiones, contracturas, colicas paſſiones, epilepſias, præcordiorum anguſtias, cardialgias, inquietudines, vigilias, ſingultus, frigidos ſudores, animi deliquia, diarrhœas, dyſenterias, externe maculas, & tubercula ardentia aliaque

que prava ſymptomata excitant, quales obſervationes invenies apud Galenum Lib. I. de aliment. Facult. c. 37. in Miſcell. N. C. D. II. A. VIII obſ. 173. A. III. obſ. 186. & apud Schockium de Cereviſiis c. XIX. Schenckium obſ. 133. J. Wierum de præſt. dæm. Lib. III. c. 18. Theophraſtum Lib. VIII. H. P. c. 5. Præſertim ſemen hujus lolii manducatum viſum lædere & luſcioſos reddere dicitur, hinc ſervus apud Plautum Mil. glor. A. II. Sc. III. alterum ſic cavillatur:

Mirum eſt lolio victitare te tam vili tritico
Quid jam? quia luſcitioſus.

Et Ovidius Lib. 1. Faſt. teſtimonium affert his:

Et caveant loliis oculos vitiantibus agri.

Nec ignota ſunt ea proverbia, quibus lolio victitare dicantur, qui aut hebetiori viſu laborant, aut ſocordes, temulenti ac ſomnolenti ſubinde ſunt. Imo obſervatum eſt, quod exinde atque adeo epidemia mala, pericula graviſſima & maligna varia deinceps ſymptomata producta ſint, quales morbi endemii & epidemii quondam Haſſiam univerſam graviter afflixerunt, quos Inclyta Facult. Med. Marpurg. 1597. deſcripſit. Iisdem cauſis a doctis hominibus adſcripti ſunt morbi populariter graſſantes, qui ſuperiori ſeculo Variſcorum tractum, Luſatiam & Miſniam pervagarunt. Confer. Ephem. N. C. Dec. III. A. VI. obſ. 234. & Cent. V. obſ. 82. Atque frumenta jumentaque non poſſint hoc nocivum vegetabile perferre, de quo ridicula hiſtoria ſuccurrit quæ legitur in Eph. G. N. C. D. II. an. 3. Obſv. 186. ibi eam refert Dn. Johann. Jacob. Wagnerus his verbis: In mentem hoc mihi tunc revocabat lepidam hiſtoriam, quam prope Tigurum A. 1342. contigiſſe apud F. Joannem Victoduranum, Minoritam σύγχρονον legi, cujus ἀυτόγραφον in Bibliotheca Tigurinorum Civica aſſervatur, quam hunc in modum vapulante licet Priſciano in Hiſtoria ſua recenſet: „In villa quadam „apud Thuregum equus quidam tantum de lolio commedit, quod „a Domino ſuo putatus mortuus extra villam vectus fuit & „excoriatus, qui tantem poſt ſomni conſummationem evigilans,

R domum

„domum rediit & Domino & aliis hominibus, eum cernentibus, „ſtuporem incuſſit. Plura qui de iſto lolio infelici legere cupit, legat Diſſert. Clariſſ. D. D. R. J. Camerarii de Lolio temulento inſcriptam Tubingæ. Hinc jam probe monet Galenus lib. I. de alimentor. facult. c. 37. hortaturque eos, qui ſaluti publicæ præſunt & rei frumentariæ provident, atque molitores, piſtoresque ut frumenta prius ejusmodi nociva & deleteria ſedulo ſeligant, cribrisque ſeparent. Quod ſalutiferum conſilium ſit omnibus merito commendatiſſimum. Attamen (ut obiter ſaltem hoc addam) œconomi & hoc ipſum temulentum lolium in ſuum quoque uſum convertere norunt, ſiquidem gallinaceo generi in optimum alimentum venit, & illo molito ac piſto paratur paſta ſaginandis caponibus & gallis Indicis aptiſſima ac idonea, a qua mire impingueſcent, quamvis ab hoc paſtu per totum diem in ſoporem quaſi deducantur. Idem de fungis deleteriis in locis planis declivibus & humidis ſæpius reperiundis coloris nigri miniati punctulisque diverſis coloribus notatis dicendum eſt, qui manducati præcordiorum oppreſſiones, vomitus cardialgias, tormina ventris, diarrhœas, dyſenterias, ſingultus, partium tremores, epilepſiam, convulſiones, frigidos ſudores, animi deliquia, inſaniam ſimiliaque alia graviſſima, maligna & lethalia ſymptomata, imo mortem repentinam inferunt, qualia exempla leguntur apud J. Schenckium in Obſ. Med. Lib. VII. Stalpart von der Wiel Cent. I. obſ 40. Hildan. Cent. IV. obſ. 35. Plinium in Hiſt. Nat. Lib. XXII. cap. 13. Galen. lib. II. de med. facult. c. 69. Atque adeo talia peſſima ſymtomata ex ſolo manuum contrectatione ſoloque odore accidiſſe quædam obſervationes teſtantur. Amplius hic ſe occaſio offert dicendi, quod obſervamus rorem vermiculoſum vegetabilibus eſculentis inhærentem, ſæpius in locis planis, humidis & fœcundis, rarius montoſis, aridis ac aſperis inveniri, quæ maligna vermiculoſa propago cum eſculentis aſſumta dyſenterias aliosque morbos malignos producit, præſertim notabile eſt, quod ſi armenta ejusmodi veſcantur, lue longe lateque vulgata intereant atque in ovibus maxime & præſertim in earum hepate copioſi vermiculi reperiantur.

§. XI.

§. XI. Perinde de pecudibus altilibus, feris, & alitibus ulterius ſe habet, eas in locis montoſis optime nutriri ac increſcere quod de vaccis helveticis vulgus quoq; noſcit. Sic notat Sibbaldus Scot. Illuſtr. p. 22. ſcribens: „Obſervatu dignum, quod in „locis lacui (in Straglash ad locum, dictum Glen Canich, inter „celſiſſimi montis cacumina ſito, qui nunquam eſt ſine glacie,) „proxime adjacentibus ſemper vireat gramen, quaſi perpetuum „ibi ver eſſet, idemque gramen pecudes una tantum ſeptima„na melius paſcat, & pinguiores reddat, quam ullum aliud gra„men id præſtare poteſt. Et apud Medicos in confeſſo eſt, illas quæ in paſcuis montoſis, ſubaridis, firmis quæ ſaluberrima pabula, gramina, herbas, & plantas proferunt, nutritas & ſaturatas, ut robuſtiores corpore, ita ſaniores eſſe, illarumque mactatarum carnes ſalubriores quam earum quæ in pratis humidis educantur ac ſaginantur. Ex ejusmodi enim pabulo confectus chylus per omnes vias & vaſa facilius diſtribuitur & relictæ tandem partes uberius per glandulas ſeparantur. Sic in vulgus notiſſimum eſt, oves, e. g. enutritas in planis, declivibus, humidis agris & paſcuis, non ultra tres annos vivere: Pereunt enim dein ex ulceribus pulmonum & aliorum viſcerum, quod & de agris Lipſienſibus noſtris a plebe confirmatur. Ex animalibus ſanioribus, ſalubrius quoque lac mulgetur, ſalubrior caſeus paratur, ſapidiores non modo, ſed & ſalubriores carnes mactatæ concedunt. Sic Quercetanus Diæt. polyh. S. III. c. 4. p. 430. de vervecibus Galliæ Norbonenſis refert, eos in ſiccis thymi, ſerpilli & ſimilium odoriferarum herbarum feracibus agris paſtos, carnes ſapidiſſimas & ſaluberrimas præbere. Aſt in locis declivibus, planis, humidis, (ut modo eſt adductum) inſalubribus, æducatæ, morbidæ fiunt, & carnes ſimiles, ſimileque hominibus mactatæ præbent alimentum & putredinem a morbo inductam quæ ordinario ſui eſt multiplicativa inhærentem iisdem corporis ſuccis, qui ad putredinem per ſe ſunt valde proclives, quoque affricant. Hoc & indicat Wilhelm. Piſo Hiſt. Nat. & Med. Braſ. L. I. dum advertit ſequentia: Ex„perientia conſtat multa quadrupedia piſces & aves in cœno„ſis & paludoſis locis viventia, non idcirco, adeo in Braſilia at-

„que ejusmodi oris poſtponenda eſſe montanis & fluviatilibus, „ſicut plerumque fit in ſeptentrionali Europa, quod in hiſce re„gionibus calidioribus eximia aeris temperies & ſerenitas, cor„rectoris vicem quaſi ſubire videatur, circa naturam ejusmodi animalium. Hujus rei exempla paſſim legas & audias licet. B. Ammannus in Irenico p. 177. revocat animum ad ejusmodi calamitatum memoriam, quæ Convictorio Lipſienſi culpa œconomi acciderunt. Tales quoque Ath. Kircherus notat in ſcrut. de Peſte p. 97. Simile & referunt (ut plura non addam) Eph. N. C. D. I. A. VI. obſ. 91.

§. XII. Præter hæc varia hic quoque accedunt, quæ egregium ſalubritatis momentum ingerunt, & quibus loca montoſa propemodum fruuntur unice, ut v. gr. non immerito poſſumus afferre, quod ſc. in his ut plurimum multæ officinæ hinc inde ob commoditatem lignorum ſint ſtructæ, in quibus quotidie copioſa & magna vi lignorum, ignes accenduntur, quoniam locorum & regionum etiam vitia, vel ignis vel aquæ beneficio corriguntur: Tales ſunt officinæ ferrariæ, vitrariæ, calcariæ, carbonariæ & quibus fornaces diu noctuque pro foſſilibus excoquendis, alumine, vitriolo &c. atque linteaminibus candefaciendis, (quibus Sileſiæ & Luſatiæ ſuperioris præſertim tractus montani celebrantur) fumant. Atque in his locis, cum frequentiores ſint arbores hæ balſamicæ & reſinoſæ, ita hæ hic in hunc uſum vulgo veniunt, quarum ligna concremata, ſalino-oleoſas, ſulphureas, volatiles, balſamicas particulas impertiuntur, unde & copioſam fuliginem in caminis colligunt. Nam ignis luculentus per ſe atmoſphæræ quietem, gravitatem & intemperiem alterat, & reſpiratione in ſe ſuſcipiendum aerem ventilat & exturbat omnes vapores noxios, humidos, craſſos, heterogeneos, putridos, malignos & ipſi communicat partes laudabiles, balſamicas, oleoſas, ſalinas, volatiles, ſpirituoſas, acidas, putridas, figentes ac corrigentes. Poloni in ſuis domiciliis & caſis, tectisque ſaltem vix cohærentibus, inter pecudes, porcos, ſuper ſparſi fimi cumulos, ligna camino undique patulo accendunt, eoque magnaque ex parte ſal hoc oleoſum volatile pleno ore hauriunt, adeo ut totum ſpatium ſpiſſus &

exteris

exteris iter facientibus, moleſtiſſimus repleat fumus & vigoroſiores, longævioresque vivunt, iis, qui ædificia ſpectabilia, & exquiſita calcem fœdam ſpirantia, inhabitant. Perſpectum ſatis eſt, cum vitium aeris omnium optime, vento & igne corrigatur, quantum valeat ignis luculentus & tempore peſtis accenſus in plateis ac ædificiis. Hoc omnium potentiſſimo remedio Hippocrates Athenas peſte liberavit, dum proximam ſylvam cremari juſſit. Non pigebit ad majorem illuſtrationem commemorare quod ad poſteros adhuc commemorabile eſt, ſc. peſte in Venetos anno 1556. magna hominum ſtrage graſſata, inſulam Muranam, duarum ſaltem milliarium ſpatio Venetiis remotam, liberam plane ac intactam manſiſſe, cujus incolæ artem vitrariam tractantes, quotidie in fornacibus ignes accenderunt.

§. XIII. Hæ potiores ſalubritatis ſunt cauſæ, quæ ab aere, aqua & terra deſumuntur. Hinc in hanc ſententiam Hamdollahi Caſſuinenſis in Hiſt. Nat. terræ Iſpahannæ ſalubritatem prædicans, (ut refert & interpretatus eſt Welſchius de ven. med. p. m. 204.) Si in uno loco jungerentur terræ Iſpahannæ & borealis ventus Hæratæ & aqua Chovorezmæ non contingeret homines unquam mori. Aliæ dein circumſtantiæ conſiderandæ veniunt, ut vivendi eſt modus & conſuetudo, quæ montoſis in regionibus, ſanitati integræ & longævitati maxime eſt accommodata, inter durum & molle media, qua a teneris, quod multum eſt, corpora firmant. Frigus atque calorem apud monticolas optime reciprocare dixeris quo contra frigidioris pariter & calidioris aeris injurias, harumque alternationes valdæ ſua corpora firmant morbisque exinde provenientibus non adeo facile obnoxia ſibi parant. Videbis hinc interdum vel media hyeme, parvulos pueros induſiis ſaltem indutos, cœterum nudos, in nive ambulantes atque ludentes, & non raro in torrentibus lavantes, neque ullam noxam in iis deprehendes, a perſpiratione inſenſibili impedita, inductam, catharros & ſimiles affectus procreantem. Videbis rurſus monticolus per totam etiam æſtatem ac fervente Sirio flammeum in hypocauſtis fervorem optime ſuſtinere, in quæ hyemali tempore

pore congelati mox irruunt & vice verſa. Victus ut plurimum ſimplex eſt, adeoque magis ſalubris, & frigida magis quam calida potus genera placent. Nec etiam contemnendum emolumentum, quod ex ſola locorum montoſorum contemplatione perpetuo mens capit & ea recreatur, corpori quoque deinde profuturum. Certe enim ad gratiam conſpectus, decorem, pulchritudinem & elegantiam conferunt montes. Pergama non triſtia incolunt monticolæ. Triſtis locorum facies animum contriſtat, deprimit, languidum reddit, unde quidam in Hiſpania (ob triſtem faciem, horridum aſpectum, triſtes cogitationes & mundum ſpernentes inſpirantem, vitæque tædium, deſideriumque mortis) mori, ut naſci in Italia (ob aeris ſalubritatem) in Gallia (ob lætam amœnamque ejus faciem) vivere ſibi obtaverunt. Nam mira hic undique locorum amœnitas eſt, quæ & Theſſalica Tempe, Thermopylas, & Taurum conſtituunt. Mirum etiam eſt, quantopere amœnus proſpectus, qui circa montes & loca excelſa optimus eſt, quæ ſupra alia omnia eminent, ut ferri oculi in longum latumque poſſint, oculos, mentes ingenuas & ſapientiæ ſtudioſas oblectet, recreet & excitet, terreſtris hujus paradiſi ſpectacula corporis animique oculis contemplantium. Hæc mentis recreatio corpori quoque benefacere poteſt, dareque ſanitatem, vigorem ac vitam. Eſt enim ea in corpus animi vis, ut animalium ſpirituum motum alteret potentiſſime, qui cordis & arteriarum motus, atque ſolidarum partium tonum alterant, pro quarum habitudine ſe ſanitas habet. Ibi enim ut plurimum rident omnia, varietas amœna quæ delectat, & varia ibi amœnitas & hilaritas ſeſe offert oculis mentique immo ingerit ſeſe ac admirandæ raræ, multifariæ rerum ſpecies videntur undique. Eſt autem cum omnium rerum viciſſitudo & varietas, tum vel maxime ſenſibilium jucunda. Circumjacentium regionum deliciæ, ſuaviſſima quadam jucunditate vel invitos invitant, ac ſpectatores morantur. Quis non lætis & hiantibus oculis videat hæc omnia? Quis non ſummam hic voluptatem ponat? Quis enim ſenſuum hic ſua non fruitur voluptate? Spectantur enim tot uno pene adſpectu terrarum tractus etiam diſſiti, ſi viſum diſpergere velis, ac oculorum intendere

tendere aciem, infraque ſupraque quaſi in theatro longe lateque omnia perſpicere & circumſpicere licet. Spectantur undique montium eminentium moles, & vertices atque faſtigia, quæ hic recto inſurgunt dorſo, illic veluti ſinu quodam flexuque vario curvata, in diverſas cavitates dividuntur, quæ in circumjecta loca quantamcunque accepere vocem, multiplicato ſono referunt. Spectantur aprici & jucundiſſimi colles, ſpectantur valles amabiliſſimæ, pratenſibus aquis lucentes. Monſtrant ſeſe inacceſſa montium præcipitia, illic arduæ rupes, hic ſcopuli prærupti, velut ex induſtria pendentes. Inter hos ſe produnt ſpeluncarum mirabilia atria excavata, quæ operoſa hominum induſtria exſtructa eſſe, ut domicilia præbeant, videantur. Elucent his interſtinctæ ſuaves planities, virentes, denſæ & opacæ ſylvæ proceris & frondentibus arboribus frequentes, nemora umbrifera, facta quaſi ad ambulationum voluptatem & grato diverſarum avium oſcinum cantu reſonantia. Paſcit oculos tam varia viriditas pene in diverſos colores diſtributa. Propinqua virore nitent; remotiore velut cœrulea incumbentis cœli facies opacat. Arrident fluctuantes & germinantes ſegetes fragrantibus herbis florida, & nitentia prata & paſcua læta, quæ denſi greges inerrant. Viſuntur campi amœniſſimi; viſuntur hic fontes ex fornicibus ſuis ſenſim & blande profluentes. Illic ſalientes, & cum pleno multoque agmine erumpentes, ibi confluentes, lacus, ſtagna, rivuli atque torrentes ſuavi cum ſtrepitu per ambages interfluentes, flumina integra, qui curſum ſuum circumflexum in proximos campos derivant, eosque rigant, conſpectui patent. Viſuntur oppida, pagi, arces, hæ interdum vetuſtate memerabiles, hæ novitate ſeſe oſtentantes ſplendidæ, &c. Atque adeo uno proſpectu uno eodemque loco, uno eodemque tempore ſingula anni tempora & videbis & ſenties. Summa montium dorſa media etiam in æſtate nive glacieque contecta ſplendent, & frigidi venti conſtringunt; nivesque magno ſæpe cumulo cadunt, infra hanc regionem ver cum herbis plantisque vernalibus floribusque ornatis habebis, in vallibus tandem fruges matureſcentes jam conſpicere licet. Hoc intuitu loca montana totius

univerſi

univerſi compendium haud inconvenienter dixeris in quibus ſummus Rerum opifex in cumulum quaſi congeſſit, quod alias per longos terræ tractus diſtribuit. Quare nihil pulchrius nihilque acceptius montoſis locis effinxiſſe Alma Natura videtur. Quæ delitiæ advenas ita titillant, ut, quo accedunt ſæpius, eo recedant illibentius, & ſpectando diu expleri vix poſſint. Quod ad ambulationes per loca montoſa attinet, licet laborioſæ interdum magis ſint iis, quæ in planitiebus inſtituuntur, ſanitati tamen conveniunt magis, quia aſcendendo plus excercentur, tolluntur & tenduntur muſculi, omnes, fibræ, nervi, viſcera, omnesque partes, & circulatio humorum & ſpirituum animalium influxus melius fortiusque inſtituitur. Atque deſcendendo dein magis placent, quæ ſine labore & fatigatione fiunt, & ſic aſcendentes deſcendentesque alternatim exercentur, & hic muſculi etiam adſcendendo excernentur & laborant alii quieſcunt & feriantur; ſiquidem adhuc Ariſtoteles in Problem. ſcribit: „Ambulantes per inæqualia loca minus defatigari, quam „per æqualia. Meretur legi de hoc J. A. Borellus de mot. anim. P. I. Probl. 160. p. 193. ſeqq. Hinc & ii qui montes altos ſæpius aſcendunt deſcenduntque exemplo eorum, qui alpina itinera faciunt, præ aliis robuſti ac vegeti ſunt.

§. XIV. Hæc omnia fide ipſorum eventorum ubique comprobantur, & experientia teſtis & vindex eſt. In aere montano verſantes bene dormiunt, bene appetunt, bene digerunt, beneque egerunt. Non equidem per difflationem & tranſpirationem, ſed per diureſin magis (quæ egeſtio certo modo ea præſtantior eſt) atque alvum expurgantur, aer enim calidus ſubtilis humidus in venis ac humoribus corporum contentus expanſus ab externo, frigido, graviori incumbente in ſua expanſione alteratur, quo contrario in ſe invicem niſu motuque eoque plus minusve propemodum æquali (pro altitudinine nimirum montium levitas ac ſubtilitas aeris ſe habet) circuitus humorum promovetur tranſpiratio vero per poros cutis ex parte inhibetur ſpiritus animales ſubtiliſſimique halitus retinentur intus, ſicque vires corporis conſervantur integræ. Hæc aeris extenſio experimento illo declaratur atque probatur quan-

do

do veſica ſuilla aut bubula in valle non remiſſius inflata atque filo conſtricta ad ſummum altorum montium cacumen portatur, veſica ad majorem extenſionem inflatur. Per quam mature adoleſcunt, ſeneſcunt tarde, canities & calvities rara eſt, & viridis ſenectus non aliter ſe habet ac ſi fervor Juvenilis algore ſenectutis repreſſus, temperatior efficeretur, (ut verbis Wilh. Piſonis Hiſt. nat. & med. Braſil. l. 1. utar,) Inter monticolas ubique fere conſpicies tanto in numero longævos, ut territorium Macrobiorum montes dici mereantur. Iidem præterea ordinario ſunt ſani, alacres, vegeti, robuſti, qui quasvis cœli injurias ſecure contemnunt ac perferunt, proceri ſtatura, habitiores, pulchri, florida, vivida, ac bene colorata & nitida facie, candida cute atque capillis conſpicui, ſucculenti minus tamen pinguedine ſuperflua farti, atque artubus lacertoſis, carne firma, compactiori, vaſis amplioribus, verbo, laudabili temperamento ſanguineo, aut ſanguineo cholerico ut plurimum, & concinna, & eleganti corporis forma, membrorum conformatione atque compoſitione præditi. Rariſſime inter eos deformatos, claudos, ſtrabones, luſcioſos, gibboſos offendes. Pulchre de hac re Palladius loquitur Lib. I. tit. 3. inquiens: „Qui optimum „aerem inſpirant, colore ſunt bono, firma illis capitis ſinceritas, „inoffenſum lumen oculorum, purus auditus ac fauces com„meatum liquidæ vocis exercent. Et rurſus: Somnos ibi ca„pies ſvaviores, & animum a viſis inſomniis nequaquam per„turbari contingit. Quin immo autores hanc præſtantiam, non „modo in hominibus, ſed & in brutis advertunt, quorum ca„tuli & pulli meliores, præſtantioresque habentur, quam in aliis „regionibus nati, minus ſalubribus. Atque hinc compertum habetur, loca montoſa rariſſime aut nunquam morbis contagioſis, putridis malignis, peſte, tangi, immo valetudinarios & morbis chronicis pertinaciſſimis detentos, & quos alia remedia in integrum reſtituere vix poſſunt, ad hæc perlatos brevi convaleſcere, & præſtare loca montana certiſſimum aſylum languentium: Hectici, phthiſici, hydropici, hypochondriaci, ſcorbutici, aliique viſcerum debilitate laborantes, hic imprimis ſunt nominandi. Sic urbis Romæ quondam incolæ rheumatiſmis perpetuo vexati & pulmonum ulceribus correpti, ad loca editi-

ora mittebnatur. vid. Galenus lib. V. Meth. c. 12. Ita advenæ qui in Hiſpaniola Americæ Inſula atque vicinis morbo endemio ab aere loci maritimo & non adſveto corripiuntur, hoc uno medio ac remedio ſanitati reſtituuntur ſi per menſem circiter unum & dimidium alterumque montes adeant. Huic aeris ſalubritati Helvetii adſcribunt, quod ad loca remota profecti noſtalgia & febribus periculoſiſſimis afficiantur. vid. Clariſſimus Scheuchzerus Helvet. Hiſt. Nat. P. I. p. 12. & in den Natur-Geſchichten des Schweitzerlandes. P. I. pag. 57. Atque hæc ex multis adhuc Authorum, qui de montibus illorumque incolatu præclare ſentiunt, obſervationibus & teſtimoniis ſunt comperta. Hinc etiam incolatus montanus veteribus jam fuit commendatiſſimus. Hinc & ſpeciatim Oribaſius IX. Collect. c. 11. Sublimia loca omnibus thoracis affectibus & teneriorem ibi aerem, capite laborantibus & omnium ſenſuum inſtrumentis accommodata eſſe; Humilia vero ante dictis haud idonea eſſe dixit. Coincidit fere Aetius qui in Lib. III. c. 163. hæc verba profert: „Aer ille qui in montoſis altisque regionibus „eſt, & nullam auram ſuſcipit, commendandus eſt erecta cer„vice ſpirantibus, & tabidis & omnibus thoracis & capitis affectibus &c. Apennini montes a ſalubritate incolarum & longævitate ubique celebratiſſimi ſunt, ac valde memorabiles. Compertum quoque habemus, altas & montoſas in Germania noſtra, ipſiq; propinquas regiones ut Saxoniæ, metalliferas dictas, Variſcorum, Bohemiæ, Sileſiæ, Luſatiæ, Helvetiæ, Rhetiæ &c. ſaluberrimo aere gaudere atq; alere incolas ſanos atque longævos. Bruſchius ſcribit univerſam regionem elatam circa montem piniferum quatuor flumina Mœnum nimirum, Nabum, Egram & Salam effundentem in finibus Palatinatus ſuperioris & Bohemiæ ſitum (Fichtelberg) & Weiſſenſtadium ideo ſaluberrimam totius Germaniæ eſſe quod & Maximil. I. Glorioſiſ. Mem. Rom. Imp. affirmaſſe fertur. Ægyptus ideo ob poſitum quem obtinet in Orbe Terrarum altum, ſaluberrima regio ſemper eſt habita, de qua Plato dicit in Timæo, quod nunquam diluvium, quod olim reliquum orbem inundavit, ſit experta. E contrario Belgium, Arcadia, Syria &c. humiles regiones, ob aerem parum ſalubrem ſuſpe-

ctæ

ctæ non immerito & variis morbis ſubjectæ redduntur. Ita ſatis ſuperque conſtat obſervantibus, in demiſſis & concluſis, humidis locis ſive mari propinqua ſive ab eo longiſſime remota ſint ea, præſertim regnare ſcorbutum & phthiſin, hydropes, febres purpuratas, malignas &c. Idem & alibi Plato retulit, ſe in altiſſimis regionibus inveniſſe valde longævos qua de re de Leg. Lib. IV. urbes totas in locis ſublimibus & in circulum conſtitui voluit, ut munitiores & mundiores fiant Avicenna XXI. Dec. 2. c. 2. & caut. I. Num. 105. alta loca certa ratione ſemper eſſe frigidiora & magis ſalubria ibique diutius homines vivere ac laborum patientiſſimos eſſe dixit, ac Ariſtoteles ait 14. Probl. 7. qui alta loca apertaque incolunt, tardius ſeneſcunt, qui cava & paluſtria ocyus. Similiter Oribaſius IX. Collect. cap. 2. montana loca ob ſiccitatem maxime ſalubria deprædicat. Plin. Lib. VII. c. 48. a Mutiano graviſſimo Authore acceptum, recenſet, in Tmoli Lydiæ montis cacumine quod Tempſin vocant, incolas 150. annos ordinario vivere. Eraſmus Franciſci im auslændiſchen Kunſt-und Sitten-Spiegel, ſcribit: Quod Athos celeberrimus ille inter Macedoniam Thraciamque mons, incolas alet ſanos, vegetos ac valde logævos. v. Baquiere ſen. Med. p. 22. Extat etiam hanc in rem perelegans locus apud Johan. Baptiſtam Donium in Lib. de reſtit. ſalubr. agri romani, dum ait: „Illud perquam dignum notatu eſt, ea maxime loca tem„peratiſimo aere frui ac longævos homines progignere, quæ „elata quidem ac ſublimia, ſed non præaltis ac perfrigidis mon„tibus edita, verum quæ longiori terrarum faſtigio latenter aſ„ſurgunt, ut in multarum regionum mediis & a mari procul „recedentibus ſpatiis, quorum altitudinem flumina illinc in „diverſum dilabentia oſtendunt ut in Umbriæ tractu circa Spo„letum, ubi Apennini juga modice attolluntur. Ibi enim, ſi „uſpiam in Italia vivaciſſimi homines reperiuntur. Pulchre etiam montium ſalubritatem demonſtrando prædicat Joh. Bapt. von Helmont Tract. mons Domini p. m. 743. ſequentibus: „Naturaliter, intelligo, in montibus malignitate endemia ca„rentibus, eſſe aerem puriſſimum, procul a fæce & corruptione „remotum, ab erroribus, & defectibus ſegregatum, & propter

„frigora depuratiſſimum ab omni inquinamento; verum etiam „ibidem eſſe locum, quorſum per magnalis continuationem, ex„peditiſſima coeleſtium irradiatio eſt; Quia ætheris puriſſimi „potatio. Memini enim, uno mane me jejunum ſenſiſſe in „Alpibus ſvavitatem inſpirati aëris, quam ante vel poſt, tota „vita nunquam. Certum eſt etenim, quod Omnipotens tan„tum gippum in natura non fruſtra condiderit, certumque eſt, „omnes mundi divitias e montibus erui. Deinde optimi fontes „atque celeberrima flumina nobis e montibus, ratione declivita„tis verſantur. Denique omnes nationes monticolæ durioris „ſunt corporis, vitæque vegetioris, aliis, qui campos amoenos „colunt. Qui effectus ſuis cauſis conſtant, quippe ſvavior pu„riorque aer ibi inſpiratur, & Gas omne ſuis privatum ſordibus, „redit in materiam puram aquæ.

§. XV. Atque adeo etiam eædem memoratæ conditiones, aer imprimis, animos hominum mire afficiunt, alterant, commutant, atque faciunt ad mores, qui temperamenta hominum ut hæc illos ſequuntur. Quo nomime Galenus maxime laudandus, quod nempe animam multorum morborum cauſam ſtatuerit, quando paſſionibus vehementioribus commovetur, & quod temperamenta ad peculiares mores & inclinationes diſponant, in qua doctrina multum atque diligentiſſimum ſe præſtitit cenſorem, quam ab Hippocrate accepit, qui L. I. de Diæt. ſect. 32. aeris regimine homines ſapientiores & ingenioſiores reddi poſſe, teſtatus eſt, unde & Lib. de flat. ſect. 20. §. 3. prudentiam in ſanguine conſiſtere, ſcitiſſime opinatus eſt. Quales enim aër, ex ſoli conditione varie temperati qualitas, aqua, cibus & potus, quæ cum ore naribusque adtrahuntur & aſſumuntur ſanguinique miſcentur, tales etiam ſunt humores & ſpiritus animales & quales hi, tales etiam animi inclinationes. Purus, ſerenus, temperatus bene & tenuis aer, ventis orientalibus & ſeptentrionalibus alteratus, vernalis, tenuis cibus & potus, tenues etiam & volatiliores dant humores & ſpiritus, qui ad mentis regimen convenientiſſimi ſunt atque accommodatiſſimi, & homines ideo ſunt ingenioſi, acres, expediti in omnibus ſuis actionibus &c. Atque vice verſa argumentatio valet.

let. Coelo humido, putrido, caliginoſo, nebuloſo, impuro, tonus partium laxatur, libera tranſpiratio inhibetur, particulæ craſſæ, impuræ, excernendæ, remanent in maſſa humorum, unde ea impura redditur, ſecretiones & excretiones ſufflaminantur, ſecreta conſpurcantur, craſis humorum & ſpirituum obnubilatur &c, Victuque pariter craſſo, fœculento, ſimiles quoque humores & ſpiritus generantur, & exinde homines torpidiores, ſtupidiores & tardiores redduntur. Hinc veteres quondam, communi velut conſenſu Aſiaticos facilitate morum & humanitate cœteros ſuperare, contendebant, atque hinc atticam, ægyptiacam, arabicam, ſyriacam tellurem adeo feracem felicemque fuiſſe tantis multisque egregiis ingeniis, Sapientibus, Doctoribus, Heroibus producendis atque alendis. In hanc rem Meurſius tradit de Fort. Athen. C. III. p. m. 22. Supra urbem Athenas aërem purum tenuemque & ſalubrem, unde ingenia ibi etiam acutiora fuiſſe. Locridem & Crotonem etiam ſaluberrima loca olim eo argumento ſunt habita, quod brevi temporis ſpatio, quam plurimos produxerint tum Athletas, tum Philoſophos. E contrario rurſus aëri humidiori, putrido, craſſo adſcribitur, quod Arcadiæ, Bœotiæ regionisque Thebanæ incolæ adeo male eo intuitu audiant, & quod hodie Galliæ Provinciæ Lemovicenſis, Hiſpaniæ Biſcajæ & Germaniæ Tyrolis, Carinthiæ ſuperioris, Styriæ incolæ, de quibus vide Gerbezium in Chronolog. Med. I. pag. 23. &c. hanc cenſuram incurrant. Omnes inſulani mali jam dudum & qui magnos fluvios & mare accolunt, mercaturæ dediti, ſed ab avaritia, mendaciis, fallaciisque non abhorrentes, habebantur. Unde notanter Plato Lib. 4. de Leg. civitatem a mari LXXX. ſtadiis diſtare voluit. Romam ideo olim Reginam Orbis Terrarum fuiſſe, & forti animo, prudentique conſilio Barbarorum horrida ingenia ſuperaſſe, quod in egregia regione exſtructa ſit, Vitruvius L. VI. Architect. C. I. affirmare non dubitavit. Neque P. Petit. Diſp. de Amaz. Amazonum ſolertem fortemque animum climati, quod inhabitaverunt, adſcribendum eſſe, ambiguum habet. Ob hanc rationem & in ſpecie ob eam, quæ victum reſpicit, Galli, qui victu faciliori, leviori juſculis nutrientibus, potu dilutiori, aqua

& vino utuntur, ſusque deque habent Germanos eosque eo nomine les eſprits de bierre, (ob craſſum & fœculentum potus genus) appellant, ut & in hos ſatis iniqui cenſores ſunt Joh. Bodinus, Joſeph. Scaliger, Perronius Cardinal. Dominicus Bauhours aliique exterorum plures. Adrianus Baillet Germanos ad eruditionem non niſi per immenſos labores pertinacemque patientiam poſſe pervenire, in Jugem. des ſavans, ſcribit; contra quos tamen ex dignitate ſunt defenſi a Morhofio, Schurtzfleiſchio, Cramero, Richey aliisque hic non recenſendis. At homines, qui montana alta, excelſa, aſpera, ſicca inhabitant loca, ingenio gaudent diverſo illorum, qui loca plana incolunt, atque præ omnibus aliis animo valentiſſimi ſunt, integritate mentis atque candore, acuto ingenio, animoque forti & bellicoſo, ad labores alacri, ad artes proclivi &c. prædici, quod exiſtimo jam multis per multa loca indiciis & exemplis eſſe compertum. De iis hoc jam Hippocrates teſtatus eſt Lib. de aëre, aquis & loc. text. 58. Tale teſtimonium & legitur apud Fidelem de Rel. Med. L. I. cap. 13. p. 68. „Illud etiam ſatis conſtat, in mon„toſis atque aſperis regionibus plebem ac ſecundæ ſortis homi„nes plurimum inter alios poſſe, ac prævalere: nec nobilibus „primatibusque facile cedere: plus enim in his valere corporis „vires, quibus vulgares præſtant; in planis vero Magnates ſunt „potiores, ac magis dominantur: Nam aptior is eſt imperandi „locus. Præterea, qui aſpera incolunt loca & quæ nihil ferunt „niſi multa cultura & magno labore quæſitum, quales Ligures „a Cicerone (in Lege agraria, in princip.) memorantur, duri at„que agreſtes ſunt. At qui agrorum bonitate, & fructuum „magnitudine urbis aut ſalubritate & rerum copia perfruuntur, „ut de Campanis idem affirmat, ſemper ſuperbi ſunt atque ar„rogantes &c.

§. XVI. Enim vero, ut omnem pene alias felicitatem quædam flagellat calamitas & ubique fere quædam quaſi mellis & fellis conjugatio eſt: Ita vulgo etiam montium incolatui ponitur in vitio, accolas non modo ſæpius tempeſtatum varietates ſubitaneas, atque in uno ſæpius die, mox exceſſivum æſtum, mox intolerabile frigus experiri, quibus repentinis viciſſitudinibus

bus aer Conſtantinopolitanus imprimis etiam eſt ſubjectus, ut habet P. Della Valle Itiner. Part. I. Pag. 22. ſed & frigidiorem & acrem moleſtumque Jovem nives copioſas ſæpiusque æſtivas atque pruinas non bene ferendas pati, a quo frigore conſtrictivo partes nervoſæ membranaceæ notabiliter lædantur, tranſpiratio impediatur, humorum impetus & copia ad caput, pectus, artus, & partes extremas pellatur, unde rebelles fiant ſtagnationes, humorum & vaſorum obſtructiones, periculoſæ cephalalgiæ, apoplexiæ, pleuritides, peripneumoniæ, vertigines, affectus ſoporoſi, paralyſes, oculorum lippitudines, rubedines, obfuſcationes, tuſſes, rheumatiſmi & fluxiones, arthritides, dolores acuti &c. Ulterius quidem, contendunt hæc loca effluviis acrioribus, ſalinis, ſulphureis, impuris, acidis, venenatis, malignis ſæpius afflari, quæ ex mineralibus effluunt, & circa montes aſcendunt, gramina etiam depaſcentibus. Quæ exhalationes, interdum referente Bechero in Phyſicæ ſubterr. p. 71. per aliquot milliaria pertingunt. Denique aſſerunt, ut plurimum loca montoſa radiis ſolaribus nimis eſſe expoſita, qui ſua præſentia, reflexione ac effluviorum terræ ſicciorum elevatione moleſtiam creent, monticolasque aquas bibere minus ſanas conſtringentes, ex quibus ſcrophulis fœdis notentur. In hujus rei exemplum atque probationem montium Pyrenæorum, Alpium, accolas, Styriam, Carinthiam, montanas Hungariæ, civitates, imprimis Cremnitium, metalli fodinis celebratiſſimum, & Sileſiæ Schmidebergam, oppida circumjacentesque varios pagos ad ipſorum montium ſudetorum radices ſitos inhabitantes recitant, qui exinde his aliisque morbis afficerentur.

§. XVII. Equidem etſi concedamus, quod in locis montanis aer frigidior ſit campeſtribus, ubi cuncta gelu rigent canaque nive, glacie grandineque teguntur; frigus tamen hoc ſiccum eſt purum, quod hic adeo non nocet, ſi modo non improvide admittatur, & veſtibus ſint homines bene & debite contra illud muniti ac tecti, ut potius proſit & conferat ad ſanitatem, agilitatem, mentis & corporis, ac longævitatem, quia calorem, ſpiritus animales, vires ne difflentur, poros opſtipando cohibet, ſed intus potius detinet, conſervat & auget, corruptio-

ruptionem atque putredinem avertit excrementitiorum humorum accretionem inhibet, viſcerum ſecretiones promovet, corpora reddit mobiliora, expeditiora, elaterem fibrarum, fluida impellentem, roborat; tonum & robur partium præſtando. Quivis enim in ſe ipſo percipit, tempore hyemali, aere exiſtente frigido & ſicco, corpus & animum eſſe alacrem ad quasvis functiones obeundas & perficiendas aptiſſimum. Quare factum eſt, ut incolas ſeptentrionales præ aliis feliciores & beatiores dicere neceſſe habuerit Goclen. de Vita prorog. p. 20. Inſuper nives æſtivæ æſtum æſtivum temperant commode, adeo hæc mira coeli inclementia indulgentiſſimæ Naturæ lenientis beneficio liberaliter penſatur. Terræ pori magis conſtringuntur, & effluvia craſſiora, humida, impura avertuntur & detinentur. Hoc nomine Orcades Inſulæ etiam memorabiles ſunt. Polydorus Lib. I. & H. Boeth. in Scotia. Jam dudum Hippocrates prædicavit Lib. de aere, aquis & loc. incolas regionum, quos venti frigidi & ſicci afflant, diuturnioris vitæ quam alios eſſe. Notiſſimum quoque eſt ſeptentrionales populos Suecos &c. eſſe præ aliis robuſtos, ſtatura proceros, ſanos atque longævos, foeminasque in ſpecie admodum foecundas (haud leve aeris ſalubris indicium.) De iis enim Olaus Rudbeckius in Atlantica refert; in Suecia tantam hominum eſſe fertilitatem, ut foeminæ ordinario VIII. IX. X. XII. imo XIV. nec raro XIIX. XX. XXIV. XXIX. & XXX. pariant infantes, atque vivere homines ordinario LXX. LXXX. annos, nec inſoliti quid eſſe, illic videre homines C. & plurium annorum. Hanc foeminarum foecunditatem inter indicia ſalubris aeris quoque reponit W. Piſo Hiſt. Nat. & Med. Braſil Lib. I. Sic enim ſcribit, Braſiliæ aerem laudans: „Foeminæ non deformes ab octennio ultra ſexageſi„mum annum ſupra fidem foecundæ, immo ſeptuagenariæ in„fantes lactantes viſæ ſunt, facili negotio & nemini obſtetri„cante pariunt, rariſſime abortientes. Nec rurſum pruinæ loca montana adeo offendunt, potius rore quotidiano, eoque miti, pingui, tenui, ſale ſubtili, volatili, nitroſo, impraegnato, inſigni roborante virtute prædito, humectantur & recreantur, quod ſaccharum utiliſſimum & occultum, optimumque vitæ

cibum,

cibum, & naturæ humanæ gratiſſimum ex Helmontii ſententia Tr. imag. ferm. pag. 33. continet. Largi imbres, frequentes, felices & tempeſtive decidentes & extemporaneos & novos torrentes facientes, ibi atmoſphæram, ſi quid cauſtici effluviis forte inſit, depurant & corrigunt optime. De iis enim ex hiſtoriis conſtat, peſtilentiam frequentem in Ægypto ceſſare protinus, in media æſtate imbribus nimirum aſſiduis decidentibus, a quibus ideo & notanter ſalubritatem Braſiliæ deprædicat, quod ea multis imbribus irrigetur, ſupra multoties laudatus Wilhelmus Piſo Hiſt. Nat. & Med. Videntur & videantur etiam ſæpius circa montes forte editiores nebulæ, quod inter alios Sileſii de monte Giganteo ſuo norunt; nihil tamen & hoc impedit, quo minus hactenus affirmatum teneamus, quod vel hoc ipſum aeris levitatis indicium ſit, ſiquidem effluvia minus a premente aere impediuntur. Ipſæ enim rariores ſunt & tenuiores, nec diutius ibi hærent, ſed exoriente operanteque ſole, brevi iterum ſolvuntur, diſcutiuntur ac abeunt. Altiſſimi rurſus montes neque ventos neque pluviam experiuntur, quemadmodum Athos ingens Thraciæ mons, de quo Pomponius Mela tradidit, in aris, in ejus vertice exſtructis, cinerem in eodem cumulo ſemper manere. Sennerto item facile annuere poſſumus, Inſtit. Med. L. IV. P. I. c. 2. ſcribenti: „Loca metallica veneno„ſam ſæpe & malignam auram exſpirant, & de acrioribus & „cauſticis, quæ ſæpe ſpargunt, effluviis, quæ arſenicalia, ſatur„nina, & mercurialia vocant, participant. Item pari aſſeveratione affi mamus, ob hæc accolas, varia mala varioſque caſus, vertigines, colicam eamque convulſivam, cordis palpitationes, luridum faciei colorem, lipothymias, phthiſin, tremores & dolores artuum vitæque brevitatem experiri: Verum enim vero non de omnibus incolis atque accolis, ſed de iis maxime, qui ipſos metallarios labores tractant, aut qui circa has officinas habitant, non de omnibus ejusmodi locis, neque de omnibus temporibus, neque de omnibus effluviis metallicis hoc intelligendum eſt. Nam ſi eadem blanda ſint, temperata, acidula, adeo non nocent, ut potius proſint, quippe ſpirituoſæ & acidulæ particulæ volatilitatem atmoſphæræ augent & pu-

tredinem præcavent, ex quo magnum ſalubritatis aeri momentum accedit. Nolumus equidem ſeorſim & longius hic probare atque laudare effluvia aurea atque argentea, ob quæ multi ejusmodi loca horumque locorum atmoſphæram iisdem refertam ratione ſalubritatis adeo extollunt, ut conſtat atmoſphæram tractus montium Sudetorum, Bohemiam inter atque Sileſiam, Carbaticorum, Alpinorum, Pyrenæorum item Piniferi ideo laudari, ac ſi tota eorum aurea atque argentea eſſet, atque ubi naturale aurum & argentum potabile quaſi gratis haurire quis poſſet. Qui velit, legat die Beſchreibung des Fichtel-Berges p. 134. ſeqq. Hinc ad fertilitatem vegetabilium faciunt eadem, ſiquidem, ut perſpectum eſt, illa loca pulcherrimos producunt fructus & cito matureſcentes, plantas, herbas & flores balſamicos. Atque compertum eſt, ab ejusmodi exhalationibus obduci ſuperficiem terræ, calce quadam ſubtili, quæ pluvia accedente, leniter incaleſcit; quæ incaleſcentia terræ foecunditatem & atmoſphæræ ſalubritatem majorem foeneratur. Hoc argumentum exponit Baſilius Valentinus Lib. de metalli fod. & ear. orig. C. V. & VII. non indiligens harum rerum cenſor, qui in Cap. XXIII. rationem cauſamque repetit, quamobrem Hungariæ regio tota metallifera, frugum omnium fertiliſſima, & (alioquin ſi cætera eſſent paria, ſi paludes quibus ea admodum frequens eſt non adverſarentur &c.) ſit ſaluberrima. Porro cum non deſint, qui perhibent, loca montana maxime tempeſtatum variationibus eſſe obnoxia, quia Hippocrates dixit: Mutationes temporum parere morbos, & in ipſis temporibus magnas mutationes aut frigoris aut caloris eſſe. Tempeſtatum vero æqualitates magis experiri regiones planas atque campeſtres, quam ob rem loca ſub Æquatore ſita atque vicina, adeo ſalubria deprædicant plurimi, (merito ne an ſecus, jam quidem non dirimemus. Aſt ea tantum loca ſunt ideo ſuſpecta, quæ circumpoſitos certo modo habent alios montes, & quæ paluſtria ſimul ſunt, in quibus circa meridiem calidior aer eſt, circa veſperam & per totam noctem frigidior imprimis autumno, quam ob rem Hungaria imprimis accuſatur. Fulgura etiam atque tonitrua, quæ montanis

tanis in locis crebriora, quia ut metallorum ita & ſulphuris quoque venæ ſunt ibi frequentiores & cum magno fragore incidunt, corruſcant ac intonant &c. Monticolæ vehementius adeo non metuunt, ſed potius atmoſphæram depuratam ſalubribusque particulis ſubtilibus nitroſis & ſulphureis imprægnatam exinde ſibi certiſſime promittunt, ſiquidem & ordinario fere imbres ſalutares hominibus pariter ac vegetabilibus admodum proficuos fertilesque ſimul effunduntur. Nec alia ejusmodi meteora lucida hic etiam ſatisfrequentia ob eandem rationem a vana ſuperſtitione Intactis ſunt ſuſpecta ut dracones volantes dicta & ſtellæ cadentes, quæ materiam gelatinoſam, quæ coeli flos appellatur & in pratis, agris aliisque locis mane ante Solis ortum adhuc reperibilis eſt, exoriente enim ſole liqueſcit, ex qua medicinam magnarum Virium quidam parare ſolent. vid. Eph. G. N. C. An. VI. App. Borell. Cent. III. obſ. 4. Paracelſus de vita longa Lib. IV. c. 2. & 8. item de Signat. rer. nat. l. 9.

§. XVIII. Ambabus licet tandem largiamur, experientia edocente, monticolas quosdam aut quandoque apoplexiis peripneumoniis, quas & alias aeri arenoſo adſcribunt, unde & in Nova Hiſpania, imprimis in urbe Mexicana frequentiſſimas eas eſſe referunt, vid. Gottfried Hiſt. Antiqv. P. III. p. 608. & præ aliis eſſe obnoxios; Quod vero maxime ſaltem de illis eſt intelligendum, qui circa metalli fodinas habitant, aut potius ejusmodi labores tractant, (metallarii enim præſertim iis laborant) metalla & lithargyrium imprimis fundendo & fumos ſaturninos, antimoniales, mercuriales, vitriolicos, aluminoſos, arſenicales & malignos improvide excipiunt. Quanquam non negandum eſt, ipſorum tractuum montoſorum conditionem, quandoque ad hæc mala aliquid contribuere, ſi nimirum ita ſunt comparati, ut radios ſolis frequentes nimis reflectant, quibus ſi ibi degentes caput nudum præſertim diutius exponant, facile hoc periculum incurrere poſſent; nec abs re eſt, hæc iis facile accidere, qui auræ frigidiori, qualis magis montana eſt, corpus calefactum, imprimis labore & exercitiis, incaute exponunt. Ad utrumque accedit, quod ut plurimum monticolæ ſanguinei & plethorici ſunt, qui ſtatus humorum ad ejusmodi fere eſt pro-

clivis. Sed contra hos caſus facile datur præſidium, modo in-dicata prævideantur. Strumæ & ſcrophulæ colli potiſſimum adſcribuntur aquæ, quæ ex certis rivulis promanat, a cujus potu ſi abſtineant non facile a reliquis cauſis metuenda eſt noxa, quod mihi notum exploratumque de Patria eſt; in iis nimirum locis, quorum ſupra modo mentio facta eſt, incolæ ſtrumis & ſcrophulis colli quondam notati utplurimum erant, ſed ex quo ab uſu aquæ certorum quorundam rivulorum, ex metalliferis montibus, abſtinuerunt, non adeo frequentes ac quondam eas experiuntur. Hanc aquam cum ſubjecit Præſes examini, limpidam & claram, ſaporis & odoris fere nullius deprehendit, ex decoctione & evaporatione vero pinguis, & flaveſcens ex nigricante limus eſt relictus, acrem conſtringentemque linguæ imprimens ſaporem.

Errata typographica conſpectiora corrigenda.

Pag.	*§.*	*linea.*	*error.*	*correctio.*
9	3	19	langeſcere	languefcere
9	4	6	deleatur : autem	
11	4	20	generatur	generantur
15	7	ult.	civitatibus	civibus
16	7	15	populum	pabulum
21	9	2	illitam	illitum
23	11	6	tartuoſa	tortuoſa
26	12	4	coriorum	coriarum
31	14	1	vegetabiliorum	vegetabilium
35	17	19		deleatur qui
37	18	8	eæque	easque
—	—	9	acutæ, purpuratæ & chronicæ.	acutas, purpuratas & chronicas
—	—	--	ſoporoſi,	ſoporoſos
—	—	10	phthiſis	phthiſes
—	—	11	peripneumoniæ rheumatiſmi	peripneumonias rheumatiſmos
40	20	12	invenire	inveniri
44	22	14	poſſideat	poſſidet
45	23	5	venti	ventos
49	24	19	qua	quo
50	--	27	latophagos	lotophagos
56	26	ult.	progreſſo	prægreſſo
58	27	9	canducere	conducere
—	—	10	humido	humidis
59	—	3	utitur	utuntur
—	—	—	perſpicitque	perſpiciunt
60	29	24	decaquantur	decoquantur
61	30	6	efferunt	afferunt
62	—	10	cachexiam	cachexiæ
—	—	12	epilephſiæ rheumatiſmis	epilepſiæ rheumatiſmi.

Pag. 73

pag.	§.	*lin.*	*error.*	*correctio.*
73	1	9	commendat	commendant
78	7	11	ultilius	utilius
79	8	2	limibus	limitibus
86	13	16	quos	quas
87	16	3	laquendo	loquendo
106	21	16	eorum	earum
114	26	33	nullos	nullo
—	—	34	impetus	impetu
118		24	Pan	Panem
121	1	10	hæ	hæc
129	6	29	æquiparanda	æquiparandæ
131	7	22	gere	genere
135	10	4	excedi	exedi
139	11	29	æducatæ	educatæ
140	12	8	vitrariæ	vitriariæ.
141	13	14	valdæ	valde
—	—	21	monticolus	monticolas
143	—	27	memerabiles	memorabiles